

VEDA

DVOMESEČNIK ZA ZNANOST IN
KULTURO — IZDAJATA IN URE-
JATA: ALBERT KRAMER · IVAN
PRIJATELJ · MIHAJLO ROSTOHAR
BOGVMIL VOŠNJAK

LETO I.

MCMXI.

ŠTEV. 2.

VSEBINA DRUGE ŠTEVILKE :

ŽMAVC, IVAN Dr. : Uvod v naraven nazor o svetu. (Dalje prih.)	Str. 113
PRIJATELJ, IVAN Dr. : Slovenščina pod Napoleonom. (Dalje prih.)	„ 125
VOŠNJAK, BOGUMIL Dr. : Uvod v občna načela državnega nauka. (Dalje prih.)	„ 137
ROSTOHAR, M. Dr. : Ideje o zgodovini filozofije južnih Slovanov. (Konec.)	„ 143
VOŠNJAK, JOSIP Dr. : Dodatki k „Spominom“. (Dalje prih.)	„ 147
PREGLEDI IN REFERATI: Kultura. — Fr. Kidrič: Iz prvih časov slovenske umetne pesmi. — I. P.: Taras Buljba. — J. P.: Zur Kritik der Gesch. der älteren südslaw. Litter. Von Dr. M. Murko. — Dr. J. A. Glonar: Slovensko slovstvo. — Filozofija. — Dr. M. Rostohar: K „Uvodu v znanstveno mišljenje“. — Just Bačar: M. Černič: Telesni naš postanek, razvoj in konec. — J. V.: Ljudsko šolstvo na Ruskem. — Država in družba. — B. V.: Juri Jellinek. — Dr. Ságadin: Št. Lapajne, Državni osnovni zakoni. — Inž. A. Štebi: Podeželne centrale. (Konec.) — Dr. Brezigar: Smeri razvoja čeških bank. — J. V.: Ruske državne finance. — J. V.: Sibiriska razstava. — B. V.: Prvi nemški sociološki kongres	„ 155

„VEDA“

izhaja tekom vsakega drugega meseca ter stane na leto 8 K (v obrokih primerno), za dijake (katerim se pa obroki ne dovoljujejo), 5 K, posam. zvezki 1-70 K.

Uvod v naraven nazor o svetu.

Spisal dr. Ivan Žmavc.

(Dalje.)

Na tem mestu ne more biti naša naloga, da preračunamo z Mayerjem razmere med mehanično in toplotno energijo ali mehanični ekvivalent (enakost) toplote, ker to zahteva precej specialnega znanja. To bode morebiti storil fizikalni strokovnjak v posebnem zvezku te knjižice. Hočemo razluščiti le jedro tega odkritja in izvesti nekaj njega posledic, kakor nam to razjasnjuje energetika kot najeksaktnější novodobni nazor o svetu, kot nauk, ki popolnoma sloni na odkritju Mayerjevem.

Pa kakor je to navada v razvoju človeškega mišljenja, ne izhaja tudi to najvišje znanstveno odkritje od edinega Mayerja. Ta problem je torej takorekoč visel v zraku. Mayer je bil le prvi, ki je podaril svetu zrel sad svojega mišljenja v najgloblje utemeljeni obliki. Skoro isti čas je izračunal bogati angleški pivovarnar Joule z eksperimenti, ki jih je v svoji tovarni lahko delal, isti ekvivalent, dočim je ravnal Mayer bolj z mišljenskimi sredstvi, takorekoč spekulativno in filozofsko.

Kot tretjega iznajditelja imenujejo običajno, pa po krivici, še profesorja Helmholtza.

4.

(Mayerjev ekvivalent 365, današnji $424\frac{1}{2}$ kot vez med toplinami in mehaničnimi energijami. Zveznost vseh prirodnih energij. Mayerjeva tabela energij. Nauk o energijah ali energetika kot najpopolnejše prirodoslovje naših dni. W. Ostwald. — Občni nauki o energetiki. Temeljno novo vprašanje na prirodo: Kakšno življenje tvorijo sile? Intenziteta in ekstenziteteta kot faktorja energije. Nova tabela energij. Vse je energija, tudi materija je sestavina nje faktorjev.)

V svoji omenjeni razpravi, ki jo je nazval: »Opazke o močeh nežive prirode«, je izračunal Mayer l. 1842. precej eksaktno ekvi-

valent ali enaček s 365, to se reče, da moramo 1 kilogram vode 365 metrov visoko vzdigniti, ako hočemo, da se ta kilogram — ako ne nastanejo nobene druge energije — pri padcu na zemljo za 1° C razgreje, ali z drugimi besedami: če imenujemo ono toplotno energijo, ki razgreje 1 kilogram vode od 4° C na 5° veliko kalorijo, potem se glasi enačba in zakon, ako imenujemo mehanično delo, ki dvigne 1 kilogram 1 meter visoko, 1 meterkilogram ali kilogrameter, tako-le:

1 kalorija = 365 kilogrametrov.

Mayer je v svojem računu povzel podatke iz tedanje fizike, ki pa je bila ravno tu netočna. Poznejše preiskave so te podatke poboljšale in dandanes je izračunan po neštevilnih poizkusih mehanični ekvivalent toplote čisto natanko s 424 ali 425, recimo s $424\frac{1}{2}$.

Kaj pa pomeni ta številka?

Ogromno mnogo.

Seveda so verjeli že poedini prosvetljeni miselci stare dobe, da obstoji obče in povsod veljaven kavzalni zakon. Ali ta vera je bila bolj instinktiven čut, nego pa jasno poznanje. Ni čuda, da so grešili ne le neuki ljudje, ampak tudi prirodoslovni učenjaki: često zoper to pravilo in takorekoč verovali v čudeže v naravi tam, kjer niso mogli izračunati nepretrganega prehoda v pojavih ali procesih. Ko se je pa dokazala med tako tujimi si energijami, kakor je kalorna (termska) in mehanična, trdna zveza, je bila iz prirodne vede iztirana vera v čudeže.

To znanstveno odkritje je tako velikanskega pomena, da si niti učenjaki tega niso dovolj v svesti. Je to takšno znanstveno razodetje, da mu suhoparen specialist vede ne more biti niti daleč kos. Le najjasnejši um v družbi z najtoplejším čustvovanjem more to razodetje več ali manj oceniti. Mayer je bil takov genij, pa še on je vsled ozkomiselnosti malega mesta, ki mu je v njem bilo sojeno živeti, in vsled bornirane nadutosti vseučiliških krogov, ki jih je žalibog sam preveč čislal, sčasoma podlegel velikanski teži novo najdene misli; velikanu je l. 1850. posebno vsled drznih in obenem ignorantskih napadov nekega vseučiliškega docenta, danes prežalostnega spomina, njegov originalni duh obolel. Pač pa je pozneje okreval in doživel zadoščenje, da se mu je klanjal ves razsodni svet kot enemu največjih iznajditeljev vseh narodov in vseh dob, vendar pa je v celoti mučenik neustrašenega znanstvenega hrepenenja.

Ako je izračunal Mayer 1842 v prvi svoji razpravi le razmerje med toploto in (mehaničnim) delom, še ni s tem rečeno, da

bi ne bil videl ostalih nepretrganih vezi v celotni prirodi. Toda najprej je storil previdno le eden, pa odločilen korak.

L. 1845. je raztegnil v svojem najpomembnejšem, pa tudi ne preobširnem, le nekaj čez 100 strani 8° (v Mayerjevih zbranih spisih »Mechanik der Wärme«, 1867) obsegajočem delu: »Organično gibanje v svoji zvezi z menjavo snovi« svojo misel o sorazmerju energij na celo prirodo, vštevši tudi človeka. V tej razpravi se je pojavila v celi svetovni literaturi prva tabela vseh prirodnih energij. Niti do našega časa, ko sta medtem minuli dve generaciji, ni prekoračila fizika bistveno idej te razprave, da še več, niti dosegla jih ni. Danes še nimamo v celi svetovni literaturi na principu ohranitve energije dosledno spisane fizike in kemije. Naše učne in šolske knjige mrgolijo nedoslednosti proti največji znanstveni pridobitvi.

Zato hočemo tu posneti dobesedno seznamek Mayerjeve razdelitve energij ali, kakor je on dejal, moči ali sil, kakor tudi njih premenitev.

	I. padnost	{	mehanične moči,
	II. gibanje		mehaničen efekt.
	A. preprosto		
	B. unduljujoče, vibrirajoče.		
III.	{
(netežnive)
imponderabilia	{	toplota
			magnetizem
IV.			elektrika, galvanski tok
V.			kemične raznosti nekaterih materij,
			kemične moči.
			kemične spojine nekaterih drugih materij.

K razvrstitvi teh pet glavnih oblik fizikalne moči ali sile se druží naloga dokazati metamorfoze ali premene teh oblik s 25 poizkusi ali eksperimenti. Iz števila najpreprostejših in najvažnejših dejstev sestavimo pregledno tu le sledeče eksperimente:

1. premena ene padnosti (Fallkraft) v drugo: po vzvodu;
2. premena padnosti v gibanje: po prostem padu in po padu na predpisanih potih;
3. premena enega gibanja v drugo: popolnoma po centralnem udarcu enako velikih elastičnih mas ali tvarin, nepopolnoma po udarcu in trenju;

4. premena gibanja v padnost: pri navpični smeri gibanja. Menjajo se premene teh sil ene v drugo pri nihanju in pri centralnih gibanjih nebesnih teles;

5. in 6. premena mehaničnega efekta v toploto: pri stisku elastičnih tekočin, pri udaru in trenju; svetloba se vsreba, ako se premeni vibrirajoče (tresoče se) gibanje v toploto.

7. in 8. toplota se premeni ali pretvori v mehaničen efekt, ako se plini pod tlakom raztegnejo, v parostroju; toplota se izpreminja v vibrirajoče gibanje, kadar razvneti telesa žarijo in sijejo;

9. premena toplote v drugo: po prevodu;

10. premena toplote v kemično raznost ali diferenco: ako raztvori toplota spojine, ki so pri postanku oddajale toploto; n. pr. spojina žveplenokislinskega hidrata ali vodana z vodo; spojina apnice z vodo;

11. kemična raznost se pretvarja v toploto pri goranju;

12, 13, 14. kemična raznost se izpreminja v galvanski tok in zopet v drugo kemično raznost, in tok se izpreminja v kemično raznost pri delovanju galvanske baterije.

15, 16, 17. elektrika se izpreminja v toploto in v mehaničen efekt: pri žarenju prevodne žice, pri električni iskri, pri električnih in elektromagnetskih privlakah, pri električnih udarih, posebno pri gromski strelji.

18. en tok se v drugi deloma izpremeni po navedenem (induciranem) toku;

19. toplota se izpreminja v elektriko: pri termoelektriki in pri mrazotvorjenju v galvanski bateriji po Peltierju;

20, 21. mehaničen efekt se pretvarja v elektriko, kadar vzbujaemo elektriko s trenjem in deljenjem, ter končno

22—25. se izpreminja mehaničen efekt v kemično raznost in kemična raznost v mehaničen efekt, kadar izpreminjamo dano silo posredno v elektriko in toploto. (Glej Mayer, *Mechanik der Wärme*, 3. izdaja, 1893, str. 71—73.

Princip ohranitve in premenitve energij je dandanes najbolj dokazana resnica. Ne le fiziki in kemiki, tudi biologi, fiziologi, dušeslovci in sociologi zidajo na nje temelju; še več: tehniki vse zemeljske oble, zdravniki operirajo ž njo, kolikor so si v svesti znanstvenih podlag svoje umetnosti. Izsnovalo se je na nje temelju novo, vso prirodo z novimi mišljenskimi sredstvi razmotravaljoče učenje: energetika. Glavni zastopnik tega učenja je svetovnoslavni fizikokemik Wilhelm Ostwald (roj. 1853 v Rigi,

živi zdaj kot umirovljen profesor lipskega vseučilišča v Grossbothenu na Saškem), ki je dozdej najbolj sistemno obrabil energetiko v svojih delih: *Vorlesungen über Naturphilosophie* 1902 (še najbrž letos izide 4. izpopolnjena izdaja, *Grundriss der Naturphilosophie* 1908 (v Reclamovi Univ. Bibl. št. 4992/3), *die Energie* 1908 (v zbirki *Wissen u. Können* zv. 1), *Erfinder u. Entdecker* 1908 (v zbirki *Gesellschaft*, zv. 24), *Grosse Männer* 1909 in *Energetische Grundlagen der Kulturwissenschaft* 1909 (v zbirki *Philosoph.-soziol. Bücherei* zv. 16). Primerjaj še Ostwaldov pregledni članek *Naturphilosophie* 1907 v zbirki *Kultur der Gegenwart* I. del, 6. oddelek (več izdaj).

Ker ne more biti naša namera, popisovati znanstveni razvoj energetike, podamo na kratko le temeljne nje nauke. Sicer je pa spisana cela pričujoča knjižica v duhu energetike.

Energetika predstavlja vrhunec dozdanjega znanstvenega razvoja. Vsak izobraženec je, četudi si tega ni v svesti, navzet teh naukov. Pisatelj teh vrstic je označil po svoji navadi kratko pa jedernato že l. 1906. Slovencem bistvo energetike v študiji o H. Spencerju, ki je izšla (čisto brez njegove krivde) šele l. 1906. v Zborniku *Mat. Slov.* in ki so jo ameriški Slovenci ponatisnili v 2. zvezku v Chicagu izhajajoče Izobraževalne knjižnice. Že tedaj sem opozoril na obe naši najbolj filozofski pesmi, na Gregorčičevo »Človeka nikar« in na Aškerčevo »Jaz«.

Fizikalno-kemične temelje energetike razkrije pač strokovnjak v posebnem zvezku; ker je pisatelj tega strokovnjak le v socialnih znanostih in v obče-filozofskih vprašanjih, se omeji tukaj na filozofsko stran energetike; pač pa razloži h koncu socialni pomen energetskega nauka.

Energetika nas uči, da je narava brezmejna delavnica božja, kjer se prestvarjajo raznolične sile ena v drugo, ne da bi se pri tem najmanjša moč v nič izgubila. Dandanes na naravo ne stavimo več vprašanja: kaj je ta, kaj ona moč? ampak jo edino še vprašamo: kaj tvori ta, kaj ona sila? Posebno pa nas zanima vprašanje: v kakšni zvezi so te, v kakšni one sile z našim človeškim življenjem ter v kolikošni meri nam množijo in izpopolnjujejo življenje. Ona prva vprašanja so bila, da govorimo z E. Machom psevdoproblemi, napačna vprašanja; poslednji način vpraševanja je edino razumen ali racionalen, kdor ima časa preveč pečati se s prvimi, svobodno mu; izvestno so pa vprašanja poslednje vrste našemu življenju prepotrebna in morajo biti torej najprej rešena.

Najlaže pridemo v bistvo prirodnega delovanja, ako spoznamo delovanje tehničnega stroja, ki je proizvod prirode v zvezi s človeškim iznajdljivim duhom. Že gori smo dejali, da je delovanje n. pr. parostroja v tem, da drsajo energije od višje ravni visoke temperature k nižji hladne. Efekt parostroja je tim večji, čim večja je množina toplote in čim večja je razlika med visoko in nizko ravni temperature. Če je odvisna od teh obeh faktorjev toplotna energija, potem je enaka zmnožku obeh množnikov. Torej: toplotna (termiska) energija = temperaturi $\times$ (pomnoženi z) toplotno prejemljivostjo (kapaciteto).

Zdaj pa vzemimo primero iz mehanične narave, ki nam je laže pristopna.

Vsakdo ve, da voda mlin tem bolj žene, čim višji je pad vode, čim več je vode. Padna energija je torej = padni višini $\times$ z maso vode. Kar je pri termiski energiji temperatura, je pri tej padni ali distančni energiji padna ali nivojska višina: to je intenzitetni ali kvalitetni faktor energije. Kar je pri toplotni energiji prejemljivost, je pri padni masa vode: to je ekstenzitetni ali kvantitetni faktor energije.

Vzeli smo dve primeri, iz mehaničnega in iz nemehaničnega kraljestva narave, med katerima je pred I. R. Mayerjem zijalo globoko brezdnó, ki ga je pa Mayer pogumno premostil.

Podobno kakor toplotno in padno energijo, moremo razdeliti vse druge oblike energij v dva faktorja. Naj sledi tu tabela vseh energij, kakor nam jo omogočuje najnovejša veda.

Splošno :	Energija =	intenziteta $\times$	Ekstenzitetna	
Specialno :				
mehanske energije	volumska energ.	tlak	prostornina	a
	površinska energ.	napòn	površina	b
	distančna energ.	moč (težnosti)	pot	c
	kinetska energ.	brzina ²	masa	d
	kemična energ.	afiniteta	množina snovi	e
	magnetoelekt. energ.	moč ali napòn	elektr. množina	f
	žareča (svetloba)	(ne dognano)	kombinacija energ.	g
	termiska (toplota)	temperatura	kapaciteta	h
	živčevna energ.	(doslej še nedognano)		i

i. t. d.
(nova odkritja bodočnosti.)

Kakor sestojijo milijoni besedi n. pr. indoevropskih jezikov iz različnih kombinacij le kakih 30 glasnikov, tako obstojijo brezštevilni pojavi znane nam narave — in le mal košček narave, z vsakim letom pač večji, nam je znan — iz najrazličnejših kombinacij gorenjih in nam še neznanih faktorjev energije, katerih spoznavanje je naloga znanosti.

V podrobnosti se tu ne moremo spuščati; le glede telesnosti bi radi kaj izpregovorili.

Že več tisoč let razmišljajo najsilnejši duhovi o tem, kako bi se dala narava enostavno in enotno pojmiti. Aristotel je prišel po drugih zelo daleč; samo dva vesoljna principa sta mu ostala, pod katerima je obsegel vso naravo 1) materija ali tvar in 2) forma ali lik. (Dynamis ali potentia se zvaža na 1), energieia ali actus na 2.) In do 19. stoletja človeški duh tu ni mogel priti dalje.

Vsled velikanske, prepad med mehanskimi in nemehanskimi energijami premostujoče iznajdbe Mayerjeve, je dandanes energetika, zlasti vsled genialnih raziskav Ostwaldovih dospela tako daleč, da se morejo vsi brezbrojni procesi naravni smatrati kot razodetja ene vseobsegajoče energije.

Materija je danes razdrobljena. Nje glavne lastnosti: telesnost, lenost mase, težnost in prostornost, so kombinacije faktorjev energij a-e, posebno pa a in b, na katerih temelji otipnost teles.

Tako je vse delovanje narave določeno v toliko, v kolikor delujejo energije po prostoru in času.

In še eno predrzno misel pripišemo sem. V intenziteti energije d pa tudi c je prostor; brzina v energiji d pa ima smer in čas ($v = g t$) (= pospeh $\times$ čas). O čemer je Aristotel toliko tuhtal — tudi čas, dà, kar za Aristotela menda sploh problem ni bil, tudi smer prirodnih pojavov — se zvaža na razne faktorje Ene Energije. Vse je Energija!

Kako preprosto in ekonomsko je sedaj celo pojmovanje narave!

5.

(Oba glavna stavka energetike, prvi o ohranitvi, drugi o premenitvi energije; entropija; načelo ekonomije.)

Voda teče vselej navzdol, ako je ne zadržuje protisila od zunaj. To je, rekel bi kdo, samoviden stavek. In vendar ni samoviden. Vsak človek si je moral takorekoč pridelati vidnost tega stavka, s tisoči opazk jo moral izkusiti. Le ker še nikdar noben človek ni opazil, da bi voda navzgor — sama od sebe, to se reče,

le težnosti prepuščena — tekla, trdimo, da teče voda navzdol. Energetsko (glej tabelo energij c) rečemo: distančna energija se izpreminja iz energije z višjo intenziteto — v čim večji višini je kamen, s tem večjim udarom pade na zemljo — v energijo z nižjo intenziteto.

Rekli smo že gori, da dela parostroj na ta način, da polzi toplota z višje temperature kotla na nizko kondenzatorja. Tudi to ni »samoviden« stavek. Le ker nihče ni videl nasprotno od tega, je to znanstven zakon. Zakoni so potemtakem res zgolj popisovanje prirodnih pojavov, kakor je rekel slavní fizik Kirchhoff. Energetsko izraženo (gl. tabelo energij h): termska energija drsa iz kraja z visoko intenziteto (temperaturo) v kraj z nižjo intenziteto.

Tak tok energij moremo zasledovati pri vseh vrstah energij. Splošno tedaj rečemo: energije polzijo iz krajev z višjo intenziteto v kraje z nižjo intenziteto.

Visokost intenzitete je pa ono, kar imenujemo vrednost energije. Ako bi kotel in kondenzator imela isto temperaturo, bi parostroj sploh ne mogel delati, tvoriti nobenih vrednosti. Ako leži kamen na tleh, ne more izvesti s padcem nobenih učinkov. Vsi naravni učinki so le na ta način možni, da imajo energije razne intenzitete, ki se vsikdar želijo izenačiti.

Smer prirodnih procesov je res ta, izenačiti intenzitete; enakost intenzitet pa je absolutni mir, nirvana, smrt. Navidezno se torej narava bliža smrtnosti.

Energetsko imenujemo lastnost energij, ki imajo še različnost intenzitete, *ektropijo*, lastnost energij pa, ki so vsled nivelacije intenzitet postale brezvredne, *entropijo*. Učeno rečemo potem: Priroda hrepeni k najmanjši ektropiji (*minimum ektropije*) in k največji entropiji (*maximum entropije*). To je drugi glavni zakon energetike, kakor ga je formuliral znani fizik prof. Clausius.

Pri vseh teh premenah energij pa ostanejo energije v svoji kolikosti ohranjene. Če pade kamen na tla, se izpremeni njega distančna energija v volumnske in površinske energije (kamen naredi luknjo v zemljo), v kinetske energije vzduha (udar slišimo) in posebno v termsko energijo tal ter kamena, ki se oba od udarcu razgrejeta. Niti najmanjši del energije se ne izgubi v nič. To je prvi glavni stavek energetike, kakor ga je najprej z ozirom na obliko c in h dokazal J. R. Mayer in ki se splošno glasi: kolikost vseh energij se ohranjuje.

Oni faktorji energij v družbi teh dveh glavnih stavkov so velikanski akordi, v katerih se energetiku razodeva božanska harmonija brezmejne prirode.

Drugi stavek energetike nam prorokuje žalostno bodočnost sveta: ledeni mir, večno smrt.

V tolažbo našo se ne sme pozabiti na dejstvo, da je za nas svet le to, kar objemamo s svojimi čutili. Kar ni prišlo k nobenega človeka čutom, niti k čutom, oboroženim z novodobnim znanstvenim orodjem, to za človeštvo dozdej ne obstoji, to za človeštvo — za zdaj — ne tvori sveta. Groze entropije veljajo torej le za ta svet, ki je zdaj človeštvu znan.

Pa tudi te groze za nas niso prevelike. Res je, da se energije nivelirajo, res je, da teče voda navzdol, da polzi toplota na vedno nižjo temperaturo. Ampak res je tudi, da obstoji premogočen nasprotnik teh nivelacij, velik sovražnik preteče svetovne smrti: naše solnce kot središče našega svetovnega sistema.

Potoki in reke res vedno tečejo navzdol v morje, ampak ljubo solnce tudi vedno vzdiguje to vodo iz morja nazaj v višine oblakov, od koder se zopet razpušča po zemeljskem površju v blagoslov človeštva: rastline rastejo in dajo živež živalim ter ljudem; slapi in reke gonijo stroje v svrhu industrije ter prometa. Solnce je vir življenja. —

Res polzi v strojih energija na vedno nižjo intenziteto; imamo pa tudi sredstev, intenziteto znova povišati. V parostroju n. pr. kurimo s premogom in držimo tako kotel v isti visoki temperaturi; premog je rastlinstvo pravekov, ki je rastlo pod žarki pred milijoni let žarečega solnca. Tisto prastaro solnce žene torej naše parostroje.

V bodoče bo tehnika vedno bolj izrabljala sedanje solnce, in že dobivajo gorate dežele vsled velikih vodnih sil gospodarski pomen, ki so ga v poslednjih stoletjih v primeri z deželami s premogom bogato obdarovanimi morale pogrešati.

V 5 ali 6 zgodovinskih tisočletjih, ki moremo v njih zasledovati razvoj naših živih bitij in našega človeštva, še ni bilo opazovati, da bi solnce svojo moč gubilo. Približno toliko solčnih energij pa, kolikor jih dobiva zemeljska obla od solnca, razžaruje zopet vun v vsemir. Obstoji torej ravnovesje solčnih energij in torej tudi življenja. Za nekoliko milijonov let smo potemtakem menda brez skrbi, kar se življenskih sil tiče v krogu našega svetovnega sistema.

Ako smo pa že v primeroma ozkih mejah solnčnega sistema našli tolažbe dovolj proti prorokovanju drugega glavnega stavka, kakšni razgledi se nam šele odprejo, če pomislimo, da je tudi naše velikansko sonce le zrno v oceanu vseмира in da je prvi stavek enakovredno protitežje drugega.

Seveda moramo tudi s prirodoslovno skromnostjo, ki se ne boji nobene resnice, priznati, da smo navezani zdaj v svoji življenjski ekonomiji na omejeno kolikost solčnih kot življenjskih energij. S temi energijami moramo umno gospodariti, ne smemo jih zapravljati in tratiti, moramo jih štediti, kakor nam kaže drugi glavni stavek. Vsa življenjska in narodnogospodarska umetnost je v tem, razsipavati kar najmanj možno solčnih energij in jih kar največ možno osredovati v življenjske namene poedincev in skupnosti. Tako je Machov princip ekonomije, le en izraz drugega glavnega stavka in obenem tečaj vse življenjske, zlasti socialne modrosti.

6.

(Energetična razvrstitev znanosti. Comte. Znanost kot sistem mišljenskih sredstev, pospešujočih življenje na temelju potreb in del. Človeško kulturno življenje.)

Ko smo spoznali bistvo energetike, ki stavi eksaktno izraženo vprašanje na izvenčloveško in človeško naravo: kaj tvorijo sile? potem zagledamo celotno naravo v novi enotni luči.

Seveda je stavilo človeštvo podobna vprašanja vedno, odkar se je povzpelo k zavestnemu razmerju do prirode. Da so ljudje mogli živeti, so morali v izvestni meri poznati sebe in prirodo ter voditi prirodne sile v veletok svojih življenjskih interesov. Že pred tisoč leti so zgostili orientalni narodi svoje izkušnje z ozirom na ovladovanje neorganske ali nežive in organske ali žive narave v še danes občudovanja vredna pravila. Posebno glede na nebesna telesa so rabili zgodaj več ali manj eksaktne merne priprave, roko v roki s temi so izpopolnjevali znanost o merjenju in računanju: računstvo ali matematiko, ki je temeljna pripravljavnica za vse eksaktno znanje. Matematiko ter astronomijo so razvili že vztočni starinci jako daleč. Ko so se pa enkrat evropski narodi v 15. stoletju p. Kr. otresli svojih slabotnih predsodkov in začeli opazovati, so pustili Kopernik, Kepler, Tycho de Brache, Newton in dr. starince daleč za seboj.

Poljedelci so imeli seveda vsikdar nekako vednost o organskih in neorganskih procesih narave. Pa kakšen razloček je med sirovoempirskim poljedelstvom prejšnjih in med znanstvenim

naših časov! Posebno velikanski napredek je storilo človeško ovladovanje neorganske narave v industriji in prometu. Seveda so imeli izobraženi narodi starega veka tudi svoje veletovarne, svoj velepromet, toda njih gonilna moč je bil v prvi vrsti človek sam, suženj. Dandanes pa delajo v naših tovarnah poedini parniki in elektromotorji s 1000 in več konjskimi silami (1 konjska sila = 7 človeških sil = 75 kilogrametrov). Kakšno revolucijo so povzročila novotelmična občila v sestavi človeške družbe, smo pa že mi sami doživeli v nekaterih desetletjih.

Čim bolj raste število ljudi, tem večja je dolžnost ljudi, naravo proučevati; primitivna tehnična in znanstvena sredstva odpovedujejo službo, ki je poprej zadostovala. Nove iznajdbe in nova odkritja so nova pota k ovladovanju prirodnih sil. Nova odkritja so tudi omogočila, da postavimo na mesto starega znanstvenega sistema nov sistem.

Prehod iz starega v novi sistem tvori Comteova razvrstitev znanosti. Comte je delil nekoliko še v zmislu stare aristokratskoformalne filozofije vesoljno znanost po vsebini in obsegu nje pojmov. Pojem, ki ima velik obseg, ima ubogo vsebino; n. pr. pojem »stvar« obsega vse, pa nič ne določuje, pojem »človek« obsega le mal del prirode, ampak zato tem točneje določuje vsebino; zakaj človek je zgolj razumna, orodja ovladujoča žival. Na tak način je Comte postavil lestvico znanosti, začenši z velikim obsegom ter ubogo vsebino in končavši z malim obsegom ter bogato vsebino pojmov nekako takole (v novejši od Ostwalda izpopolnjeni in nekaj od mene prenarejeni obliki):

Sociologija, glavni pojmi: družbeno življenje

Psihologija	"	"	duševno	"
Fiziologija	"	"	živalsko	"
Biologija	"	"	vegetativno	"
Kemija	"	"	snov	
Fizika	"	"	energija	
Logika	"	"	red	
Matematika	"	"	velikost in raznost	

Na podlagi energetike pa hočemo na tem mestu še bolj na novo sistematizirati znanost in znanje sploh.

Namen življenja je pač življenje. To je takorekoč samoviden stavek istovetnosti ali identitete. Kakor smo pri drugi priliki rekli, je v prirodoznanskem zmislu utemeljeno človeško življenje v gorenju pod vplivom solčnega žarenja zrastlih rastlinskih in živalskih snovi. Da se življenje ohrani, je treba voditi prirodne

snovi, katerih energija vzdržuje življenje v življenski tok. Govorimo tukaj izključno o človeškem življenju.

Življenske potrebe so različne. Delimo jih v dva velika razpola ali dve kategoriji: 1. potrebe, ki zadevajo ohranitev poedinca in poedinega rodu, 2. potrebe, ki zadevajo ohranitev vseh bodočih rodov, celega plemena.

Potrebe so si ustvarile svoje organe. Človeški ustroji so seveda zelo različni. Hočemo pa v svrhu preglednosti temeljnih potreb naglasiti temeljne ustroje. Temeljna potreba prve kategorije je potreba po živežu, temeljni ustroj — želodec, natančneje prebavilo. Temeljna potreba druge kategorije je potreba po ljubezni, temeljni ustroj — plodilo.

Nemški pesnik je izvrstno rekel, da vzdržujeta življenski svet glad ter ljubezen.

Was die Welt — im innersten zusammenhält,
ist das Getriebe — von Hunger und von Liebe.

Človek pa ne živi samo od vzduha, hrane in ljubezni kakor žival. Potrebe so se mu olikale, in tako so postale nežnejše potrebe po stanovanju, obleki itd. V krogu rodbine so se razcevele okoli domačega ognjišča nežne cvetke fine kulture.

Človek tudi ne živi le tjavendan kakor žival. Iz instinkta se je razvil razum in spomin: da si uzadovolji svoje razvite potrebe, se mora pehati in truditi, misliti in tuhtati, preizkušati in — delati. Človek dobiva od roditeljev bogatih izkušenj v obliki več ali manj popolnih pravil, po katerih se potrebam ustreza; če pa število prebivavcev raste, ne zadostujejo več stara pravila — posebno če se sčasoma njih pravi zmisel izgubi — novim in večjim potrebam. Nove misli, nove iznajdbe, nova odkritja prihajajo novim potrebam nasproti: to je zdrav napredek.

Način uzadovoljevanja potreb je pri današnjem gostem prebivavstvu dan v znanstvenem sistemu potrebam ustrezajočega dela: to je tehnika.

Pa tudi neposredno uzadovoljevanje potreb podlega znanstvenim normam ali pravilom; nauk o funkcijah in potrebah človeškega organizma utemeljuje nauk o zdravem uzadovoljevanju potreb: zdravstvo ali higieno.

Vzdrževanje življenja zahteva torej:

1. poznanje potreb, 2. znanje dela, potrebam ustrezajočega. Na drevesu človeškega življenja sta torej dve najmogočnejši veji 1) zdravoslovje, 2) tehnika.

Zdravstvo in delo ustvarjata kulturno življenje. To pa, kar imenujemo znanost ali vedo, ni nič drugega, ko pripravljanje k

tvoritvi življenja. Comteova piramida znanosti dobi nov zmisel: znanost je sistem dožitkov, ki omogočuje silno, zdravo življenje poedincev in družbe, je torej sestav življenskih tvornosti.

Tako smo prišli tudi v okvirju človeškega življenja k novemu, vseobsegajočemu vprašanju: Kaj se tvori?

Delo je sve!

Energetika nam naredi izvenčloveško in človeško prirodo enostavnejšo. (Dalje prih.)

Slovenščina pod Napoleonom.

K stoletnici »Ilirije oživljene« spisal dr. Ivan Prijatelj.

(Dalje.)

II.

Za naše dežele je šlo, iz njih so se delale nove državne tvorbe z upoštevanjem različnih prednosti, ki so jih nudile svojemu gospodarju. A o narodu, ki je bil v teh deželah doma, ki je to zemljo obdeloval, gradil vasi, trge in mesta, Napoleon ne govori v svoji korespondenci. Nastane torej vprašanje: je-li imperator poklical v življenje »Ilirske province« neglede na narod, ki je stanoval v njih?

Že gori razpravljani razlogi, ki so mu vdihnili idejo »ilrskega« kraljestva, pričajo, da pri prvi misli na novo državno tvorbo na narod še ni mislil. Kakor sem že omenjal, je imel namen ustvariti enkrat Poljakom samostojno kraljestvo. Da bi bil v tem slučaju poizkušal nekaj podobnega za južne Slovence, ozir. »Ilirce«, se ne dá in ne more trditi. Nasprotno: v tem slučaju bi bil pritegnil k Iliriji še štajerske in vse koroške Slovence ter se ne potezal za nemški del beljaškega okrožja. Ravno ta okoliščina govori, da je hotel imeti najprej morsko obrežje in njega bližnje ozadje, zato spodnje Štajerske ni potreboval, ker je bila že bolj oddaljena od morske obale. Hotel je imeti v svoji roki vhod v Alpe in preko njih, zato se je polastil beljaškega okrožja, neglede na to, da večina njega prebivavcev (Nemcev) ni spadala v državno tvorbo, nosečo »ilirsko« ime. Pri prvi sestavi »Ilirskih provinc« torej narodnost njih stanovavcev ni prihajala v poštev. Dosedaj sploh ni bilo znano, da bi se bil Napoleon kakorkoli zanimal za slovanski narod kot tak v »Iliriji«.

A zanimal se je, čeprav šele naknadno.

S tem njegovim zanimanjem stoji v interesantni zvezi vprašanje o njegovem odhodu z Dunaja po zaključitvi schönbrunnskega miru. Skoro vsi avstrijski zgodovinarji trdijo, da je zapustil Napoleon Dunaj na skrivaj po noči in sicer takoj po sklenjenem miru. Sauerhering se na strani 61 svoje monografije podrobno bavi s tem vprašanjem in izvaja: Ker se zdi, da je ostavil Napoleon Dunaj v vsej tihoti, zato so temu primerno tudi podatki o njegovem odhodu različni. Lanfrey imenuje 15. oktobra, Thiers 15./16., Précis in Gentz 16., Maret in Champagny 17. dan oktobra. Z ozirom na to, da se v Napoleonovi korespondenci nahajata dve pismi, datirani v Schönbrunnu 15. oktobra 1809 z naslednjim mestom: »jaz odpotujem t o n o č v Pariz«, prihaja Sauerhering do naslednjega sklepa: »Demgemäss ist als sicher anzunehmen, dass Napoleon in der Nacht von 15. auf 16. October Wien verlassen hat.« Preden zapisuje Sauerhering ta zaključek, pa še pripominja, da se nahajajo v Napoleonovi korespondenci štiri pisma, datirana iz Schönbrunna dne 16. oktobra 1809. In vkljub tem štirim pismom zapiše potem mirne vesti gori navedeni stavek, da je ostavil Napoleon Dunaj po noči med 15. in 16. oktobrom!

Na celi stvari pa je resnično samo to, da je nameraval Napoleon res — kakor je pisal dne 15. oktobra v dveh pismih — odpotovati v noči med 15. in 16. oktobrom, a ni odpotoval. Zadržali pa smoga mi Slovenci.

Štiri dni po zaključku miru v Schönbrunnu (18. okt.) piše mladi Kopitar z Dunaja baronu Zoisu v Ljubljano: Tistimo, ki je na poli on, neki Slovenzi po glavi rojijo. Pravijo, da je vprašal svoje zaupnike za korenino te neizmernosti slovanskih jezikov. Ta ogromna nacija bi snala njegovo enkrat poshret etc. Ti pa niso vedeli niti toliko, kakor on. Informirajte se torej, jim je zapovedal. In nato so šli sekretarji, učenjaki itd. pozvedovat... Medtem pa je napole, ko je že sedel v vozu, neki ukazal izpreči,¹⁾ tistiga Kranjza komur Ribniza slishi po-

¹⁾ Slučajno mi je prišlo na misel pogledati dunajski uradni list tistih dni. In glej! „Wiener Zeitung“ z dne 18. oktobra 1809, šte. 161 piše v uvodnem članku, datiranem z dnem 17. oktobra: „Se. Majestät Kaiser Napoleon haben Schönbrunn gestern Nachmittags um 2 Uhr verlassen. Welche Länder Er, der Heros der von Ihm beginnenden Epoche nun auch beglücken mag, uns wird Er immer unvergesslich bleiben. Wochin wir blicken, wohin wir unsere Schritte wenden, spricht uns ein Denkmahl seines Ruhmes oder seiner Grossmuth an“. — Tu imamo jasno in razločno povedano, da je odpotoval Napoleon z Dunaja ob belem dnevu dne 16. oktobra. Zato je neumljivo, kako je mogel celo tako

iskati in je pozno v noč konferiral z njim, menijo tudi savol Slovenzov. Vas (Zois) utegnejo taka vprašanja tudi zadeti, če se že ni zgodilo, posebej ki bodo (Zois) njih, zhe bodo na uni plati vodé ostali. Moja temeljita preiskovanja 1) z onim novim testamentom ogrskih Slovencev, 2) z nekim uvodom v hrvatsko slovnico iz leta 1783, 118 strani (ki jo je spisal poznava telj, in sem jo jaz spoznal pri Zlobickem, in katere uvod določno pravi, da je slovnica slovanskega jezika v treh županijah Zagreb, Križevci in Varaždin), 3) z Engelovo zgodovino ter 4) s Kerčeličevimi Notitiae praeliminare v roki, mi dajejo naslednji, Dobrovškega samo v nazivu popravljajoči rezultat: Na jugu Donave sta dve slovanski glavni narečji, razdeljeni po Savi in Kolpi: a) južno, ki ga govoré Istrani, Dalmatinci, graničarski Hrvati, Bošnjaki, Srbi, obenem z njihovimi v Slavonijo in na Ogrsko (Bačka in Banat) se izselivšimi kolonijami, morebiti tudi Bolgari (kar se ne dá določno trditi vsled pomanjkanja slovnice in slovarjev) in b) panonsko, h kateremu spadajo notranje avstrijski provincijalni Hrvati in pa Slovani v ogrskih županijah Železno, Zala, Šomod. Torej ne kranjsko narečje se je polagoma oddaljilo od hrvatskega brata, kakor meni Dobrovský, ampak narobe: hrvatsko si je prisvojilo mnogo besed od srbskega brata in se oddaljilo na ta način, toda ne v slovnici, od kranjskega. Kerčelić se sam izprašuje: ali Hrvati morajo biti vendar Hrvati, ne Slovenci, ker se imenujejo Hrvate. In Vodnik naj gleda, kako bo razvezal voz. V ostalem nima tako imenovano hrvatsko narečje čisto nič svojinskega: kar ni v njem slovenskega, je srbsko. Toliko za vporabo. Zgodovinski preiskovavec bi utegnil seveda s Stratimirovićem reči: Slovani v Panoniji so najbrž očetje, ali vsaj rodni bratje onih, ki so prekoračili Donavo in se naselili izza petega stoletja v Meziji, iz katerih je izšla Justinianova familija in ki so v sedmem stoletju dobili po srbskih in hrvatskih kolonistih prirastek in njihova govorica pri tej priložnosti majhno preinačbo, po kateri se razločujejo od panonskih Slovanov. — Južni dialekt bi se dal z Dobrovškim krstiti za srbski, da se dobi naziv, kakor se more severni nazvati slovenski, čeprav naziva nista precizna. Ilirci se imenujejo vendar Slaveno-srbi v dokaz, kakor izvrsten poznavatelj Napoleonovega življenja, kakor je dunajski vseučiliški profesor Fournier trditi: „Schon in der Nacht vom 15 auf den 16. Oktober verliess Napoleon Schönbrunn“. (Napoleon I. Eine Biographie von August Fournier. Bd. II. 316.) Tudi najmodernejši francoski zgodovinar Sorel ima to napako. (Sorel, L'Europe et la révolution française. Paris 1904. VII, 394.)

da bi hoteli s tem naznačiti to pomešanje starejših Slovencev z nanovo došlimi Srbi, saj vendar cesar Konstantin ni bil 300 let pozneje nalagan.«

Odkod je imel Kopitar svoje informacije? Reči moramo, da najbrže iz zelo zanesljivih virov. On jih sicer v pismu sam ne navaja. A iz drugih njegovih sodobnih pisem Zoisu vemo, da je kot bivši sekretar tako uglednega, po celi Avstriji v najvišjih krogih poznanega moža, kakor je bil kranjski znameniti mecen, imel pristop v hiše najznatnejših dunajskih dostojanstvenikov in učenjakov. Pri mnogih znanstvenikih, zlasti prirodnoslovcih je naravnost opravljal redne komisije za svojega gospodarja. Dalje je imel Kopitar zvezo z vsemi višjimi uradniki, rojenimi Kranjci, ki so službovali na Dunaju v centralnih uradih. Njegovo poročilo o vzroku, ki je Napoleona zadržal, da ni odpotoval v noči med 15 in 16 oktobrom, je torej jako verodostojno.

Oni Kranjec, o katerem piše Kopitar, da je Napoleon ž njim konferiral tisto noč, ni bil nihče drugi, nego posestnik ribniškega gradu na Dolenjskem grof Johann Filipp Cobenzl, znani državnik Marije Terezije in Jožefa II., ki je kot diplomat sodeloval tudi na raznih kongresih. Cobenzla je Napoleon dobro poznal, saj se je l. 1797. pogajal ž njim na Dunaju. Ker je imel Cobenzl v novi Iliriji posestvo in je bil tudi od tam doma, je povsem umljivo, da je pozval Napoleon sedaj baš tega na Dunaju v pokoju živečega osebnega znanca svojega kot poznavatelja razmer v Iliriji k sebi in ga izpraševal tudi o narodu, ki je tvoril večino novo ustanovljene francoske pokrajine.

Že Cobenzlov stari oče je bil javni funkcionar na Kranjskem, namreč deželni glavar med leti 1715—1722 (Klun, Archiv, 1852, I. 84). Pozneje je bil najvišji komornik pod cesarjem Karlom VI. Kot tak je kupil svojemu drugorojencu, polkovniku Gvidobaldu, ko ga je oženil z grofico Marijo Benigno Montriehiero, gospodstvo Ribnico na Dolenjskem od svojega brata Ludwiga Gundackerja, ki je bil ta grad podedoval po svoji prvi ženi grofici Ani Katarini Trilleckovi. Ribnica je nesla šest tisoč gl. na leto, s katerimi je mogla takrat plemiška družina udobno živeti v Ljubljani, kjer je imel že stari komornik hišo, ki jo je zdaj prepuštil svojemu sinu Gvidobaldu. Tu v glavnem mestu Kranjske se je tudi porodil dne 28. maja 1741 naš Johann Filipp Cobenzl. Ko je deček izpolnil šesto leto, se je preselil oče zavoljo boljšega podnebja v Gorico, kjer je imel dve sestri iz prvega očetovega zakona; omožena je bila ena z grofom Coroninijem, druga z Edlingom. Pa tudi sicer je bila familija Cobenzl razširjena po Go-

riškem, kjer je imela že skozi tri stoletja več posestev. Tako so hodili na primer starši Johanna Filippa iz Gorice vsako leto na jesen k njegovemu staremu stricu Louisu Cobenzlu v Štanjel na Krasu. Poznejši državnik pripoveduje v svojih spominih, da je tu po tej trdi slovenski zemlji lazil s puško cele dneve za jerebi in zajci. Po letu pa je hodila družina v Ribnico, kjer je imel — kakor pravi — zopet svoje slavnostne dneve: lovil je tiče na limanice, streljal iz puške in ribaril na trnek. — Leta 1809. je živel stari državnik v pokoju na Dunaju. Naenkrat se je vzdignil in spomladi 1810 odšel v Ljubljano, kjer je sestavil in datiral svoj testament. Izdajatelj njegovih memoarjev ne vé, kaj ga je nagnilo k temu potovanju. On pravi: »vielleicht nöthigte ihn die völlige Veränderung der dortigen Verhältnisse hiezu, infolge deren er nun wenigstens hinsichtlich seiner daselbst liegenden Besitzungen ein Unterthan des Machthabers geworden war, bei welchem er Jahre hindurch seinen Kaiser vertreten hatte.« (Graf Philipp Cobenzl und seine Memoiren. Von Alfred Ritter von Arneth. Archiv f. öster. Geschichte, 67). — Da je bil Cobenzl spomladi 1810 v Ljubljani, vé Arneth samo odtod, ker je testament datiran z dnem 10. aprila 1810 v Ljubljani; vsled tega sklepa, da je bil v aprilu v kranjski prestolnici. Bil pa je tam že v marcu in je čital — Kopitarjevo slovnico! O tem je bil moral Jakob Zupan pisati Kopitarju na Dunaj, ker mu ta odgovarja dne 31. marca 1810: »Quid juvat wenn Kobenzel meine Gramm. liest? pleraque scripsi pro capellanis amantibus linguae patriae, et linguae ihres Amtes.« (Iztočniki dlja istoriji slav. filologiji. Tom. II. Spb. 1897, 190, kar citiram odslej kot »II.«) Tudi iz tega dejstva, da je Cobenzl v tem času odšel v Ilirijo in tu prebiral slovnico slovenskega jezika, se dá s precejšnjo gotovostjo sklepati, da je imel po noči 15. oktobra 1809 z Napoleonom razgovor o Slovencih, vsled česar pridobi Kopitarjevo poročilo tem večjo verjetnost. Napoleon se je torej brezdvomno takoj po zaključku miru 1809 osebno tako zanimal za Slovence, svoje nove podložnike, da je zaraditega odložil svoj že napovedan in pripravljen odhod z Dunaja na drugi dan! — Grof Cobenzl je umrl na Dunaju dne 30. avgusta 1810, zapustivši kot poslednji svojega rodu vsa svoja posestva grofu Coroniniju, svojemu nečaku, od katerega je kupil Ribnico še isto leto preprost Slovenec Rudež.

Kopitar piše, da je ukazal Napoleon svojim sekretarjem in učenjakom, naj mu zberejo informacij o Slovanih. Učenjake je

vodil imperator vedno s seboj v armadi;¹⁾ zlasti pa so ga spremljali na vseh velikih pohodih zgodovinarji in statistiki ter etnografi, ki so proučevali zemlje, kjer se mu je bilo vojskovati, in izročali rezultate svojih študij njemu in njegovi armadi v porabo.

Eden takih učenjakov, nahajajočih se 1809 v Napoleonovi armadi, je bil Marcel de S e r r e s. Bil je profesor na znanstveni fakulteti francoske univerze v Parizu, ko ga je cesar poklical v svoj štab. Tu je dobil naslov nadzornika za umetnosti in tovarne, »inspecteur des Arts et Manufactures« se je podpisoval sam, »inspecteur des arts, sciences et manufactures en Autriche et dans les pays soumis à la domination française (1809)« (nadzornik umetnosti, znanosti in tovarn v Avstriji in v deželah podvrženih francoskemu gospodstvu v l. 1809) ga imenuje Bourquelot (*La littérature française contemporaine 1827—1849. Tome 6, 364*). Rojen je bil v Montpellierju 1783, kjer je pozneje tudi služboval kot profesor geologije in mineralogije. Napisal je veliko množino knjig naravoslovskega značaja.

Ogromno gradivo za poznavanje Avstrije, ki ga je zbral 1809 kot informator Napoleonovega generalnega štaba, je izdal leta 1814. v štirih debelih knjigah v Parizu pod naslovom: »Voyage en Autriche, ou essai statistique et géographique sur cet empire.« Delo je posvečeno grofu Daruju, ki je bil generalni inten-

¹⁾ Med temi učenjaki se mora omeniti Etienne Marie S i a u v e, ki je bil najprej duhovnik, pozneje znamenit starinoslovec. Leta 1809. se je nahajal pri italijanski armadi, s katero je prišel v maju 1809 tudi v Ljubljano. Postal je član prve okupacijske vlade na Kranjskem, opravljajoč službo vojnega komisarja (commissaire-ordonnateur, Dimitz, IV. 293). Sprijateljil se je s Zoisom, kateri je naročal zanj na Dunaju knjige. Tako je pisal dne 10. sept. 1809 Zois Kopitarju, naj izroči priloženo pismo Siauvea terezijaniškemu knjižničarju in znanemu učenjaku Sartoriju ter zanj kupi dunajsko izdanje *Tabule Peutingeriane*, dalje prvi zvezek Ekheleove numizmatike, o katerem pravi, da ga je Siauve izgubil v bitki pri Sacilu (»ayant perdu à Sacile le premier vol. «). Kopitar je odgovoril dne 21. sept. Zoisu, da je bil pri Sartoriju, ki se je čudil redkosti slučaja, da se vojni komisar tako živo zanima za antikvarne študije. Ekhele pa ni mogel dobiti. Morebiti je bolje počakati miru; mogoče da se bo našel potem Siauveov izvod pri kakšnem dunajskem starinarju. Končno je Kopitar 11. oktobra odposlal knjige, ki jih je rabil Siauve. Pisal je ta mož takrat v Ljubljani najbrž delo, ki ga je izdal 1811 v Veroni pod naslovom: »De antiquis Norici viis, urbibus et finibus epistola«, kjer popisuje na podlagi starih spomenikov naše kraje, kakšni so bili v davnih rimskih časih. (Quérard, *La France littéraire*, Paris 1838, IX, 125.) — Siauve je bil oni, ki je najbrž priporočil našega Vodnika Mar-montu. Prim. njegovo korespondenco z Vodnikom v »Blätter aus Krain«. 1865, str. 115.

dant prve provizorične francoske vlade, sestavljene takoj po znojskem premirju za naše dežele. Grof Daru je izvršil prvo vojaško in finančno organizacijo okupiranih ilirskih provinc.¹⁾ V posvetilu pravi o njem Serres, da se je sredi vojne živahno zanimal za umetnosti in povzročil njegovo delo.

Serres je vršil svojo nalogo jako resno in temeljito. V predgovoru svojega dela pravi: »Ainsi chargé de donner aux administrateurs français qui regissaient alors l' Autriche le renseignements statistiques dont ils pouvaient avoir besoin, il devenait important de me procurer des données positives sur l' état des diverses provinces de cet empire.« Njegovi podatki so bili res skozi in skozi pozitivni, sloneči na podrobnih študijah odnosne literature in so se tikali vseh avstrijskih kronovin. Pri slednji je razpravljal o njeni geografski legi in prebivavstvu, o fizikalni geografiji, o prirodnih produktih, o vladi in industriji, upravi in privilegijih, o tovarnah in trgovini, o politični geografiji in vojaških posadkah. Ko je čez pet let izdajal to gradivo pod gori navedenim naslovom, je mogel v svojem delu seveda govoriti samo o tašni Avstriji, kakršna je bila po schönbrunnskem miru. »Ilirske province« so bile takrat še francoske in niso spadale več v knjigo o Avstriji. Ker pa si je bil tudi o teh deželah nabral mnogo podatkov, si ni mogel kaj, da bi jih koncem četrte knjige ne obelodanil v 50 strani dolgem poglavju: »o Slovanih in njihovem jeziku« (Des Esclavons et de leur langage).

To poglavje je za nas v marsikaterem oziru zanimivo. V njem pravi Serres, da so ga na njegovih popotovanjih po Avstriji posebno zanimali Slovani. Že zaradi svoje številnosti,¹⁾ po kateri prekašajo Nemce. Sploh so Slovani najštevilnejši narod v Evropi, a obenem tudi najbolj razdeljen na plemena, jezike in narečja. V Avstriji sami živijo sedem glavnih slovanskih plemen: Čehi, Slovaki, Hanaki, Poljaki, Slovenci (les Windes), Srbi in Hrvati. Ti se potem delé še na 26 posameznih vej. A ne samo posebna narečja, ampak tudi pravopise imajo posebne in različne. Plodoviti so. Po Schwatnerjevi statistiki se n. pr. na Ogrskem množe najhitreje Slovaki, izpodrivajoč Nemce in celo Madjare. Vseh av-

¹⁾ Dimitz, IV. 293—4.

²⁾ Kakor smo videli iz Kopitarjevega pisma, je tudi Napoleona vznemirjala „neizmernost“ slovanskega naroda. Informator torej pričenja govoriti o Slovanih z besedami, s katerimi ga je njegov gospodar poslal na delo. Z ozirom na to, da so služili Serresovi podatki Napoleonu samemu za informacijo, raste seveda njih zanimivost. Iz njih se dá sklepati, kaj je Napoleon zvedel o nas. Zato jih hočem tu nekoliko obširneje posneti.

strijskih prebivavcev šteje Serres 24 milijonov, med temi več nego polovico Slovanov. Tudi običaje imajo svoje, ki jih z nekaterimi besedami splošno označuje. Izgovarjava jezika odgovarja značaju posameznih plemen, okolica in priroda prebivališč ji podaja svoj posebni značaj. Gorci govoré trdo in sirovo. A isti jezik postane mil in jako melodiozen pri Slovanih, stanujočih v ljubkih in rodovitnih poljanah: zlasti pa se odlikuje slovenski jezik na Kranjskem po svoji harmoniji in se zdi sposoben onih različnih tonov, ki delajo italijanski jezik tako čaroben. Nasprotno pa ni nič tako trdega kakor guturalni naglas Slovanov na Češkem in Štajerskem, posebno onih, ki žive v suhih pokrajinah in na gorah teh dveh provinc.

Početki Slovanov so zaviti v gosto meglo. S težavo se dá dognati, v kateri dobi so dobili ime Slovani ali »Esclavons«. V poznejših vekovih se je mislilo, da je slovansko ime istovetno z nazivom robov (esclaves), v dokaz se je navajal latinski izraz *servi*. Čudno je, da je imela ta napačna etimologija žalosten vpliv na usodo Slovanov. Grki so jim rekli vedno Σκλαβῆνοι ali Σκλαβῆναι ali αἰετοί. Po menjavi pisave se vidi, da jim niso znali natančno določenega imena. Latinci so jih nazivali Sclavani ali Sclavi, na ta način pokvarjajoč ime, ki so si ga pridevali sami: Slowen ali Slowjan. Durich je hotel dokazati veliko starost slovanskega jezika s tem, da je opozarjal na skriti pomen, ki ga ima baje mnogo besed slovanskih: n. pr. B o h pomeni b o g a in p o s e s t n i k a v s e h d o v r š e n o s t i (bogataša). Žid Franulus je primerjal nekatere besede s hebrejskimi, kjer značijo bojda isto. Prokop je videl nekako razmerje med slovanščino in arabščino ter celo koptovščino. Take analogije utegnejo biti od slučaja do slučaja resnične, eksaktne pa niso. Bilo bi v resnici zanimivo, preiskovati ta jezik, ki se je govoril pred Homerjem in ki se ga še danes poslužuje nad 70 milijonov ljudi. Od pričujočega dela tega seveda ne more pričakovati nihče. Pisatelj se hoče v njem omejiti na primerjanje slovanskih abeced in proučevanje različnih narečij. Delo ni popolno, čeprav sloni na mnogoštevilnih raziskovanjih. A vzbudilo bo novo stopinjo zanimanja posebno po zadnjih dogodkih, ki so obrnili poglede vseh na različne slovanske narode, izmed katerih sestavljajo Rusi in Poljaki dve največji betvi.

V kratki zgodovini Slovanov omenja pisatelj, da so slovansko ime različni narodi različno pokvarili, Francozi v Esclavon, Nemci v Sclavonier, Italijani v Schiavone. Slednji iz slovanskih narodov pa ima še posebno, po navadi geografsko

ime. Edini, ki so se zadovoljili z občnim imenom, so Slovaki in pa prebivavci med Donavo, Savo in Kolpo (*«les peuplades confinées entre le Danube, la Save et la Kulpa»*); ti poslednji se imenujejo *«Slowenzi»*. Zanimiva tako za filozofa kakor za zgodovinarja ni samo številnost Slovanov, ampak pri tem zlasti izvestna enotnost običajev, ohranjena pod najrazličnejšimi vladami. Tudi vpliv slovanščine na sosednje jezike bi zaslužil pozornosti učenjaka. Pri svoji prislovični rodovitnosti ljubijo Slovani prostranost. Na Ogrskem izpodrivajo zlasti Nemce, čeprav jim vlade ni tu ni drugod ne gredo na roko. Nasprotno: povsod so sužnji, privezani h grudi. Iz te okoliščine se dá sklepati na njih prvotno družabno življenje. — Slovanski jezik (*«die Slawische ou Schlawonische sprache»*), ki se imenuje tudi *die wendische* (*«Windische sprache»*) se še ni razvil do velike popolnosti, a ima ves značaj modernega jezika, da se more pridružiti jezikom kultiviranih narodov. Ponekod je dosegel že tako dovršenost, da njegovi samostalniki pomenjajo obenem metafizične definicije, zraven je tako gibčen, da je vsled nekaterih posebnosti, sorodnih z grščino in nemščino, izrazit in krepak. Bogat in zvočen bi utegnil morebiti še enkrat tekmovati z italijanskim po svoji melodioznosti in milobi, posebno kadar se poje. Vsi skloni se končujejo na samoglasnike, kar jako pospešuje harmonijo. Ako pomislimo, da ima vrhutega še pripovedno izrazitost in zmožnost, posnemati bolj nego drugi moderni jeziki vse starogrške pesniške mere, nam ni treba biti — samo če se najdejo spretni ljudje — čisto nič žal zaradi propada Homerjevega in Pindarjevega jezika. Da se razvidi miloba in harmonija tega jezika, naj sledi tu v italijanskem prepisu majhna kranjska pesmica, napisana v svrhu lažje izgovarjave po beneškem pravopisu:

Kranjska pesem.

Pregliube Xenizze
 Ko b'wam blo verzeti
 Nar lepsei na sweti
 Vasvati bi bló
 Al vé ste porédne
 Obétat lé snate
 Pa usaziga golfate
 Xé véste koko.

Italijanski prevod.

O care donette
 Se foste sincere
 Sarebbe un piacere
 Il farvi l' amor
 Ma voi furbachiotte
 A noi le ficcate
 E ci corbellate
 Col tra là, là, là.

Pisatelj navaja po Appendiniju, da imajo Slovani (dalmatinski Srbohrvati) že prevod Horacija, imajo razne originalne tragedije in celo en epos, pristavljajoč: Ako je mogel naposled Herodot čitatelj po celi Grški svojo v jonščini pisano zgodovino, ne manjka slovanskim jezikom nič drugega, nego enoten pra-

vopis, priusposobljen za vse Slovane, pa se bo za petje tako sposobna oda, čeprav napisana po kranjsko, čitala in slušala od Kotora in Balkana pa do Severnega morja, od Kamčatke pa do Labe in Save. Potem našteva kraje, v katerih se govori slovansko, in navaja čudni pojav, da se včasih med sabo oddaljeni Slovani laže razumejo, nego bližnji. Tako niso n. pr. ruski in kazaški dialekti bogve kako različni od bosanskega in dubrovniškega, medtem ko je poslednji jezik tako oddaljen od sosednje dalmatinščine in kranjščine. Ruščina in poljščina, dve sosedji, sta si jako različni, ravno tako bosanščina in dalmatinščina.

V občni zgodovini slovanskega naroda našteva pisatelj najrazličnejše slovanske rodove. Potem zasleduje njihovo ime pri grških in latinskih zgodovinarjih in omenja njih naselitev koncem VI. stoletja na balkanskem polotoku. Kot zadnje prišelce omenja Srbe, katerim da je odkazal cesar Heraklejs l. 640. mesto sredi Ilirije, kar posebno povdarja. Zatem opisuje zlasti po Eginhardu, kako so se selili severni Slovani. Nato se zopet vrača k Srbom in Bolgarom. O Hrvatih pravi, da so prišli 640 skupaj s Srbi s Karpatov in ustanovili hrvatsko kraljestvo. Njihov in pa blizko sorodni srbski jezik se je v poznejših časih pogosto imenoval »ilirski«, čeprav nimajo ne eni ne drugi nič sorodnega s starimi traškimi Ilirci.

Deset let pred vpadom (l'irruption) Hrvatov in Srbov v Ilirijo, to je 630 se pojavijo Slovenci (les Windes) pod vodstvom kneza Sama. Zdi se, da izhajajo ti Slovenci od Antov in da so bili pregnani iz svojih bivališč od Obrov. Pri preseljevanju je večina Antov krenila na Rusko; potomci onih, ki so ostali v srednji Evropi, stanujejo sedaj na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem, kjer so pomešani z Nemci. Na Kranjskem se nahajajo sicer tudi drugi slovanski rodovi, kakor Uskoki; a v večini se nahajajo Kranjci, ki nosijo občno ime »Slovenzi« in posamezna imena »Goreinzi« na Gorenjskem, »Doleinzi« na Dolenjskem. V vipavski dolini stanujejo Vipavci, ki se ločijo od ostalih Kranjcev po noši in jeziku. Njim sorodni so Kraševci (Kraschauzes), ki govoré grobo narečje. Tudi Čiči, Pivčani, Istrani in dolenski Fiumani izhajajo iz starih Kranjcev. Vrhutega so naseljeni Slovenci v enem delu Koroške, imenovanem nekdaš Slovenska marka in pa v južni Štajerski, kjer govoré nekoliko različno narečje od kranjskega. Ti Slovenci so tvorili najbrž vedno narod zase, ostro ločen od drugih Slovanov, Hrvatov in Srbov, vsaj če sodimo po tem, kako sovražijo poslednja dva naroda do da-

našnjih dni. Sledovi Slovencev so danes še v Westfaliji in v okolici Luneburga (?).

Deliti bi se dali vsi Slovani v dve veji: v vzhodno in zapadno. K prvi spadajo Rusi, k zapadni pa Poljaki, Čehi, Srbi in Slovenci.

V drugem oddelku tega poglavja govori pisatelj o slovanskem jeziku in njegovi tvorbi. Moderni evropski jeziki se delé v prvotne in izpeljane (en langues méres et en langues dérivées), poslednji so se razvili iz dveh ali več sestavin, tako kakor francoski, angleški, italijanski, španski in portugalski, ki so vsi mešani (mêlés). *Lingua rustica* zapadnega rimskega cesarstva se je pomešala z narečji germanških priseljencev (avec les dialectes des aventuriers allemands qui envahirent ces provinces pour s'y établir). Na podoben način se je pomešala *lingua rustica romana* s slovanščino in rodila rumunski jezik. Prvotni jeziki so n. pr. hebrejski, grški, nemški in slovanski, ker leži njihov postanek samo v oni človeku lastni zmožnosti, ustvarjati jezik... določevan le po podnebjju in drugih vplivih, v katere je priroda postavila človeški rod (modifiée seulement par le climat et les autres influences auxquelles la nature a soumis le genre humain). Slovanski jezik je povsem konformen z grškim, latinskim in nemškim tako glede korenin, kakor glede slovnice, kar je dokazal Schlötzer in so potrdili mnogi drugi. Potem navaja pisatelj, kako je dokazoval Durich v svoji »Slovanski Biblioteki« starost slovanščine in sorodnost njeno s hebrejščino, izražajoč se o Durichovih rezultatih precej skeptično.

Od nemščine, grščine in latinščine se loči slovanščina po tem, da ima samo en glas za g in h (!): glagol izgovarja tako kakor glahol (sic); glasu f pa sploh nima: za nemško flamme in lat. flamma pravi »plamen«. Ima pa francoski j, ki ga piše kot sh. In pa jotirane vokale ima: romanski est izgovarja jest, čeprav piše *есть*. — Vrhutega Slovan kopiči konzonante v začetku m v sredi besed. Člena nima, razven v germaniziranih narečjih lužiških in kranjskih. Samostalniki imajo tri spole, sklanja sedem sklonov, kakor nobena druga. Dvojina, ki jo ima skupno z grščino, ima samo tri sklone. Sklanja zaimka se bliža bolj pridevniku nego samostalniku. Rusi, Poljaki in Čehi označujejo v sklanjatvi tudi to, pomeni li predmet živo ali mrtvo stvar. Spregetev pa je enostavnost sama. Znak nedoločnika je ti, sedanjika u, ju ali m, preteklosti t, velevnika i. Osebe se označujejo s končnimi slogi. Jezik ima štiri future in preterite, v preteritih

se označuje tudi različnost spolov. Najzanimiveje pa je to, da ti futuri in preteriti morejo označevati različne načine dejanja: če se vrši takoj, če traja dlje časa ali če se večkrat ponavlja. Optativa in konjunktiva nima. Pasivnost se opisuje. Nikalnica ni treba, da bi stala neposredno pred glagolom. Primerjalnik se tvori s priveskom ši (ssi): *m en, petit, menssi, moindre*; superlativ označuje *n a y* pred komparativom: *naymenssi, très-petit*. Slovansščina ima mnogo pomanjševalnic. V skladnji in razporedbi besed je mnogo svobodnejša od francoščine in celo nemščine, a vendar ne tako kakor grščina in latinščina.

Popisujoč v tretjem oddelku zgodovino črk, katerih se poslužujejo različna narečja slovanska, pripoveduje najprej ob kratkem zgodovino bratov Cirila in Metoda, potem našteva po vrsti vseh osemindvajset cirilskih črk, o katerih pravi, da jih je iznašel Ciril. Potem opisuje zgodovino preganjanja cirilmetodijske cerkve, omenja spljetski koncil, ki je proglasil Metoda za heretika in prepovedal rabo cirilske pisave, nadaljujoč: V tej dobi preganjanja je po jako utemeljenem mnenju Dobrovskega neki dalmatinski duhovnik iz ljubezni do jezika in liturgije slovanske premotil sovraštvo Antislovanov z genialno prevaro. Premenil je cirilske črke in svojo iznajdbo pripisal sv. Hieronimu, rojaku dalmatinskemu. Tako so nastali glagoljaši in glagolske črke, ki jih je kurija dovolila. Te črke, imenovane bukvice ali divince niso sicer elegantne, a najbolj odgovarjajo potrebam slovansščine. Oni menili, ki so pozneje poizkušali pisati »naše jezike« z latinico, niso sledili Cirilu. Mesto da bi za posebne slovanske glasove ustvarjali posebne nove črke, so po vzgledu Romanov kombinirali po dve črki za en glas. S to sestavljeno pisavo so pričeli pisati katoliški Slovani: Poljaki, Čehi, Lužičani, Slovenci (*les Slowiniens*), Hrvati, Dalmatinci in Slavonci. A ker niso poznali med seboj nikakšnih zvez, so se v pisavi daleč oddaljili drug od drugega. Pisatelj navaja razpredelnico različnih slovanskih latinic ter meni: ako vzame Hrvat v roko kranjsko knjigo in jo čita po svojem pravopisu, ne spozna več besed, oblečenih v drugi pravopis. Tako tudi Kranjec ne razume hrvatske knjige, iz istega vzroka tudi ne Dalmatinec in drugi. Potem na kratko očrta zgodovino prvih slovanskih tiskov.

V četrtem odstavku opisuje pisatelj različne slovanske jezike posebe. Deli jih v vzhodne in zapadne. Na prvem mestu opiše ruščino, na drugem jezike ilirskih Slovanov, h katerim prišteva Srbe in Hrvate; pri teh sta Ciril in Metod

uvedla cirilico, pri teh je pozneje nastala glagolica, imenovana po besedi »glagoly«, kar pomeni b e s e d o (mot), izraz. V cerkvene knjige pa se je sčasoma vrnilo mnogo hrvatskih izrazov. Zato je poslala v zadnjem stoletju rimska propaganda v Moskvo agenta, ki je knjige popravljaj po ruski liturgiji. Odtod pride, da so si ruski, dalmatinski in hrvatski cerkveni jezik tako podobni. Zatem popisuje pisatelj po vrhu srbski jezik, omenjajoč zbirko »narodnih« pesmi Andreja Kačića (Catich), izdano v Benetkah 1759. K »Ilircem« (Srbom) prišteva tudi Bolgare in Hrvate, katere išče v Istri, Liburniji in severni Dalmaciji.

Imena Vendi, Vindi, Veneti, Vandali so dali tujci onim slovanskim rodovom, ki so stanovali na obrežjih (Wende == habitant des côtes). Zato srečujemo to ime pri baltskih in jadranskih Primorcih. Južni Vindi stanujejo na Kranjskem, Koroškem in južnem Štajerskem. Govore vsi en jezik, pomešan deloma z jeziki soprebivavcev dotičnih dežel. Ponovno omenja njih nepotolažljivo sovraštvo do Hrvatov kot dokaz, da so bili vedno narod zase. Ob koncu popisuje ob kratkem severne Slované in Litavce. Na poslednji strani ima genealoško razpredelnico vseh evropskih Slovanov.

(Dalje prih.)

223

Uvod v občna načela državnega nauka.

Borba metod in nekateri glavni pojmi.

Napisal dr. Bogumil Vošnjak.

2. Metode.

Pot k spoznanju je metoda. Uspehi znanstvenega preiskovanja so neredko povsem odvisni od metode. V borbah raznih šol za prvenstvo zavzema vprašanje metode pogosto važno, odločilno mesto. Bojni krik velja v premnogih slučajih vpraševanju, se je li posluževati te ali one metode. Nasprotstvo med frakcijami ene in iste discipline ima skoraj vedno svoj izvir in vzrok v različnem razumevanju metodološkega problema. Novi kaŹipoti so vedno usodepolnega pomena za znanstven razvoj. »Za znanost je ve-ljavno samo eno načelo življenja in dejanske sile, in to načelo je metoda,«¹⁾ pravi Deslandres v svojem spisu o krizi v politični vedi

¹⁾ Deslandres, Crise de la science politique, 47 i. sl.

in o problemu metode. Ta francoski pisec naglaša sicer dejstvo, da je izbira v metodah dovolj bogata, nikakor pa se ne more sprijazniti z mislijo, da bi smel znanstvenik pri preiskovanju iste snovi uporabljati več ko eno metodo. S patosom vzklika: »Kakor je samo ena resnica, more biti veljavna tudi samo ena metoda.« Zavzemali smo že nasproti temu problemu izvestno stališče. V trenutku, ko zanikamo možnost dvojne metode, bi to značilo popolen preobrat vsega naziranja o državi, ker potem bi se morala uveljavljati država le kot sociološki pojav ali pa kot formalnopravna konstrukcija. Eno naziranje pa bi izključilo drugo, secundum non datur.

Odklanjali smo tako ekskluzivnost naziranja. Ne samo državne, ampak tudi druge vede priznavajo tak dualizem metode. Niso redki avtorji, ki odločno zavračajo mnenje, da bi se moglo priti tudi samo po eni poti k pravemu spoznanju znanst. resnice. Wagner povdarja kar začetkoma svoje razprave o metodi v glavnem svojem delu, da ima v narodnem gospodarstvu veljavo ne ena, ampak dvojna metoda.¹⁾ Po vrhu pa še konstatira potrebo dveh drugih metod, zgodovinske in statistične. Ni se čuditi, da polagajo vsepovsodi tako veliko važnost na vprašanje metode. Pa to vprašanje zavzema posebno važno usodepolno mesto na poprišču državnega nauka in sorodnih mu ved. Kruta in strastna nasprotstva so se pojavljala baš vsled tega temeljnega problema. Sociologi v tem, pravniki v onem taboru so začeli znanstveno vojno, ki je sicer zastrupljala ozračje, vendar ni bila brez ugodnih posledic. Bilo je to v dobi, ko je dvigala v Nemčiji glavo nova strogo juristična šola na polju javnega prava. Ob istem času se je njena največja antagonistinja, sociološka šola, začela razvijati in prodirati tudi na vzhod. Prišlo je do spopada. Vsaka stranka se je postavila na stališče popolne negacije nasproti sovražniku. Sociolog je trdil, da pravnik ni zmožen razumeti države in njenih pojavov, pravnik pa je odrekal družboslovcu pravico posegati na polje, kjer je on neomejen gospodar. Navzlic temu je bila ta borba koristna; sčistili, skristalizirali so se pojmi, jasnost je zagospodovala tam, kjer se je prej šopirila nejasnost. Borba za metodo je tudi tokrat izvršila važno, koristno delo. Rešila je izborni sebi odkazano nalogo, ustvarjati tam jasne pojme, kjer je prej vladala megljena netočnost, in na razpotju kazati znanstvenemu raziskovalcu pot do pravega spoznanja, uveljavljati tam pot in bistro razumevanje ter krčenje bližnice k znanstvenemu cilju, vse to je posledica borbe za metodo.

¹⁾ Wagner, *Grundlegung* I. 166.

Ako smo zametovali načelo, da je dopustna le ena metoda, moramo obračati mimogrede pažnjo na vprašanje, kake so metode, ki prihajajo v poštev. S strogo filozofskega stališča bi bilo menda samo dovoljeno, ako prištevamo k polnopravnim le dve metodi, induktivno in deduktivno. Vse druge vrste metod, s katerimi se moramo pečati, niso toliko filozofskega značaja, ampak se prilagajo značaju vede, ki se ž njo bavimo. Manjka jim še prava znanstvena odkritosrčnost. Stara je veda, mlade pa so metode, izražene na način, odgovarjajoč znanstvenim zahtevam našega časa. Pravna, sociološka in zgodovinska, to so vse tri metode, s katerimi se imamo pečati natančneje. Težko je reči, katera je starejša, razvitejša, nobeni ni mogoče priznati kakega prvenstva, druga se razvija in bojuje poleg druge in proti drugi, nobeni izmed teh treh ni mogoče odkazati kakega vodilnega mesta. Pa najprej moramo nakratko omeniti obe glavni filozofski metodi, ki ju tudi ne smemo zanemarjati. Označeno bodi le razmerje obeh starih, v znanstvu že davno vkoreninjenih metod, k onim mlajšim, ki se posebno prilagajo značaju državne vede. Dvojni vrsti sta to, ena ne izključuje druge, zakaj druga vrsta obsega prvo. O induktivni ali deduktivni metodi ni mogoče trditi, da je zgodovinska, pravna in sociološka. Pač pa se nanašata obe glavni filozofski metodi na ostale tri, zakaj pravna ali sociološka mora biti induktivna ali deduktivna, ako ne obvelja oboje.

Od nekdaj, odkar se je človek začel baviti z znanstvenimi problemi, je bila znanstvena metoda dvojna, induktivna in deduktivna. Pot k resnici je bila dvojna. Nikdar ni ena ali druga zavladovala brezpogojno in izključno, ampak druga je drugo izpopolnjevala. Pa ta paralelnost seveda ni izključevala, da je ta ali ona pripisovala tej ali oni večji, odločilnejši pomen. V razdobjih, ko vlada spekulativno mišljenje, se zdi, da induktivna metoda nima pravice do obstanka. Ob času pa, ko izgublja spekulativno nazor, je induktivnemu nazoru odprta in prosta pot. Vsa doba se zrcali v tem padanju in naraščanju vpliva in ugleda te ali one metode. Pa motili bi se, ako bi mislili, da je ena drugi na poti; roka v roki hodita druga z drugo, samo včasih je priznana vladarica ta, včasih ona. Za indukcijo je značilno, da je preiskovavcu izhodišče opazovanje dejstev; iz tega znanega dejstva sklepa na neznano občno načelo. To je način preiskovanja, ki je prirodoslovcu potreben in važen. Ves napredek prirodoslovja sloni na njem. Tudi v sociologiji je indukcija priljubljena, da, za njo skoraj edina metoda. Opazovanje preprostih dejstev, to je prvi in najvažnejši predpogoj

indukcije. Empirizem in ne racionalizem je sin te metode. Poizkusu je odprto široko polje. Točno opazovana dejstva so podlaga empirizma. Pa treba je, da so izpolnjeni nekateri pogoji. Kot merilo naj velja Wagnerjeva sodba: »Z največjo zanesljivostjo in natančnostjo opazovanj mora biti zvezana dovolj velika množica opazovanih slučajev in stroga sistematika in opazovanje v vseh študijah.«¹⁾ To veljaj torej za načelo socialnemu opazovanju. Obratno pot hodi dedukcija. Ne opazovana dejstva, ampak občno načelo je izhodišče opazovanja, spekulativnost te metode stopa v ostro nasprotje k empiričnemu značaju indukcije. V narodnem gospodarstvu so psihični motivi oni činitelji, ki dovoljujejo sklepanje na gospodarska dejstva, ako se poslužujemo indukcije. Gospodarska korist, egoizem je tako občno načelo, in znanstvenik ga smatra za podlago nadaljnemu raziskovanju.²⁾ Nedostatki uporabljanja dedukcije so očitni. Zavajajo k prazni spekulativni smeri. Nedokazana načela so podlaga dejstvom, ki jih je treba izvajati iz njih. Vir zmot je lahko taka metoda. Pač pa služi v to svrhu, da se prepričamo, jeli odgovarja opazovano dejstvo istinitemu spoznavanju, ako začasno zamenimo obe metodi in induktivnim potom dosežemo rezultat, na novo preiskujemo nasprotne metode. Niso pa redki slučajji, ko dedukcija prav dobro služi in tako posebno ugodno polje zanjo je pravo ne v socialnem, ampak v dogmatičnem zmislu. Omenili smo že razmerje, ki vlada med obema vrstama metod. Sedaj nam je govoriti o drugi metodi, ki ni ne indukcija ne dedukcija, ampak nova kategorija, povrhu pa podvržena tej ali oni. O pravni ali juristični metodi nam je razpravljati.

3. Pravna metoda.

Pravna metoda ni v okviru državnega prava najstarejša. Od nekdanj je obstajala v zasebnem pravu. Do neke stopnje je vselej vladala tudi v javnem pravu. Literarni historik javnega prava bi mogel morebiti konstatirati, da se menjava njeno gospodarstvo, po dobi neoporečne veljavnosti sledi zopet druga, v kateri se ji pripisuje manjši pomen. Posebno krepko je zavladala na polju državnega prava juristična metoda, ko je najnovejša pisana ustava, ustava nemške zvezne države, najprej zahtevala točnega pravnega tolmačenja velikih v njej uzakonjenih javnopravnih načel. Prvi bistroumni komentator nemške državne ustave je postal obenem glosonoša in predbojevnik novega strogo pravnega na-

¹⁾ Wagner, Grundlegung I. 196.

²⁾ Wagner, Grundlegung I. 172.

znanja v javnem pravu. Laband je v svojih predgovorih k svo-
jemu »Državnemu pravu« načrtal novi šoli smer in smotre. Za-
varoval se je proti obdolžitvi, da nima zmisla za vse to, kar
ne odgovarja juristični metodi. Obdeloval je najprej zgodovinsko-
pravne snovi, češ, to dejstvo ga naj varuje pred očitanjem, da
mu je vse tuje, kar ni mogoče izraziti potem formalnopravnih
oblik. Vkljub temu se mu more očitati neopravičeno prenašanje
zasebnopravnih pojmov na polje javnega prava. Pri vsakem
koraku se vzbuja sum, da odločuje duh, ki ga je vzgajalo zasebno
pravo. V svojem predgovoru k drugi izdaji odvrča nazor, da je
edina naloga pravoslovnih študij, se pečati izključno le z dog-
matiko obstoječega prava; strogi in edinole logični način pre-
iskovanja zavaja k enostranosti. Iz teh besed se zdi, da je La-
bandu tuja pretirano-juristična manira. Pa na podlagi značaja
njegovih raziskovanj tako naziranje ni opravičeno. Najbolje
stopa v ospredje značaj Labandove metode, ako si predočimo
znake, ki po njegovem mnenju določajo vedi odgovarjajočo prav-
no metodo. Naloga javnega prava mu je »analiza javnopravnih
razmer, določevanje njih pravnega značaja, iskanje občnih prav-
nih pojmov, katerim so ta podrejena. S tem pa še ni končana
naloga, treba je razvijati zaključke iz dognanih načel«. Mo-
gočen razloček od stare politične šole pa pomenja načelo, ki si
ga je postavil Laband: vsi zgodovinski, politični in filozofski
prevdarki so za dogmatično preiskovanje pravne snovi brez
vsakega pomena. Psihološko je to naziranje za generacijo, ki
ji pripada Laband, povsem umljivo. Nova združena država je bila
ustvarjena. Kaj je bilo treba zgodovinskih in drugih pretresovanj
o potrebnosti in važnosti novih institucij? Novost in svežost je
pa klicala vestnega juristično navdahnjenega komentatorja, ki
bi spravil razstresene pravne določbe v celoten sistem. Tej na-
logi je zadovoljeval Labandov komentar v sijajni vprav nedo-
sežni obliki. Čeprav moramo priznati, da je stroga juristična
metoda za proučevanje pozitivne pravne snovi, za komentiranje
še nerazvite ustave, edinstvenega pomena, vendar strogo ni
mogoče edino s pomočjo juristične metode priti do dna vsem
državnim problemom.

Pravna metoda po Labandovem vzorcu je vseskozi raciona-
listična. Razumu je usojeno, da igra važno vlogo v tem sistemu.
Izključena je empirika, odpravljena so pozitivna dejstva, edinole
pravna razmerja prihajajo v poštev. Dejstvo in vsako pozitivno
preiskovanje državnega razmerja je strogo izšolanemu juristu
irelevantno. Ne vprašuje, kako je prišlo do te ali one pravne

institucije, ne preiskuje, kakšni vzroki so jo poklicali v življenje, kakšen je njen socialen značaj in pomen, pripušča vsako ne-juristično tolmačenje pravnih razmer. Vsa občna razmotravanja mora zamenjati besedilo zakona in komentar. Iz vseh pravnih določeb je treba ustvariti sistem, ki se v njem potem zrcalijo velika pravna načela. Državnopravnemu juristu je vsak pravni čin izraz svobodne volje. Da bi mogle kake višje sile omejevati svobodno voljo, da bi sociološki zakoni mogli črtati človeku in državam smer razvoja, ki pometa z najlepšimi ustavnimi zakoni, to se zdi strogo sholastičnemu juristu nedoumno. Ves sistem Labandovega državopravnega preiskovanja sloni na načelu po vsem svobodne volje. Vsaka negacija svobodne volje omejuje veljavo njegovega sistema, njegove šole in ji odkazuje omejen delokrog povsem praktičnega pomena. Iz vede, ki si je sama namen, se razvija vednost, ki ima povsem praktično vsakdanjo nalogo, reševati potom formalistično-pravne tehnike pravna pojavljajoča se vprašanja.

Temu strogo jurističnemu spoznavanju pa grozé tekom zgodovinskega razvoja neredko prav mučne situacije, ki škodujejo znanstvenemu ugledu v očeh širokega kroga laikov. Stroga racionalistična, povsem dosledno in razumno izvedena pravna konstrukcija, je navadno v učni knjigi varna pred vsakim opasnim sunkom, pred vsako katastrofo. Vse drugo pa je zunaj v bučnem življenju, kjer treskajo socialne sile druga ob drugo. In dogaja se premnogokrat, da se zvali v razvaline mogočna ustavna stavba, katere logične razumnosti ustavni stavbeniki niso mogli prehvaliti. Socialnemu razvoju ni besedilo ustave nič nedotekljivega. Kedar pride ura velike krize, nihče ne vpraša, jeli ustava racionalistično izvedena in so li komentarji izraz strogo pravnega sistema. V takih trenutkih se ruši vse, kar je staro, stari družabni red in ž njim ustava, ki mu je bila pravna oblika, se zgrudi na tla. Pismouki stojijo pred svojim uničenim delom, vse zračne konstrukcije, ki jih je zgradil njih um, so sedaj nepotrebna navlaka. Vsi ti nasilni preobrati državnega reda škodujejo ugledu stavbenika, ki mu pomenja njegova logična konstrukcija javnega prava čisto dosledno izvedeno absolutno resnico. Laik se posmehljivo in zaničljivo ozira na te razvaline navidezno krivega znanstva. Sociološkemu opazovalcu taki dogodki ne prinašajo nikakšnih presenečenj. Transformacija prava mu ni nič manj naraven čin, nego njegov nastanek in obstanek. Med ustavnimi preobrati je javno pravo v relativnem miru. Razvoj se le odigrava skrit pred očmi površnih opazovalcev. Pozitivno pravo

vsake dobe pa zahteva na vsak način strogo pravnih raziskovanj. Praktično državno življenje je sicer državnemu življenju najvišji tribunal javnega prava. Ali je obenem potrebna jurisprudenca javnega prava, pravna konstrukcija državno-pravnih razmer? Ogromnih interesov, ki jih ustvarja in ščiti ustavna zakonodaja, ni mogoče danes izročati svojevoljni razsodbi primitivnega pravnega spoznavanja. Praktično življenje bo vedno bolj hrepenelo po zdravo in točno razvitem državnem in upravnem pravu.

(Dalje prih.)

Ideje o zgodovini filozofije južnih Slovanov.

Spisal dr. M. Rostohar.

(Konec.)

II.

V prvem odstavku smo določili pojem filozofije ter njeno razmerje do duhoved in pa pojem zgodovine filozofije v splošnem. Zdaj velja, da doženemo specialen pojem južnoslovanske filozofije. Preden pa se tega lotimo, moramo razrešiti še vprašanje, od katerega zavisé vse direktive za postopanje zgodovino-pisca take filozofije, namreč vprašanje, če ta filozofija, ki jo tu indirektno predpostavljamo, tudi eksistira. Ali bi ne bilo morda primerneje govoriti namesto o filozofiji o filozofijah južnih Slovanov? In, ako že o tej govorimo, v kakšnem zmislu smo upravičeni govoriti o taki filozofiji?

Danes se govori vsekako o nemški, francoski, angleški, ameriški filozofiji etc., in nihče se ne spodtika nad tem. Ako govorimo o teh filozofijah, tedaj jih smatramo kot duševen produkt dotičnega naroda. V krogu kulturnega življenja, ki se v njem filozofija pojavlja kot neka posebna stran tega življenja, je narodnostni moment sodelujoč faktor, katerega učinki se razpoznajo tudi na filozofiji. Tako nam kaže filozofija v kulturnem življenju posameznih narodov specialne znake, ki jih pripisujemo duševnim posebnostim dotičnih narodov kot nositeljev kulturnega življenja. Da se v tem zmislu lahko govori o filozofiji posameznih narodov, o tem torej ne more biti spora. Ali pa smo upravičeni tako govoriti o filozofiji južnih Slovanov? To vprašanje se zdi tem bolj utemeljeno, ker smo južni Slovani raz-

cepljeni politično in kulturno na štiri skupine, izmed katerih predstavlja danes vsaka že svoj poseben kulturni krog. To je gotovo, da o filozofiji južnih Slovanov kot o skupnem duševnem produktu njih kulturnega življenja ne more biti govora; da je torej s tega vidika primerneje govoriti o filozofijah kakor pa o filozofiji južnih Slovanov. Tako je tudi nam južnoslovanska filozofija le generalen pojem in nič več.

Vendar to še ne izključuje, da govorimo o južnoslovanski filozofiji kot o nekih skupnih potezah njih duševnega življenja, ki jih ima na sebi kot specifične znake, izvirajoče iz duševne nature južnoslovanskega plemena. Take skupne znake zasledimo v resnici že v duševnih produktih narodne tradicije. Zato naša hipoteza o južnoslovanski filozofiji v tem zmislu morda le ni tako brezpredmetna in brezupna, kakor se to zdi na prvi pogled. V koliko odgovarja ta hipoteza tudi faktičnim razmeram filozofskega mišljenja pri južnih Slovanih, to pokazati bi bila brez dvoma šele končna zadača južnoslovanske filozofije.

Gotovo je to velika in težavna naloga, ki zahteva vsestranskega, smotrenega dela. Zato pa je treba, da se zgodovinar južnoslovanske filozofije te ne le dobro zaveda, ampak mora obenem dobro premisliti, kateri so njegovi bližnji in daljni smotri, ki vodijo h končnemu cilju; to se pravi: kako mora biti njegovo postopanje in delo v začetku zasnovano, da sigurno doseže svoj končni cilj? Pritem pa se mora postaviti na realna tla dejanskih razmer, kakor vladajo danes pri južnih Slovanih, namreč upoštevati mora, da južni Slovani, kakor smo prej omenili, predstavljajo četvero kulturnih krogov, v katerih se je razvijalo in se razvija dalje njih filozofsko življenje. Zato se nam zdi najpravičnejši ta način, da se začne posebe izsledovati filozofsko mišljenje, kakor se je razvijalo v slovenskem, hrvaškem, srbskem in bolgarskem kulturnem krogu, potem pa iz rezultatov tega oddeljenega dela abstrahira one skupne nazore in ideje, ki naj bi se smatrali za produkt duševne narave južnoslovanskega plemena. To bo vsekako končni rezultat sinteze. Za zdaj pa je treba, da se lotijo južnoslovanski zgodovinarji filozofije vsak svojega dela doma v ožjem narodnokulturnem krogu. Gledati morajo pred vsem na to, da dobimo Slovenci, Hrvati, Srbi in Bolgari enkrat že svojo popolno zgodovino filozofije, zakaj šele tedaj se more začeti delo sinteze.

Kdor preštudira razvoj zgodovinarstva filozofije, uvidi, da se je vršil po stopnjah od bližnjih k daljšim ciljem tako, kakor bi moral postopati danes zgodovinar, ki bi hotel pisati pragmatično

zgodovino filozofije in vse potrebno pripravno delo sam izvršiti. Skoro nobene važnejše stopnje ni mogoče tu preskočiti, vsak kos pripravljalnega dela je neobhodno potreben za dosego končnega smotra. Nadalje pa je bil njen razvoj v veliki meri odvisen od tega, kako se je filozofija kdaj pojmovala. Tako je bila zgodovina filozofije do najnovejših dob bolj opis duhoved, kakor pragmatična veda filozofskega mišljenja; to pa deloma zaradi tega, ker je bila ta oblika neobhoden prehodni štadij v razvoju te vede, in deloma zaradi tega, ker se je pojmovala filozofija za nekak obsežek duhoved, dasiravno je, kakor smo v prvem odstavku razložili, le ž njimi v nerazločljivi zvezi. Eksaktno pisana pragmatična zgodovina filozofije v novi formulaciji njenega pojma kot vede o svetovnem (in življenjskem) nazoru, pa je do danes pravzaprav še ideal, h kateremu so se poizkusili približati le nekateri zgodovinarji filozofije, kakor n. pr. pri Francozih Paul Janet in Gab. Seailles, pri Čehih Fr. Drtina in pri Nemcih pred vsemi W. Windelband. Ni treba posebe razlagati, da je ta ideal nam južnim Slovanom še jako oddaljen, zakaj pri nas je treba izvršiti še mnogo pripravljalnega, drobnega dela.

V splošnem se dá delo zgodovinarja južnoslovanske filozofije očrtati približno takole:

Zbirati se mora predvsem za to potrebna snov, v kolikor nam je ta sploh pristopna po zanesljivih virih. Izbiranje snovi pa se ne sme omejevati le na filozofijo v ožjem pomenu, ampak se mora ozirati na ostale duhovede, ker so te, kakor smo že prej rekli, v neločljivi zvezi s filozofijo. Zgodovinar južnoslovanske filozofije se ne sme omejevati le na vire, ki nam podajajo misli gotove filozofske osebnosti, ampak mora posegati daleč nazaj v narodno tradicijo, kjer so vloženi prvotni življenjski in svetovni nazori narodovi. Za zgodovinarja ne sme biti filozofska literatura edini vir, iz katerega bo crpal snovi za svojo zgodovino, ampak v enaki meri se bo moral ozirati tudi na leposlovno literaturo, ker je ta posebe še pri južnih Slovanih v premnogih slučajih le neoficielna oblika naše filozofije. Ne le filozofiji, tudi drugim vedam more južnoslovanska beletrija nuditi dosti dragocenega gradiva.

Kar smo rekli v prvem odstavku glede važnosti poznanja osebnosti filozofove za razumevanje njegove filozofije, tega ne bomo tu ponavljali; pripomnimo samo to, da mora zgodovinar južnoslovanske filozofije na to stran polagati posebno važnost, zakaj praktični filozof južnoslovanski je zavzemal od nekdaž v

javnem življenju neko posebno stališče. Bil je navadno več nego filozof, bil je vedno voditelj svojega ljudstva, med katerim je izkušal uveljavljati svoje življenske nazore. In v taki vlogi pride njegova osebnost v prvi vrsti v poštev. Na drugi strani pa zadobi milje, ki je v njem zrastel in živel, največjo važnost za njega in njegovo filozofijo. Zato je treba, da dodobra pronikne v posamezne dobe kulturnega gibanja in presodi ter oceni vpliv kulturnih činiteljev v dotičnih dobah. Posebno pozornost bo zgodovinar južnoslovanske filozofije moral posvetiti vprašanju, v koliko je vplival krščanski ter islamski svetovni in življenski nazor na duševno življenje južnih Slovanov, zato pa je treba, da pozna vodilna življenska prepričanja zapadnega in vztočnega kulturnega kroga ter preišče, v koliko so ta vplivala na miselni razvoj južnoslovanskih narodov. Zadača njegova je torej vsakako silno komplicirana in težavna, zlasti že zaradi tega, ker pri nas južnih Slovanih še niso izvršena potrebna pripravljalna dela, manjka nam n. pr. temeljito obdelane kulturne zgodovine, zlasti pa natančnega opisa posameznih duhoved, preko katerih zgodovinar filozofije ne more na dnevni red. Zaradi obsežnosti njegove naloge si bo moral poiskati spretnih strokovnih sodelavcev. Vsaka južnoslovanska zgodovina filozofije bo imela spočetka neobhodno značaj zgodovinopisja duhoved, ker je namreč poznanje teh ved pogoj za pragmatično zgodovino filozofije v ožjem pomenu. Druge, krajše poti pa nimamo, kakor da na podlagi danega materiala gradimo zgodovino filozofije v tej obliki, v kateri nam je to v danih razmerah sploh mogoče. Tako je tej vedi neobhodno odkazan pot razvoja od nižje do višje stopnje, dokler polagoma ne doseže stopnje pragmatičnosti. Sinteza se lahko završi na vsaki prehodni stopnji v razvoju te vede pri posameznih južnoslovanskih narodih. Seveda bo imelo tako delo, neobhodno enciklopedičen značaj, zakaj obsegalo bo le zgodovino slovenske, hrvaške, srbske in bolgarske filozofije. In s tem bi bil njen bližnji cilj dosežen. Dana bi bila trdna podlaga, na katerem bi se dalo dalje graditi v načrtani smeri.

Tu pridejo v poštev še nekatera vprašanja, ki so z izvršitvijo tega znanstvenega načrta v najožji zvezi. Tudi v teh je treba jasnosti, da se nam podjetje ne izjalovi. Ta vprašanja so deloma formalna, deloma pa tehnična. Prva se tičejo predvsem jezika, druga pa ureditve in izdaje spisa. Treba je namreč v prvi vrsti upoštevati dejstvo, da južni Slovani niti ne govore in niti ne pišejo enega jezika in da se poslužujejo deloma cirilice, deloma pa latinice.

V katerem jeziku naj bo torej pisana taka zgodovina, ako do tega pride? K temu se pridružujejo še vprašanja, kdo naj to delo organizira in izvede, kdo naj tak spis uredi in izdâ, zakaj jasno je, da tako ogromnega dela posameznik ne vzmore.

Tem težkočam bi se dalo morda najbolje na ta način od-pomoči, da bi to stvar vzele v svojo oskrbo južnoslovanske znanstvene institucije, ki naj bi delo organizirale, pospeševale in poskrbele za to, da bi bilo delo enotno urejeno in da bi ob-enem izšlo hkrati v slovenščini, hrvaščini, srbščini in bolgarščini. Tako bi moglo to delo res služiti svojemu glavnemu namenu, namreč da bi bilo duševna veriga med južnimi Slovani, da bi bilo močna vez, ki bi spajala in edinila njih kulturno razcepljenost.

Dodatki k „Spominom.“

Spisal dr. Josip Vošnjak.

1. Jos. vit. Schneid.

(Glej tudi: Dr. J. Vošnjak, Spomini, I. zv. str. 157, 160, 185; II. zv. str. 23, 145, 170, 250.)

Do l. 1879. nisem slišal tega imena in mi ni bilo znano, da je mož lastnik gradiča Zaperče pri Kamniku. Po nastopu Taaffejeve vlade in ko smo se začeli pripravljati na nove volitve, je povedal dr. J. Bleiweis v seji volilnega odbora, da je on pisal bar. Schwe-glju, da naj prevzame kandidaturo za ljubljansko mesto, seveda na podlagi slovenskega programa, da pa je Schwegel odklonil. Tačas je bil pač Schwegel, kakor vsa birokracija in sploh jav-nost, trdo prepričan, da je Taaffejeva vlada le efemerna prikazen, ki bo kar čez noč izginila. Oglasil pa se je, tako je nadaljeval dr. Bleiweis, vitez Schneid, lastnik gradiča Zaperče in tajnik dvorne pisarne za kandidaturo.

»Schneid?« sem zašepetal zraven mene sedečemu drju. Zarniku, »kdo pa je to?«

Zarnik je zmignil z rameni, češ, da ga tudi on ne pozna.

Potem je dr. Bleiweis začel opisovati Schneida, da ga že nekaj časa pozna, da je konservativnega mišljenja, slovenstvu naklonjen in da se bo, ako ga izvolimo, vselej potegoval za naše narodne pravice. Ker so mu kot tajniku dvorne pisarne znane razmere v najvišjih dvorskih in uradniških krogih, nam lahko

veliko koristi. Vsi smo bili zadovoljni, da smo dobili kandidata, proti kateremu si uradniški krogi, dasi vsi nasprotni Taaffejevi novi vladi, ne bodo upali javno nastopati. Položaj je tačas res bil kritičen, in Deschman, ki je kandidiral v Ljubljani, je bil prepričan, da bo zmagal.

Dr. Bleiweis je naznanil Schneidu, da je njegova kandidatura proglašena za Ljubljano, in Schneid se je pripeljal. Tačas sem ga prvokrat videl. Bil mi je takoj simpatičen, tako po vnanjosti, kakor po vedenju. Mož srednje rasti, sicer ozkih prsi, vendar zdravega obličja, ni tačas kazal znakov zavratne bolezni, tuberkuloze, ki ga je že nekaj let pozneje, l. 1884. položila v hladni grob. Glava mu je bila okrogla, z gostimi, rjavimi, na stran počesanimi lasmi pokrita, čelo srednje visoko, nos raven; nosil je brke in brado; oči je imel rjave, odkritosrčno gledajoče. In to je res bil; vselej odkritosrčen, nikoli zahrbtn, drugače govoreč ali sodeč, nego je bil. Povedal je svoje mnenje in ga vneto zagovarjal, a mirno poslušal nasprotno; nikoli ni trdovratno na svojem obstajal, če se mu je ugovor zdel utemeljen.

Vzgojen kot sin uradnika in sam uradnik v taki pisarni, kakor je dvorna, kjer se še bolj goji respekt do višje postavljenih, kaj šele do ekscelenc, je obdržal ta respekt še tudi pozneje, ko se je kot poslanec dal umiroviti, pri kateri priliki so mu dali naslov vladnega svetnika. To se mu je sicer zdelo premalo, kakor se mi je enkrat pritožil, ker je pričakoval naslov dvornega svetnika. Sploh mu je umirovljenje odjedlo precej dohodkov, česar pa nam ni nikoli sponašal, češ, da bi se mu mi morali skazati hvaležne za to žrtev.

Drugače baron Gödel, naš l. 1879. v Mariboru izvoljeni poslanec. Ko je l. 1880. grof Taaffe kot protitež proti vsemogočnim židovskim bankam ustanovil »Länderbanko«, se je dal v upravni svet voliti tudi baron Gödel. Pri velikih bankah so taka mesta mastne sinekure, ker nesejo na leto precej tisočakov. Gödela so zato nasprotniki začeli napadati in mu začeli očitati, da izkorišča svoje poslanstvo sebi v prid, kar se tem manj spodobi, ker je podpredsednik državnega zbora. Odpovedal se je torej, čeprav s težkim srcem, službi pri Länderbanki, a meni nasproti večkrat povdarjal, kako veliko denarno žrtev je doprinesel Slovencem. Od te žrtve seve Slovenci ničesar nismo imeli; podpor od njegove strani za kako narodno stvar itak nikoli nismo dobivali. In vendar možu ni bilo treba iskati še več dohodkov. Imel je visoko pokojnino kot bivši finančni prokurator na Dunaju in zraven lastno premoženje. Po njegovi smrti je vse podedoval nečak, sin

bivšega generalnega konzula v Belgradu, ki je bil lastnik graščine Jelše pri Šmarju na Štajerskem.

Schneid pa je zmerom imel odprte roke, kadar smo nabirali za narodne stvari. Sicer ni bil tudi on navezan samo na svojo pokojnino, ker je imel lastno premoženje.

Začetkom 1870tih let je, kakor mi je sam pravil, tudi na borzi igral. Ko je l. 1873. tisti nesrečni krah v prah pometal vse domišljene vrednostne papirje, na tisoče poprej bogatih ljudi spravil na beraško palico, ga je bil Schneid že poprej slutil in vse svoje dobičke v pravem času rešil.

Vrnem se k volitvam 1879. l. Bil je že Taaffe na krmilu, pa nikjer se še ni pokazalo da vlada drugi vladni sistem. Ko je bila Schneidova kandidatura razglašena, se je začela silna agitacija od naše strani. Ni bila lahka, ker doslej še nihče ni slišal tega imena, nasproti pa so birokracija, nemškutarstvo in nemštvo delali z vso silo za Deschmana. Naš osrednji volilni odbor je razdelil volivce med agitatorje, ki so hodili od volivca do volivca in imeli nalogo, na dan volitve sebi izročene volivce pripeljati ali peš ali z vozom na volišče. Najete smo imeli vse fijakarje, da so drdrali na vse strani mesta in dovažali volivce. Ko se je prvokrat prečital imenik volivcev, sem jaz, ki sem bil za to določen, zaznamoval v tiskanem imeniku volivce naše stranke, ki še niso prišli volit, in izkaz izročil agitatorjem, da so hiteli ponje. Velika je bila vdeležba in včasi, ko so prikorakale cele trume uradnikov in vslužbencev nemških firm, sem že začel dvomiti, dali zmagamo. Opoldne so se zatvorile duri dvorane, in so imeli voliti le še tisti, ki so že bili v dvorani. Potem se je začel skrutinij. Kot zastopnik naše stranke sem zapisoval naše in nasprotne glasove. Več časa ni bilo razločka v številu, potem pa se je številka za Schneida začela pomikati višje, in ob dveh sem že lahko dal znamenje na lopi stoječim našim, da zmagujemo. Po končnem skrutiniju se je pokazalo, da je Schneid dobil 494 glasov, Deschman pa le 386. Take velike zmage sami nismo pričakovali. Poslal sem telegram Schneidu, ki pa ga je dobil šele ob šestih zvečer vsled po nevihti pretrgane žične zveze. Pravil mi je pozneje, da je sicer že ob dveh dobil nepodpisan telegram, v katerem mu je nekdo čestital k zmagi. A ko ves popoldan ni bilo nobenega telegrama, je začel dvomiti in je bil v velikem nemiru, dokler ni dobil od mene podpisanega obvestila, da je izvoljen.

Schneid je bil zmerom zanesljiv naš privrženec in je podpiral vse naše narodne zahteve, ker jih je pripoznaval za popolnoma upravičene. Tudi v personalnih zadevah smo se obračali do njega

in navadno ne brez uspeha. Za kake odločne korake, ki smo v njih kazali vladi pri kakem glasovanju svojo nevoljo, pač ni bil, držal se je strogo klubove discipline, v kritičnih slučajih je pomirjevalno posredoval, dasi je njemu samemu težko bilo, ko je videl, da malo ali nič ne dosežemo.

Zato je bil takoj pripravljen izročiti tisto spomenico, o kateri sem že govoril, grofu Taaffeju. Neko nedeljo je bilo, ko mi zjutraj v kavarni pove, da pojde ta dan k Taaffeju. »Le korajžen bodi«, sem mu še zabičil, »in ne daj se preplašiti. Po kosilu pa te tukaj pričakam.«

Bil je že ves nemiren in poznala se mu je na licu vsa važnost misije, ki smo mu jo izročili. Po kosilu ga že težko pričakujem v kavarni. Končno pride, pa ne stopa tako naglo ko navadno z jasnim obrazom. Nekako potr in otožen je bil videti, in vedel sem, da mu je spodletelo. Vsede se k mizici. »No, kako je bilo? Ali si izročil spomenico, in kaj je Taaffe odgovoril?«

Vzdihnil je in začel s prav melanholičnim glasom:

»Poslušaj, kako se mi je godilo. Taaffe me je, ko sem se mu naznanil, takoj sprejel. Ponujal mi je stol in cigaro.«

»Že poznamo to njegovo navado.«

»Potem sem mu razložil, da pridem kot odposlanec vseh slovenskih poslancev, ki so v silno težavnem položaju, ker morajo glasovati za vse vladne predloge, zlasti tudi za one, s katerimi se ljudstvu, kakor pri carini na kavo in petrolej, nalagajo težka bremena. Nasproti pa se pritožujejo volivci, da se ni politični sistem nič izpremenil in se ni ugodilo niti eni narodni zahtevi. Zato smo se slovenski poslanci posvetovali in sklenili izročiti vladi spomenico, v kateri so navedene vse točke, ki naj bi jih vlada izpolnjevala. To spomenico smo vsi podpisali, tudi grof Hohenwart, knez Windischgrätz, baron Gödel, sploh vsi ki zastopamo slovenske volilne okraje. Jaz pa sem pooblaščen da izročim to spomenico Vaši ekscelenci v dobrohotno rešitev. — Do tu je Taaffe mirno poslušal. Ko pa sežem v žep po spomenico, skoči Taaffe pokoncu, brani z roko, in ko tudi jaz vstanem, reče ves razbujen: »Tako? Revolver mi nastavljate na prsi? Dobro, pa pojdem takoj k cesarju, da mu podam svojo demisijo. Prisiliti se ne dam. Rajši odstopim.« — Jaz sem bil tako preplašen, da sem le še izgovoril nekaj pomirjajočih besed in potem odšel.« Ko sem to poročilo slišal, sem bil izpočetka nejevoljen, potem me je pa premagala komičnost opisanega prizora, in začel sem se v lice smejati Schneidu, ki me je ves začuden gledal. »In

ti si res verjel, da bo Taaffe zaradi take pohlevne spomenice odstopil?»

»Ko bi ti videl, kako je bil razbujen.«

»Sama komedija! Pozna svoje Pappenheimovce.«

»Kaj vendar misliš?«

»Da ne samo ti, da smo tudi vsi drugi sami Pappenheimovci, ki gremo v boj za vojskovodje, ki se nam za hrbtom smejo. No, potolaži se. Saj je pač vseeno, ali je Taaffe dobil v roke spomenico ali ne. In le čudim se, zakaj se je je branil. Vrgel bi jo v koš, kamor so padale vsa ta leta mnoge naše interpelacije in mnogi naši predlogi, ne da bi dobili kedaj kak odgovor.«

Schneid sam je izprevidel, da se je po nepotrebnem vstrašil in se pozneje ni rad spominjal na to afero.

Še eno lastnost Schneidovo moram omeniti, bil je spreten žurnalist in tudi to lastnost je rabil v prid naše narodne stvari.

L. 1879. se je moj brat stalno preselil v Celje in začel takoj z onim imenitnim delom, s katerim je postavil Slovence v denarnem oziru na lastne noge ter strl premoč nemških denarnih zavodov. Spoznal je pa tudi silno potrebo, da se ustanovi v nemškem jeziku pisan list, ki bo zavračal hujskarije in laži zakotnih listov v Mariboru in v Celju. Pisal mi je na Dunaj, naj o tem govorim z našimi poslanci. Schneid je bil takoj ves zavzet za to idejo, tudi varon Gödel je pritrdil in obljubil za list večje inserate od Länderbanke. Začetkom 1881. l. se je Schneid peljal v Maribor, kamor je prišel brat, da sta se dogovorila o posameznostih. Listu smo že na Dunaju izbrali naslov: Südsteierische Post. Oba sta v Mariboru sklenila pogodbo z Leonovo tiskarno in šla k dr. L. Gregorcu, tačasnjemu uredniku Slov. Gospodarja, da je prevzel tudi uredništvo S. P., pri čemer je Schneid obljubil, da bo pridno sodeloval in pošiljal članke. Tačas še za liste potrebno kavcijo sta brat in Schneid položila skupaj.

Dne 6. aprila 1881 je izšla prva številka, slučajno ravno isti dan, ko je pravkar ustanovljena celjska posojilnica imela svoj prvi uradni dan, dvojni za nas Slovence spomina vredni povod, ker je celjska posojilnica kmalu postala največji denarni zavod med posojilnicami in ker je S. P. v tisti dobi nam mnogo koristila v višjih vladnih krogih.

Od početka lista pa do svoje prerane smrti je Schneid bil najmarljivejši sodelovavec, bodisi da je pošiljal informativne novice, bodisi da je pisal uvodne članke, katerih večina je bila v tisti dobi iz njegovega peresa. Še zadnji dan njegovega življenja, ko sva skupaj sedela v deželnem zboru, sem videl, da marljivo piše.

Na moje vprašanje: »Kaj pa pišeš?« je odgovoril: »Članek za S. P. Urednik me zmerom priganja, nima nobenega sodelovavca.«

»Verjamem, ker nobenega ne plačuje, to je tista mizerija pri naših listih, da ne morejo honorirati svojih sotrudnikov in se morajo zanašati samo na prostovoljne doneske.«

Tako sem govoril l. 1881. Pozneje so tudi na to stran vsaj pri večjih listih nastale druge razmere.

Po Schneidovi smrti — tačas ni bil več dr. Gregorec urednik — je moral moj brat iti med žurnaliste in pisati članke do l. 1896., ko je list prešel v druge roke in kmalu nato zaspal.

Govornik Schneid ni bil in se v državnem zboru nikoli ni zglasil k besedi, češ, da ne pomeni vse to govoričenje nič drugega, nego prazno slamo mlatiti in da vsak govornik govori le skozi okno, da bi dokazal volivcem, kaka imenitna in zgovorna oseba da je. V odsekih je pravo delo, in tu se je treba temeljito pečati s predlogi, ki so odkazani odseku v posvetovanje. In Schneid je res pridno sodeloval v odsekih, v katere je bil izvoljen, in ni izpustil nobene seje.

V poletnem času, ko ni bilo državnega zbora, sva si, kadar je bil na Dunaju, pridno dopisovala, da me je informiral o političnem položaju. Kadar pa je bil v Kamniku, je prišel večkrat v Ljubljano. Ker me je vedno vabil na obisk, sva se s prijateljem drjem. Zarnikom neko nedeljo peljala v Kamnik, kjer sva se pri Schneidu prav dobro imela in bila pri obedu postrežena s šampanjcem, ki ga je Zarnik zelo v čislih imel. Še v svoji poslednji hudi bolezni, so morali drja. Zarnika, ko ga je prevzela srčna slabost, krepčati s požirki šampanjca. Tačas pa je bil Zarnik zdrav, jaz v najboljših moških letih, in tudi Schneidu se ni poznalo, da ga začenja glodati črv tiste bolezni, ki so jo ljudje zvali dunajsko.

Po zimi 1881/82 se je Schneidu zdravje tako shujšalo, da je odložil svoj državnozborski mandat. Preselil se je v Gorico, kjer se je toliko popravil, da je l. 1883. na moje prigovarjanje prevzel kandidaturo za deželni zbor v Kamniški mestni skupini in bil izvoljen.

Tisto leto smo na Kranjskem praznovali šeststoletnico združenja z Avstrijo pod žezlom Habsburžanov. Pri volitvah za deželni zbor smo pridobili Slovenci vse mandate na kmetih in v mestih in le v veleposestvu so zmagali Nemci za par glasov. V deželni odbor sem bil spet izvoljen iz kmečke skupine tačas brez protikandidata. Deželni zbor je dovolil 60 tisoč gl. kredita za slavnosti, in cela slavnost, h kateri se je cesar pripeljal, se je lepo

zvršila. Iz Ljubljane je cesar obiskal Idrijo, drugi dan pa Kamnik, kjer je med honoraciori tudi Schneid stal v uniformi »Truchse-sa« in je bil od cesarja nagovorjen. Vračal se je cesar čez Gorenjsko in se vstavil na Bledu. Vozil se je po jezeru in, kakor se mi je pozneje pravilo, je vprašal barona Schweglja, čigav je grad.

Ko mu pove Schwegel ime, reče cesar: »Auch ein Jude!«

Par mesecev pozneje se je vsul na Kranjsko kakor navadno ob takih prilikah cel dež redov in odlikovanj, pa še vse premalo za mnoge tiste, ki so jih pričakovali. Bilo je dosti kritike in govoričenja, dokler se duhovi niso pomirili in pri vsakdanjem delu pozabili na vsa ta odlikovanja, ki se končno omenjajo le še v osmrtnicah. Človeška nečimernost!

Ne vem, ali je Schneid imel kak red, dobil bi ga gotovo, ko bi se zanj potegoval, ker je bil vsestransko priljubljen.

Tačas je bil grof Pace, ki je pozneje tako lepo kariero naredil, tajnik v prezidialni pisarni. Pri volitvah v deželni zbor se je on najbolj trudil za veliko posestvo in res skoraj dosegel zmago. Pri pripravi za cesarsko slavnost je bil v vedni dotiki z deželnim odborom in prihajal k dotičnim sejam dež. odbora. Ko je šlo za to, kakšne barve naj bodo zastave, se je Pace potegoval za stare stanovske barve. Jaz sem si pa bil poprej iz dež. arhiva preskrbel tisti odlok cesarja Ferdinanda iz l. 1848., ki je bilo v njem določeno, da so kranjske deželne barve belo-modro-rdeče. Skliceval sem se na ta odlok in navzlic ugovarjanju Deschmana in svarjenju grofa Paceta je dež. odbor sklenil, da razobesi zraven črno-žoltilih in belo-rdečih samo belo-modro-rdeče zastave. Kakor sem pozneje slišal, se je nad tem spodtikal posebno generalni adjutant Beck, izrekši upanje, da, kadar bo spet taka slavnost v Ljubljani, ne bo več videti teh demonstrativnih cap. In ta mož je bil še do l. 1908. generalni štabni šef in v vedni in v najožji dotiki s cesarjem.

V deželnem zboru se Schneid ni vtikal v debate; v narodnem klubu, v katerem smo tačas še bili zedinjeni vsi Slovenci, je vplival pomirljivo in posredoval pri prepornih vprašanjih. Bilo nas je šest bolj radikalno narodnih, ki smo se tuintam ustavljali vladni politiki. Vendar do resnega razpora ni prišlo, in še tudi pri volitvah 1889. leta je deloval samo eden narodni volilni odbor. Šele pri volitvah 1895 sta si stali nasproti konservativna in napredna stranka.

Leta 1884. je bil deželni zbor v jeseni sklican. Schneid se je pripeljal iz Kamnika s svojo gospo in si najel stanovanje v Viran-

tovi hiši na sv. Jakoba trgu. Prihajal je redno k sejam in sodeloval v odsekih.

Dne 1. oktobra smo imeli sejo dež. zbora, ki je precej dolgo trajala, da smo šli med sejo obedovat. Schneid, ki je sedel zraven mene, je pisal članek za »Südsteierische Post«, potem sva se menila o tem in onem. Bil je dober in se je še pohvalil, da se dovolj dobro počuti, čez zimo pa pojde spet v Gorico. Tudi izgledal je dobro, le včasih je malo pokašljaval in nihče bi ne bil slutil, da ima del pljuč že tako razjedenih, da lahko vsak čas kaka žila počí. Po seji nas je šlo več na čašo piva k »Roži«, tudi Schneid. Ostali smo tam kako uro. Drugekrat sem Schneida spremljal do njegovega stanovanja pri Virantu. Tisti dan pa sem imel še nekaj opravkov v deželni odbor, zato sva se ločila na ulici. Ko sva si stisnila roke, nisem mislil, da je to poslednjokrat. Schneid je šel čez šentjakovski most, a sredi mostu mu bruhne cel curek krvi iz ust, in brezzavesten se zgrudi na tla. Ljudje so prihiteli in ker so ga poznali, so ga nesli v njegovo stanovanje, kjer je, ne da bi prišel k zavesti, izdihnil svojo blago dušo.

Dva dni pozneje smo spremili krsto do južnega kolodvora, odkoder je bil odpeljan na Dunaj, da so ga tam položili v rodbinsko grobnico.

Schneid in Herman sta bila edina Nemca, ki sta bila resnično naklonjena Slovencem in zvesta boritelja za naše narodne pravice. Zato sem si štel v svojo dolžnost, da sem spisal te vrstice v čast možu, ki zasluži, da ga ohranimo Slovenci v hvaležnem spominu.

243

Pregledi in referati.

Kultura.

Urejuje dr. Ivan Prijatelj.

Iz prvih časov slovenske umetne pesmi.

(Glose k publikaciji Ivana Grafenauerja: Iz Kastelčeve zapuščine. Rokopisi Prešernovi, Kastelčevi in drugi. Pomnožen in popravljen ponatisk iz »Časa« letnik IV. [1910]. Ljubljana 1911. Katoliška Bukvarna. 124 str.).

Grafenauer priobčuje rokopise, najdene na podstrešju nekdanj Kastelčevi hčeri pripadajoče hiše (1) in dopolnjene z odlomki iz Kastelčeve zapuščine v ljubljanski licejski knjižnici (65, 70), z dvema rokopisoma neznane proveniencie (75, 85) ter z »dodatkom« doslej le deloma objavljenega Prešernovega pisma staršem z dne 24. IV. 1824 (122—4) kot golo gradivo, opremljeno večinoma le s tekstnokritičnim aparatom. Ali pa ni potratil pisatelj morebiti nepotrebno obilico časa, tinte in papirja? Strokovnjak Štrekelj, ki je publikacijo v marsičem dopolnil (L Z XXXI. 51—2, 106—8) in ki o narodopisnem delu Kastelčeve zapuščine pač še izpregovori, je že zaključil sicer svojo oceno z izjavo, da brez Grafenauerjeve knjige »ne more izhajati... nihče, kdor se hoče natančneje baviti z našo slovstveno zgodovino za Prešernovih časov«, toda čuli so se tudi glasovi, ki izzvenijo v ravno nasprotno akorde: uredništvo »Slovana« meni, da za take publikacije pri Slovencih »ni temelja solidnemu napredku« (IX. 60); »Dom in Svetov« referent pa trdi, da Grafenauerjeva monografija »novega nam... ne prinaša veliko in ne bo v nobeni točki znatno pomnožila našega znanja o Prešernu in njegovem krogu in ne bo v ničemer izpremenila uspehov dosedanjih preiskavanj«, namiguje, da bi se jezikoslovni in slovstveni zgodovinarji »mogli posluževati rokopisa samega«, ter

konča z zatrdilom, da je »pomen te razprave predvsem idealen in obstoji v tem, da pomnožuje naše tako revno specialno znanstveno slovstvo« (XXIV. 37).

*

* *

Zdi se, da je površna sodba o Zoisovem slovenskem pesnenju sedaj omogočena, čeravno še manjka pritrdilo dobrega poznavavca Zoisovega rokopisa, da je Zois res oče »v zadnjem desetletju predminolega ali v prvem minolega stoletja« nastalemu prevodu Bürgerjeve »Leonore« (Pintar, Z M S IV. 160—3; Graf. 85—6) in tistim pripombam (Graf. 87—8), ki tako živo kličejo v zavest težkoče ob rojstvu slovenske umetne pesmi. Ako je prevod »Leonore« res Zoisov, je njegova brezdvomno tudi pesmica »Joj dekleta« (86). Ni izključeno, da je ta opomin na »nadušljivo starost« eden izmed komadov, ki jih je dal Zois na razpolago italijanskim v Ljubljani gostujočim opernim pevcem (Jagić, Istočniki I. 9).

Škoda, da se ni oziral Grafenauer pri natisku enega prvotnejših zapisov Vodnikove »Ilirije zveličane« (80—3) tudi na Vodnikovo literarno zapuščino, kjer se nahaja ta oda »[štirikrat prepisana in popravljena] v daljšem in krajšem izdelku, broječem 24, 25 in 36... kitic« (Wiesthaler, Valentina Vodnika Izbrani spisi IX). V primeri z zapisom v Kastelčevi zapuščini se je povečala končna redakcija, kakršno kaže Wiesthalerjeva izdaja Vodnikovih Pesni, za 19 kitic (4, 8—10, 13, 16, 18, 20—2, 26, 29, 32—4, 38, 41—2), med njimi tudi za ono, kjer očita Ilirija Napoleonu, da »otroke mi zabit domačih besed jih sili, ko vsaki presilež popred«. Čuti se, kako je zbiral Vodnik v presledkih točke za obsodbo in — zagovor »Ilirije oživljene«; ko se pojasni vloga slovenščine pod Napoleonom in pokaže, kaka razlika je bila med namero in udeležitvijo, se bo moglo tudi razsoditi, je-li pesem samo izliv strahu za vsakdanji kruh, ali pa jo je rodilo upravičeno — razočaranje.

Z objavo Holzapfeljeve pesniške zbirke (89—97) je pripomogel Grafenauer, da se more dati vsaj približen odgovor na vprašanje, kako bi se bil postavil »pouku in zabavi« namenjeni tednik »Slavinja«, ki so ga snovali v Ljubljani l. 1824. Andriolli, Cigler in Holzapfel (Priatelj, ZMS IX. 1—4, 234—5). Izmed pesmi kaže zlasti »Slavinja« (89—90), ki bi bila izšla očitvidna na čelu prve številke, da je znal napisati Holzapfel kaj boljšega, nego »k večjemu kaj šolskega«, kakor je poročal o njem škof Wolf: Slavinja, ki pomeni toliko kakor Vodniku

v »Iliriji zveličani« Slovenija, bi bila zaklicala Slovencem na Kranjskem besede, kakršnih še dolgo niso slišali:

„Kaj ? — Al' sramuješ se svojga jezika ? —
Kter' se že v' pesmah je slajši glasil ? —
Kaj ? Te bolj nemška jezičnica mika,
Ker te je nemie nemškvati vučil ?“

Doslej priobčeno pripravljajalno gradivo za »Čbelico« je sicer precej fragmentarno: za I. bukvice Holz-
apfeljev rokopis (89—97), Prešernovo »Slovo od mladosti«, kakor
ga je poet prvotno izročil uredniku (Žigon ZMS V. 123—4) in po
vsej priliki tudi rokopis, ki ga pripisuje Grafenauer s precejšnjo
verjetnostjo Potočniku (97—100), ki se nahaja le med sotrudniki
prve knjige (gl. še Štrekelj, LZ XXXI. 107); za II. bukvice od-
lomek morebiti cenzurnega rokopisa (29—31), par Prešernovih
zapisov (1—7; Žigon, ZMS V. 125—8), en Kastelčev prepis iz
Zupana (80), nahajajoč se med gradivom za III. bukvice, pač
znamenje, da je imel urednik med pripravljanjem II. bukvic že
vsaj to gradivo za III. bukvice na razpolago, in morebiti tudi
Zupanova zbirčica (100—2; gl. še Štrekelj, LZ XXXI. 107); za
III. bukvice to ravnokar omenjeno gradivo (76—80), kos
očividno cenzurnega rokopisa (75—6), par Prešernovih zapisov
(8—13; Žigon ZMS V. 128 [?], 135) in par Kastelčevih prepisov
iz Prešerna (20—1; Žigon, ZMS V. 133—8, 144) in Zupana (103;
gl. še Štrekelj, LZ XXXI. 107); za IV. bukvice skoro ves cen-
zurni rokopis (31—76; Žigon, ZMS V. 131—3) in še par Kastel-
čevih zapisov (103—4; gl. še Štrekelj, LZ XXXI. 107); za V.
bukvice par Kastelčevih zapisov (64, 103—7), večina Prešernovih
prispevkov, ki jih je bil namenil prvotno za to knjigo (Žigon,
ZMS V. 138 sl.; Graf. 17—20) in »Vrazove za tisk pripravljene
slovenske pesmi«. (Murko, ČZN VII. 271 sl.; prim. tudi ib. 323
sl.). Pri nekaterih v Grafenauerjevi knjigi prvič objavljenih ko-
madih se da zveza z izdavanjem »Čbelice« pač slutiti (103... 121)
a se ne da določiti, pri urejanju katerih bukvic so bile uredništvu
že na izber.

Kljubu fragmentarnosti gradiva pa se dajo sedaj vloge pri
urejevanju »Čbelice« s precejšnjo gotovostjo razdeliti.
Čop je popravil v ohranjenem gradivu I. knjige eno besedo
(97), napisal del cenzurnega rokopisa III. bukvic (76) ter dodal
v cenzurnem rokopisu IV. bukvic Prešernovi »Glosi« štiri
opombe (32); Prešernovi roki je podobna razven korektur
lastnih stvari in narodnih pesmi (17, 19) le še ena korektura v

gradivu za I. bukvice (93), a še tu je opremil priobčevavec Prešernovo ime z vprašanjem; Zupan je popravljajl izmed tujih pesmi le Prešernove in Kastelčeve prinose II. knjige (1—2, 30—31) ter Prešernove prinose III. knjige (2), prodril pa je s svojo korekturo le enkrat pri Prešernu (2); Kastellic je pisal odlomek rokopisa II. bukvic »Čbelice« (29—3), prepisoval gradivo III. bukvic (8—13, 20—1, 75—80, 103) ter napisal razven Prešernovih prispevkov ves cenzurni rokopis IV. bukvic (55), popravljajl pa vse rokopise, ki so bili doposlani za »Čbelico« (3, 29—30, 35, 37 [?], 38 [?], 39, 40, 47 [?], 48, 52[?], 53, 54, 56—7, 62, 63, 70—1, 76—8, 85—6, 90—5, 100; gl. tudi ČZN VII. 277—80). Tudi basen »Medved per čebelah« v »Čbelici« IV. 48—50 (63), ki je vzeta, kar bi bil moral Grafenauer pripomniti iz četrtega zvezka Devovih »Pisanic« (Šlebinger, Izvestje II. drž. gimn. v Lubljani 1904/5, 11—2, 29—30) in se pripisuje vsled Kosmačeve neverjetne kombinacije Pohlinu (o. c. 1905/6, 25; prim. tudi Marn, Jezičnik XV. 7), je očistil za tisk brezdvomno on. Kastellic, ki je dal za ustanovitev »Čbelice« pobudo (Veda I. 100), ni torej figuriral kot urednik tega almanaha le na platnicah in pred oblastjo, ampak je vršil zelo samozavestno vse pravice svojega dostojanstva, odklanjal, popravljajl ter določajl prispevke, obseg in razporedbo bukvic, skratka, bil je pravi urednik (prim. Šafařik, Gesch. d. ssl. List. I. 43; ZMS I. 152; Štrekelj, LZ XXXI. 106—7). Zupanu je odpirajl sicer vsaj prvi dve leti svojo uredniško miznico, očitajlno pa njegove sodbe ni posebno upoštevajl. Prešeren je imel pač končno besedo pri lastnih prispevkih (prim. Graf. 3.) in bil glavni »korektor« narodnih pesmi, drugače pa se, kakor vse kaže, v urejevanje almanaha ni vtikal, in poslednje velja po vsej priliki tudi za Čopa. Da Kastelca za uredniško mesto ni usposobljala estetska izobrazba, v tem sta si bila Prešeren in Čop pač edina. Precej je pripomogla Kastelcu do stolca gotovo prioriteta iniciative, gmotna stran podjetja, Čopova zaposlenost in — Prešernova komoditeta. In ker je imel Kastellic pred Prešernovim genijem spoštovanje, se nenormalna razdelitev vlog niti ni slabo obnesla: Prešeren je lehklo brez ozirov korakajl svojo pot, Kastellic se je vbadajl s prispevki, ki bi jih bil Prešeren s pomilovalnim nasmehom odložil a so imeli za razvoj podjetja vendar svoj pomen, ljubljanski cenzor »Čbelice« pa je bil njen glavni zagovornik, s čigar usti je govoril tudi Kastellic, ko je napel dunajski cenzor nove strune.

V času »Čbelice« je dušila cenzura avstrijske policijske države kakor mora vsak literarni pokret. Brez

cenzure se ni smela tiskati nobena drobtinica, niti vizitke ali formularji za menice (A. Wiesner, Denkwürdigkeiten der österr. Zensur, Stuttgart 1847, 284). Kdor je hotel tiskati kako posvetilo, se je moral izkazati s pismenim dovoljenjem naslovljenca (o. c. 314). Cenzorjeva naloga je bila, da črta vse, kar smatra za naravnost, a še bolj, kar smatra za prikrito nasprotujoče veri, pravničnosti ter spoštovanju do vladajoče dinastije in obstoječe državne oblike (o. c. 215): iznajdljivost strahopetnega kruhoborca je imela torej širom odprta vrata. Cenzurna centrala je bil c. k. najvišji policijski in cenzurni dvorni urad (k. k. oberste Polizei- und Censurs-Hofstelle) na Dunaju, poleg tega so obstajali provincijalni cenzuri uradi (o. c. 391). Ti pa so mogli odločevati le pri spisih, ki so bili neznatni po obsegu in vsebini, vse drugo in zlasti vsi časopisi, bodisi, da je hotel pisatelj res izdajati časopis ali da je njegovi publikaciji tak značaj le dotični urad imputiral, so morali romati na Dunaj (o. c. 232, 246, 329, 393). Rokopis je moral biti vezan, paginiran, imeti rob (o. c. 296) ter se predložiti v dveh eksemplarjih (o. c. 231, 232, 296). Končna usoda spisa je bila pri najvišjem policijskem in cenzurnem dvornem uradu v rokah predsednika, ki je odločeval izključno sam, pri provincijalnih cenzurnih uradih, ki so bili kakor ljubljanski večinoma združeni z deželno vlado (o. c. 391), pa v rokah kolegija gubernih svetnikov. Glavna organa cenzurne organizacije sta bila cenzor in knjižni revizor. Dunajske cenzorje je imenoval policijski in cenzurni dvorni urad (o. c. 394), istotako menda tudi revizorje sploh. Posel provinčnega cenzorja je opravljal večinoma kak gubernski svetnik (prim. ZMS V. 99; LZ II. 51), ki je potem v seji o stvari referiral; od časa do časa pa je poverjal gubernij zlasti iz jezikovnih ozirov kak spis tudi drugim primernim osebam v cenzuro. Pisatelj sam je prišel le s knjižnorevizijskim uradom v dotiko: tu je vložil rokopis (Wiesner, Denkwürdigkeiten 284—5), tu ga je zopet prejel (o. c. 297). En eksemplar rokopa je obdržal revizor (o. c. 299), drugega je dobil obenem s cenzurnim listom cenzor. Svoje mnenje o knjigi napisati in označiti »nevarna« mesta rokopa bi bil smel cenzor pravzaprav samo na cenzurnem listu, a ta predpis se navadno ni jemal prestrogo, in cenzorji so prečrtavali ter delali svoje glose tudi kar na predloženem rokopisu (o. c. 259, 298). Ako je dala zadnja instanca svoj imprimatur je dobil recenzijski eksemplar rokopa zopet revizor, da si zabeleži pred oddajo tega rokopa vlagatelju na svojem revizijskem eksemplaru stvari, ki jih je morebiti cenzor prečrtal ali »popravit«, zadnja instanca jim pa pritrdila: ker se

je moral tudi tiskan eksemplar poslati revizorju, se je moglo na ta način paziti, se je li pisatelj držal uradnih zapovedi (o. c. 300, 316). Ako kak pisatelj svoji provinčni cenzuri ni dovolj zaupal, se je mogel obrniti tudi naravnost na Dunaj (o. c. 284—5).

Dunaj ni imel za snovatelje »Čbelice« nič vabljivega: predsednik c. k. najvišjega policijskega in cenzurnega dvornega urada je bil grof Josef Sedlnitzky, znani strah vseh literatov, censor graeco-slavicus ordinarius pa Kopitar, o katerem so vedeli tudi v Ljubljani, da ga je »lepota slovanske (= srbske) narodne poezije tako raznežila, da je bil proti učenim (= umetnim) pesnitvam ravnodušen, če ne trd in krivičen« (ZMS V. 95). Ljubljanski knjižni revizor kanonik Pavšek je bil sicer znan kot eden izmed najborniranejših psevdodanzenistov (LZ II. 50), toda guverner grof Josef Kamilo Schmidburg je imel zmisel za preporod slovenske literature (gl. posvetilo »Čbelice« I). In ker nobeden takratnih gubernskih svetnikov ni umel dovolj slovenski (LZ II. 51), je moral izročati gubernij slovenske rokopise kaki drugi primerni osebi. Tako je prišel do cenzorske časti tudi Čop, čigar cenzorska delavnost pa se gotovo ni omejila samo na »Čbelico« in še čaka raziskovavca.

Za zgodovino »Čbeličine« cenzure je poleg istodobnih pisem objava cenzurnega rokopisa B IV. bukvic dragocen vir. Nekaj se zdi sicer dunajskemu knjigobrsku čudno: da ne zaskomina nobenega v Ljubljani ali blizu Ljubljane bivajočih raziskovavcev »Čbelične« dobe po tozadevnih aktih v arhivu kranjske deželne vlade. Pripoveduje se sicer, da tamošnja birokracija za take želje ne kaže posebno tenkega sluha, a s primernim pritiskom se da marsikaj doseči. V občnem arhivu notranjega ministrstva se je del teh aktov vničil, kar je ohranjenega, izda v celoti obenem z drugimi cenzurnimi akti o priliki dr. Prijatelj.

V danih razmerah čbeličarji seveda niso mislili na to, da bi se izognili ljubljanski cenzuri ter se zatekli k dunajski. Da »Čbelica« Kopitarju ne bo ugajala, je slutil Čop že naprej (ZMS V. 95), in že pri I. knjigi je vodila čbeličarje naravnost težnja, da bi s Kopitarjem ne imeli posla. V prošnji z dne 8. januarja 1830, s katero je predložil Kastelic predpisana eksemplarja A in B rokopisa I. bukvic cenzuri ter prosil gubernij za imprimatur, se povdarja, da se nameravajo izdajati zvezki »domorodnih poezij, katerim bi se naj pridružili prozaični članki«, samo v nedoločenih rokih, t. j. da se ne snuje časopis. Toda menda ravno napoved prozaičnih člankov je bila vzrok, da je smatral ilirski gubernij

publikacijo za časopis in menil, da »nje cenzura presega delokrog deželne vlade«: zato je poslal z dopisom z dne 15. januarja 1830 št. 539 rokopis in prošnjo na Dunaj, dostavil pa »ponižno pripombo, da si je po njegovem mnenju za oživljenje kranjske literature takih poetičnih spisov zelo želeli, zato da prosi za milostljivo in skorajšnje tiskovno dovoljenje«. Z ozirom na to priporočilo guvernerja Schmidburga je dovolil Sedlnitzky res že dne 11. februarja 1830 izdavanje »časopisa« in tisk prvih bukvic (vse v arhivu not. min. št. 940 ex 1830), ki so izšle »par dni« pred 16. majem 1830 (ZMS V. 96). V dunajski cenzuri so bile tudi II. bukvice: akt je bil rešen 2. aprila 1831 (datum po registraturi akta 2558 ex 1831, ki je vničen; išči v Ljubljani!), 24. junija pa je bila knjiga že dotiskana (ZMS I. 106).

Kopitarju »Čbelica« res od prvega početka ni ugajala (ZMS V. 96), posebnih težkoč pa prvima dvema knjigama ni delal (LZ II. 50, ZMS V. 104; tozadevnega cenzurnega lista nisem mogel v arhivu notr. min. najti niti enega, očitvidno so se takoj zavrgli, išči v Ljubljani!). Toda Čop je menil, da je pošiljanje »Čbelice« v dunajsko cenzuro »seveda zelo nepotrebna skrupulozitet« ljubljanskega gubernija (ZMS V. 95), in čbeličarji so delali očitvidno na to, da guberniju te tenkovestne pomisleke razpršé, kar se jim je tudi posrečilo: o III. knjigi, ki je šla »dalje časa« pred 13. januarjem, t. j. najbrž v začetku januarja 1832 v cenzuro, bila tega dne še v cenzuri (ZMS I. 120), imela 24. marca dve poli že dotiskani (ZMS VI. 187) ter izšla junija (Prešernov Album 760), nisem mogel najti v cenzurnih registrah in aktih arhiva notr. ministrstva ni sledu, znamenje, da knjiga ni bila poslana na Dunaj (išči v Ljubljani!). Na slično rešitev so upali čbeličarji tudi pri IV. knjigi, ki je šla menda v prvi polovici marca 1833 v cenzuro (prim. ZMS VI. 179; išči v Ljubljani!).

Rokopis B teh bukvic je obsegal 116 str. in je istoveten z onim, čigar ovojni in naslovni list (str. 1—4) je priobčil Žigon (ZMS V. 131—3), večino ostalega pa sedaj Grafenauer (31—69). Princip uredbe je ostal enak prejšnjima dvema bukvicama, v vsebinskem in formalnem oziru pa pomenjajo prinosi teh bukvic za razvoj slovenskega pesništva mogočen korak naprej. Tudi bi človek mislil, da v knjigi še tako rahločuten cenzor ne najde pregreška proti trem dogmam svoje eksistenčne upravičenosti. Naključilo pa se je, da je prišel rokopis v jako neugodnem času pod cenzurski nož. Dne 9., 16. in 23. februarja i. l. je bil prinesel namreč »Illyrisches Blatt« Čopov prevod Čelakovskega pohvalne recenzije »Čbelice«, hud poper za domače nasprot-

nike »Čbelici«, obenem pa tudi prvi Čopov javni glas proti Kopitarjevi protežiranki metelčici, prvo klico nesoglasja med Čopom in Kopitarjem (prim. Žigon, ZMS V. 115). In metelčičarji so sklenili, da dajo čutiti svoj srd novi knjigi »Čbelice«. Komaj je prispel rokopis v knjižnorevizijski urad, že so začele krožiti po Ljubljani grožnje, da se vloži preko tega urada proti eventualnemu dovoljenju tiska protest. Da se temu izogne, je pregovoril Čop še pred 14. marcem Kastelca, da je iztrgal Prešernovo redakcijo narodnih pesmi, ki jih je dal na razpolago Smolé (ZMS VI. 179; LZ II. 49), t. j. zadnjih 10 str. (Graf. 68—9). In da dokaže nasprotnikom svojo strogost, je črtal še Prešernovo balado »Ponočnjak« (LZ II. 49, Graf. 36—9), potem pa v izveščju na gubernij priporočil, naj se tisk dovoli (LZ II. 49; išči v Ljubljani!). Gubernij je dal nato dne 16. aprila rokopisu svoj »Imprimatur omiss. deletis« (ZMS V. 132; radi datuma gl. Žigon, ČZN III. 129—30), potem ga pa izročil revizorju v predznačbo (LZ II. 50). Toda Pavšek je vložil še isti dan dolg protest proti tisku Prešernovega »Sauglockenläuten« in Tuškovega prevoda Bürgerjeve balade »Der Abt und der Kaiser«, zahteval suspenzijo imprimatura, recenzuro »Čbelice« in desavvacijo Čopa, češ, »cenzor ne sme biti nikdar več, kvečemu socenzor (LZ II. 50—1; išči v Ljubljani!). In ker sili svojega protesta ni dovolj zaupal, je natvezel še škofu Wolfu, da hočejo tiskati čbeličarji »neka« proti duhovništvu. Škof je res protestiral pri guvernerju (LZ II. 51). Ako bi bil med gubernijalnimi svetniki kateri dovolj zmožen slovenščine, bi se bila stvar pač v Ljubljani rešila, tako pa je poslal Schmidburg rokopis B, katerega je bil pomnožil urednik med tem še za Vodnikove »Iskrice« (Graf. 70), že istega 16. aprila z dopisom šte. 6637 Sedlnitzkemu, pustivši vendar Pavškov famozni protest v Ljubljani (po dopisu Sedlnitzkega Schmidburgu z dne 2. V. 1833, akta samega v arhivu notr. min. ni; prim. LZ II. 51).

Ko je dobil Kopitar v drugi polovici aprila »Čbelico« v pre-sojo, je kuhal na Čopa že hudo jezo (ZMS V. 99) ter se poslužil najgnusnejše cenzorske razvade: opremil je cenzurni rokopis s kopico svojih glos. Slovniški prigovori se še dajo prenesti, čeravno so pisani v zelo zadirljivem tonu (Graf. 32, 34, 35, 36, 40, 42, 45, 46, 47, 48, 50, 52, 57, 63, 67, 68, 70), z ostalimi pa je razgalil vse najslabše lastnosti svojega značaja: osvetoželjnost, samoljubnost, domišljavost, obenem pa zopet znova dokazal, da nima nikakega estetskega čuta in da ne pozna pogojev preporodu svojega naroda. Kopitar ni le kakor po dogovoru potrdil vseh

točk Pavškovega protesta, čeravno ga ni dobil pred oči, ampak je v svojem umetnem ogorčenju ljubljanskega revizorja še presegel. Plodov »heretične« škodoželjnosti à la protestanta Bürgerja balada »Der Abt und der Kaiser« bi po njegovem mnenju pаметen in zvest sin cerkve sploh ne mogel prevesti (61). Prešernu ne podtika le zavednonemoralne tendence (40, 41, 43, 49), ampak mu odreka sploh pesniški dar (36, 41, 46), zato mu pa natvezuje nevednost (33, 35), precenjevanje samega sebe (51; prim. tudi 32), baharijo z doktorskim podpisom (34). Izmed živih »Čbeličnih« pesnikov si je privoščil s te strani le še Kastelca, ki mu tudi odreka pesniški dar (63) ter očita nemoralno tendenco (63, 64). Zato pa je zgrabil priliko, da se znese zopet enkrat nad Vodnikom, čeravno je ta že davno počival: Vodnik mu je samo plagiator lahkoživega Castija (66), pesnik trdega sloga (70), bedast potvarjavec narodnih pesmi (66). In da ne bi imeli čbeličarji s svojimi zbirkami preveč veselja, je zlobno namignil, da slovenske pesmi sploh nimajo niti etnografske niti estetične vrednosti (67—8). Te glose so tvorile ozadje za njegovo izvestje Sedlnitzkemu, kjer je izjavil, da bi se moral rokopis po teh »načelih« popraviti (iz nižje sledečega akta, cenzur. lističa v arhivu notr. min. ni, išči v Ljubljani!)

Naperjena je bila ost zlasti tudi proti Čopu, kateremu se je indirektno očitalo, da ni izpolnil svoje cenzorske dolžnosti. Z dopisom z dne 2. maja je poslal Sedlnitzky Schmidburgu prepis Kopitarjevega poročila ter mu naročil res tudi sledeče: »... rokopis (ČbeliceIV.) vračam s prošnjo, naj se izroči izdatelju, da ga po opazkah tukajšnjega cenzorja, sledečih v prepisu, predela, potem pa v svrhu tiskovnega dovoljenja zopet vam predloži, da ga more dati vaša Ekscelenca takoj kakemu previdnemu in zanesljivemu cenzorju s posebnim ozirom na tamošnje razmere še enkrat v presoji, potem pošlje obenem ž njegovimi opombami zopet sem v končno rešitev. Sicer si pa ne morem kaj, da ne bi Vaše Ekscelence poprosil, zabičite uredniku omenjenega časopisa kot neobhodno dolžnost, naj izbira članke za ta list z večjo pazljivostjo, nego je storil pri pričujoči knjigi (v registraturi notr. min. nosi ta akt št. 3614, ki jo ima tudi ovojni list rokopisa [prim. ZMS V. 132], v Ljubljani je vpisan pod. 928/pz; dunajski akt je vničen).

Kastelic je dobil rokopis in nauke še le med 17. in 20. junijem (ZMS V. 105, 106), Čop pa je videl Kopitarjeve glose že prej (o. c. 105) in bil nanje pripravljen tudi po Kopitarjevem pismu z dne 8. maja (o. c. 101 sl.). Višek Kopitarjeve zlobnosti je tičal v tem, da se je delal v pismu Čopu, kakor da je storil čbeličarjem kako

posebno uslugo, češ, »na ta način sem Vam hotel prihraniti vse druge opazke in graje ...« (o. c. 102). Protiakcijo je vzel v roke Čop, ki se je čutil v prvi vrsti prizadetega in grozil Kopitarju že 17. junija: »Za enkrat Vam povem toliko, da ne maram ostati pred deželno vlado v luči, v katero ste me postavili. Najdejo se sredstva ...« Čopov načrt je bil, predložiti rokopis bistveno neizpremenjen, obenem pa prerešetati Kopitarjeve opazke in ga pošteno osmešiti (o. c. 106). Upoštevali so Čop, Kastelic in Prešeren le slovnične Kopitarjeve pripombe, a še teh ne vseh (prim. Graf. 32, 50, 67, 68). Da sta odgovarjala na nekatere »estetske« Kopitarjeve glose Čop (32, 50, 67, 70, 74) in Prešeren (34) kar na rokopisu, je bilo čisto v zmislu Čopovega maščevalnega načrta, značilno pa je, da se Kastelic te polemike ni udeležil. Rokopis sam so »le malo izpremenili, pač pa so ga za nekoliko pesmi pomnožili« (Schmidburg Sedlnitzkemu 15. III. 1834 Nr. 4051, akt. 3379 ex 1834 v arhivu notr. min.). Ta dodatek je brezdvomno istoveten z rdeče paginiranimi stranmi 1-25 rokopisa B, obsegajočimi Vodnikove »Anakreontea«, Vodnikovega »Samčeta« ter prevode iz Kraljedvorskega rokopisa, iz Oglasa pesni ruskih in iz srbskih narodnih (Graf. 70-5). Dodatek novih »Serbskih poslovenjenih« pa opravičuje zaključek, da so se prevodi srbskih narodnih pesmi, ki so bili določeni za almanah poprej (58—61), črtali sedaj. Tudi Prešernova »Elegija« (34—6) in 1. »Sonet nesreče« (50), Levičnikov poziv »Kranjskim mladenčam (55—6), Šnajderjevo »Podburjenje k' veselju« (57), Zupanov »Hersfeld« (57—8), Kastelčev »Sonet«, »Triolet«, »Prepozni kâs«, in 2 »Epigrama« (64—5) ter 5 narodnih pesni, »od r. V. Vodnika zapisanih« (66—7), ki jih je izključil od tiska urednik ali avtor (Prešeren!), so se črtale večinoma pač sedaj, nekatere pa morda tudi šele po drugi cenzuri. Za koncesijo Pavšku in Kopitarju se črtanje teh stvari ne more smatrati.

Rokopis se sumljivo dolgo ni drugič predložil cenzuri. Ali morda Kastelic s Čopovim načrtom ni povsem soglašal? Brezdvomno je Čop pravi duševni oče Kastelčevi vlogi z dne 8. januarja 1834 gubernijalna številka 1113, spremljajoči IV. knjigo »Čbelice« na drugi poti v cenzuro. Vloga je namerila pušico v Ahilovo peto poročila Kopitarjevega, ki je prekoračil svoj delokrog, svojo dolžnost pa le deloma izvršil, obenem pa tudi opozorila, da je postopanje dunajskega cenzorja sad nečedne osebne mržnje: »Škriptor Kastelic ... je prosil vnovič za tiskovno dovoljenje s pripombo, da se pesmi znatno pač ne dajo izpremeniti in da mu tudi ni bilo znano, kaj bi pravzaprav naj izpremenil, ker se tičejo

opombe dunajskega cenzorja večinoma le jezikovne in estetske strani, kar spada med naloge kritike in ne cenzure, deloma so pa tudi nepravilne in nebistvene, kar je v vlogi z dne 8. januarja 1834 gubernijalna številka 1113 obširno razložil. — V opombi na koncu svoje vloge meni Kastelic, da tiči vzrok neprijazne presoje pričujočega zvezka v razliki njegovih in znanega mu dunajskega cenzorja nazorov o uporabi Metelkovega slovenskega alfabeta (po Schmidburgovem poročilu z dne 15. III. 1834, akt številka 3379 ex 1834 v arhivu notr. min.; original išči v Ljubljani!). Čop je gotovo vse ukrenil, da napelje pri guberniju vodo na svoj mlin, in to se mu je tudi posrečilo: »Da popolnoma ugotovi visokemu naročilu, je dal (gubernij) pomnožen rokopis 4. zvezka Čbelice Andreju Gollmaierju, profesorju dogmatike na tukajšnjemu bogoslovju, doktorju bogoslovja in podravnatelju tukajšnje akademične gimnazije, previdnemu in strogomoraličnemu možu, kateremu so tukajšnje jezikovne in lokalne razmere popolnoma znane, da ga z ozirom na lokalne razmere presodi. — Ta je izjavil v poročilu z dne 25. februarja (1834), da ni v političnem oziru proti tisku nikakega prigovora, da ne vsebuje nobeno mesto kakega paskvila ali namigavanja na tukajšnje prebivalce, in da je prevod balade »der Kaiser und der Abt«, ki ga je označil dunajski cenzor kot »posebno obnoks«, čisto neškodljiv komad ... Zato je pa menil dr. Gollmaier, da bi se morali razven balade Ponočnjak črtati še nekateri drugi komadi ..., ker imajo erotično vsebino in ker take ljubavne pesmi, če se ne odlikujejo po posebno spodobnih izrazih, omikancu ne ugajajo, neomikancu pa morajo v moralnem oziru škodovati.« Kot take »moralno-škodljive« je označil Gollmaier pesmi na str. 15—19, 82 in 84. v rokopisnem zvezku ter na str. 13., 17., 19., 20. in 24. v »dodatku« (izvleček v ravnokar citiranem aktu, Gollmaierjev original išči v Ljubljani!), torej Prešernovo »Romano od Stermiga-grada«, Kastelčevi: »Za zvezde deček gorel sim vesele« in triolet »K pogledam, Mina! ti v oči« ter prevode: iz Čelakovskega Ohlasa písní ruských »Romantiško ljubezen« in »Ljubezen čez bogastvo«, iz Vukovih srbskih narodnih pa »Ne pij vode, vdovice ne ljubi«, »Smert drage in dragiga« in »Radost, skerb in pomišlik« (prim. Graf. 39, 64, 71—4). Tudi Gollmaier je imel strašno rahlo vest, Prešernovo nedolžno romanco je doletela usoda, ki jo je želel dunajski gromovnik, toda v dveh glavnih točkah sta doživela Pavšek in Kopitar občuten poraz: njuno namigavanje zavedno-nemoralne tendence Prešernovih poezij ni dobilo pritrdila, Bürgerjeva balada pa je našla v Gollmaierju zagovornika. V dopisu z dne 25. marca številka 4051, s ka-

terim je poslal na Dunaj »popravljeni« 4. zvezek »Čbelice« in 13 prilog, med temi Kastelčevo vlogo, Gollmaierjevo poročilo in prevode od Gollmaierja prečrtanih pesmi, izvzemši »Romantiško ljubezen« in »Ljubezen čez bogastvo«, izišli že prejšnje leto v Josepha Wenziga »Blüthen Neubömischer Poesie« (87, 114), je povdaril tudi Schmidburg, da se ne strinja s Pavškom in Kopitarjem: Kastelčevo namigavanje, da je vzrok neprijazne Kopitarjeve cenzure abecedni prepir, je podprl s pripombo, da »srditost, s katero so vodili pristaši reformiranega alfabeta takozvano abecedno vojsko, in pa kakovost opomb dunajskega cenzorja to Kastelčevo domnevo deloma pač opravičuje«, Gollmaierjevo mnenje o Bürgerjevi baladi pa je opremil z opazko, da »zasluži posebno uvaževanje, ker ga je napisal duhovnik«.

Kopitarja pa je čakal še drugi nos. Ko mu je poslal Sedlnitzky 5. aprila rokopis in Gollmaierjevo poročilo, mu je poslal obenem tudi »opomin, naj ne beleži še morebitnih pomislekov v rokopisu samem, ampak na cenzurnem lističu« (akt 3379 ex 1833 v arhivu notr. min.). Grafenauer sklepa torej napačno, ko misli, da »dodatek ni bil na Dunaju v Kopitarjevi cenzuri, nima namreč niti ene Kopitarjeve opazke...« (70): Kopitarjevih opazk ta sedaj prvič na Dunaj poslani »dodatek« radi tega nima, ker jih Kopitar ni smel več delati! — Sedaj Kopitar seveda ni upal več rogoviliti (cenzurni listič se v arhivu notr. min. ni ohranil), in že 12. aprila 1834 je poslal Sedlnitzky rokopis z vsemi 13 prilogami in z izjavo v Ljubljano, »da nima ničesar proti tisku... rokopisa (Čbelice« IV), ako se izpustijo pesmi, ki jih je označil Gollmaier v poročilu z dne 25. februarja (1834)« (akt 3374 ex 1833 v arhivu notr. min.; priloge išči v Ljubljani, morda pod števil. 4051 ex 1834!).

Podrobnosti tega največjega boja slovenskih literatov s predmarčno cenzuro mora poznati, kdor hoče razumeti, zakaj je preteklo med 4. in 5. rojem »Čbelice« celih — 14 let: Kastelic je poziral rajši očitke, da zavlačuje »Čbelico« iz egoističnih vzrokov (prim. Zapisky Nauk. Tov. Ševčenka LXXXVI. 116—7), nego da bi se po Čopovi smrti sam izpostavljal Pavškovim in Kopitarjevim šikanam. Dolgotrajno spanje »Čbelice«, ki je pomagalo tudi Vraza tirati v čistoilirsko smer, imata v prvi vrsti na vesti Pavšek in Kopitar!

Kastelca prikazuje njegova ostalina kot vnetega nabiravca in prepisovavca slovenske umetne pesmi na Kranjskem od Zoisa pa do Prešerna in sodobnikov. O namenu zbiranja se ne more vedno z gotovostjo soditi, ker ni

vsa ostalina ohranjena. Tem stvarjem je začel Kastelic posvečati pažnjo pač kmalu po l. 1826., ko je postal skriptor licejske knjižnice (IMK XVIII. 55). Važna bi bila časovna lokalizacija prepisa Zoisu pripisanega prevoda »Leonore«, ker bi se dalo potem gotoveje odgovoriti na vprašanje, je-li poznal Prešeren pred končno redakcijo svojega prevoda (1829) res ta Kastelčev prepis (Graf. 88). — Izdajo Vodnikovih pesmi (84), »vse, kar jih je rajnki zložil, med njimi tudi ljudske od njega zbrane, kar jih ni prekosmatih«, je začel pripravljati Kastelic l. 1831. (ZMS VI. 179), v cenzuro pa jih je dal šele 12. marca 1839. Od Smoletove izdaje Vodnikovih pesmi, ki je bila pokopala Kastelčevo namero (Priatelj, ZMS IV. 195), se razlikuje Kastelčev rokopis že po razporedbi. — Poučljive za razmerje med Kastelcem in Prešernom so Prešernove stvari v Kastelčevi zapuščini. Iz dejstva, da so v tistem delu Kastelčeve ostaline, ki je bil prešel v Levstikovo posest, vse Prešernove stvari iz let prvih štirih zvezkov »Čbelice«, je izvajal dr. Žigon zaključek, da je s »Čbelico« »nehala ona intimna komunikacija Prešernova s Kastelcem in nehala dopošiljanje manuskriptov in prepisovanje Kastelčevo« (ZMS V. 149). To sodbo bo treba sedaj nekoliko popraviti. Prešernov rokopis »Zapuščene« (Graf. 16) je mogel dobiti sicer Kastelic še v dobi prvih štirih zvezkov »Čbelice« (prim. E. Jelovškova, Spomini 83-4), čeravno je izšla pesem v tisku šele l. 1842. (Illyr. Blatt 31. III., Carniolia 8. IV.), toda v Kastelčevi zapuščini se nahaja tudi prvotni Prešernov zapis »V spomin Andreja Smoleta« iz dobe 1840—4 (Graf. 13—5) in Kastelčevi prepisi Prešernovih tiskov iz dobe 1834-8 (28-9) ter petero Prešernovih pesmi po cenzurnem rokopisu »Poezij«, ki je ostal v posesti tiskarja Blasnika (22—8): intimna komunikacija Prešernova s Kastelcem je radi zavlačevanja V. bukvic prvi čas pač trpela, a je brezdvomno zopet oživela.

*

* *

Grafenauer ima za mučen posel te vrste očividni talent in je izvršil stavljeno si nalogo z vso potrebno potrpežljivostjo in vestnostjo. Popraviti bo treba razven stvari, na katere je opozoril že Štrekelj, pač še par podatkov. Pesmi »Pajk z muho«, »Plahta na dvoje«, »Dozdevna smrt« (Čbelica II. 79—83) niso Zupanove (30), ampak Ciglerjeve (Z = Zigler, prim. Marn, Jeziknik XV. 6). — Da bi bil Zupan res poslovenil srbske narodne pesmi, kar jih je v »Čbelici« tiskanih ali kar jih je bilo za »Čbelico« namenjenih, se mi tudi ne zdi tako verjetno, kakor Grafenauerju

(30). Marni ni povedal, na podlagi katerih momentov je pripisal te prevode Zupanu (Jezičnik XV. 32, 45, 47). Podpreti bi mogel Grafenauer Marnovo trditev z dejstvom, da stoje v »Čbelici«, kjer sledijo pesmi istega avtorja večinoma zaporedoma, ti prevodi vedno res koj za Zupanovimi originali (Čbelica II. 63, III. 65, Graf. 58), toda trije momenti govorijo proti Marnu: 1. povsod v »Čbelici«, tudi pod »Predgovorom dalmaškim pesmam Ivana Ivaniševića« (Čbelica III. str. IV) se je podpisal Zupan s svojo šifro (= S), ti prevodi so pa brez podpisa; 2. Zupan je perhoreciral ljubavna namigavanja v pesmi (prim. L. Z II. 50), izbira teh prevodov pa kaže, da je imel prevajavec do zaljubljenih pesmi posebno simpatijo; 3. jezik prevodov stoji v živem nasprotju z jezikom Zupanove »rimane proze«. Toliko je pač gotovo, da so potekli prevodi srbskih narodnih in prevodi iz Kraljedvorskega Rokopisa ter Ohlasa izpod istega peresa, vprašanje o osebi prevajavca pa mora ostati še odprto. — Da dokazuje metelčična transkripcija Smoletove izdaje Vodnikovih pesmi res »namen Metelkov ali pristašev njegovega črkopisa, da bi izdali še po letu 1840. izdajo Vodnikovih pesmi v metelčiči« (85), to bo moral Grafenauer šele dokazati; prepis si je lahko omislil kdo v čisto privatno zabavo.

Ker prinaša Grafenauerjeva knjiga gradivo, ki bode pisatelju sintetične zgodovine slovenskega slovstva odprlo marsikak nov vidik, mu pripomoglo do marsikateri jasnosti, kjer bi moral sicer le slutoma tipati, ter ga obvarovalo pred marsikatero tradicionalno sodbo, bi se naivnež, ki bi prezrl Štrekljevo oceno in meril vrednost knjige po »Dom iz Svetovem« referatu, seveda korenito osmešil, obenem pa postal soudeležen krivice, ki jo je prizadel »Dom in Svetov« referent Grafenauerju in uredništvu »Časa«. Da bi tiskali Slovenci debele knjige iz čisto »idealnih ozirov«, t. j. iz golega bahaštva, zato ne smemo trošiti svojih pičlih sredstev, toda najti moramo sredstev za knjige, ki omogočujejo vpogled v našo preteklost. Gotovo bi zadostoval »rokopis sam«, če bi mogli bivati vsi slovenski kulturni in slovstveni zgodovinarji stalno v Ljubljani, imeti v evidenci vsa podstrešja in vedeti, kaj se v tamošnjih rokopisih nahaja; dokler pa to ne bo mogoče, bo moral »Dom in Svetov« literarno-zgodovinski referent že dovoliti, da postaja gradivo potom tiska interesirancem pristopno.

Fr. Kidrič.

N. Gogolj; *Taras Buljba*. Povest. Iz ruščine prevedel Vladimir Levstik. V Ljubljani, 1910. Založil Josip Dežman. 8°. 206 str.

Vdrugič je izšla v slovenskem prevodu ta povest začetnika ruskega realizma, Nikolaja Vasiljeviča Gogolja. Gogolj jo je spisal l. 1834. To je bilo prvo njegovo delo, ki je imelo velik, neporečen uspeh. Prinašalo je v rusko literaturo, zastopano doslej povečem od resnih, nekoliko težkih velikoruskih avtorjev, nekaj lahkega, vznešenega in pesniškega. S »Tarasom Buljbo« se je uveljavil v ruski lepi knjigi živahni, zanosni, prekipevajoči Ukrajinec. Bjelinskij je bil očaran od te lepe povesti: »Taras Buljba je odlomek, epizoda iz velike epopeje življenja celega naroda ... Povejte mi, česa ni na tej sliki, česa nedostaja v njeni polnoti? Ali ni vse to vzeto z dna življenja, ali ne bije tu ogromna žila vsega tega življenja? Ta junak Buljba s svojima mogočnima sinovima; ta tolpa Zaporožcev, ki prijateljsko pleše poskočnico na trgu ... In Židi in Lehi in ljubezen Andreja in krvava osveta Buljbe in smrtna kazen Ostapa? ... Kako širok čopič, poln razmaha, živosti in spretnosti, kako jarke in sijajne barve. In kakšna poezija energična, mogočna, kakor ta zaporožka Seč, to gnezdo, odkoder se izlivajo vsi ti ponosni in silni, kakor levi, odkoder se razliva svoboda in kazaštvo preko vse Ukrajine«.

So mesta v tej knjigi, ki ti vsled svoje dramatičnosti in plastičnosti ostanejo vse življenje v spominu. N. pr. prizor, ko se srečata sredi bojnega vrveža oče Buljba in njegov k sovražniku prebegli sin Andrej, načelujoč poljskim huzarjem. Kako na očetov poziv stopa sin s konja, kako se na njegovo zahtevo: »Jaz sem te rodil, jaz te tudi ubijem!« mirno in brez ugovora postavi pred očetovo puško in potem pade »kakor žitni klas, izpodrezan od srpa, kakor mlado jagnje, ki je začutilo pod srcem smrtonosno železo.« Drugi v spominu neizbrisljiv prizor se odigrava v Varšavi, kjer Poljaki na javnem trgu med trpinčenjem moré njegovega drugega sina, vjetega Ostapa. Junaško hoče prenesti mladi Kazak nečloveške muke in jih tudi prenaša. Ozira se okrog po zroči množici: »O Bog! Sami neznani, tuji obrazi ... rad bi bil videl trdnega moža, ki bi ga pokrepčal z razumno besedo in ga potolažil v smrtni uri. In upadla mu je moč, in vzdiknil je v duševni onemoglosti: »Oče! Kje si? Ali slišiš vse to?« ... Slišim! se je razleglo sredi vseobče tišine. Bil je Buljba, ki se je skrivaj prikradel v Varšavo, a takoj tudi izginil iz tolpe brez sledu. Šel je, zbral svoje Kazake in se z ognjem in mečem maščeval nad sovražniki. Končno vjemo tudi njega. Pri neki stari razvalini ga obkolijo, dobe v roke, privežejo z verigami in pribijejo za roke na suho drevo in zakurijo

pod njim grmado. A Tarasu niso v mislih bolečine, tudi ne ližoči ogenj pod nogami, na svoje Kazake gleda, ki junaško krčijo pot skozi sovražne vrste. Njim veljajo njegove zadnje besede, ki jim jih kliče v slovo in ohrabilo.

Romantika je to, a ruska romantika, polna žive, globoke poezije. Nič ni tu površnosti, nič nepristnega lišpa, nič kulis in literarnih rekvizitov. Pesnik te z neodoljivo silo vleče za seboj, dokler te povsem ne ovije s skrivnostno kopreno poezije. In ko mu slediš in vidiš, kako čudovito snuje človeška strast: kako se zaljublja mladi Andrej v krasno Poljačko, kako se zajeda narod v narod ter kopiči maščevanje na maščevanje, in si potem priča, kako neizogibno drvi eden kakor drugi v pogubo, te pretrese zona vpričo misterija človeškega bitja. In vprav to skrivnostno razpoloženje je po mojem mnenju glavni znak vsake prave poezije, to je ona mistična sila — genija.

Prvi slov. prevod »Buljbe« je izdal Gorenjec-Podgoričan v Matičnem Letopisu za l. 1872/3. Ko sem bil pred kakimi desetimi leti v Trnovem pri pokojnem dekanu Veselu, mi je tudi on kazal rokopis »Buljbe«, češ, da ga je bil on preložil že pred Gorenjcem, ko ga je poslednji nekoč posetil, si je od njega izprosil prevod, da ga prečita. Kmalu potem pa je sam natisnil svoj prevod. Ta prvi prevod je zdaj že jako zastarel. Zato je imel Levstik nenavadno srečno misel, da je vnovič posegel pri prelaganju po tej povesti. Njegov prevod je krasen. Je dovolj točen in, kar je pri prevodu glavno — pisan je v istem ritmu, v istem tempu, v istem obeležju, ki ga označuje zvoneč, zanosen jezik, ki te kakor veter nese preko ukrajinske stepi. Velike važnosti so prekrasne Gogoljeve prispodobе, te živobojne cvetke sredi stepne trave. In tudi te je ohranil Levstik v njih deviški in pristni sočnosti.

Naj bi to povest brali naši mladi pisatelji in se pri Gogolju učili tega, česar naši poeziji tako primanjkuje: široke, smeje poteze; naj bi iz nje pili silo in moč izraza in — čuvstva. Naj bi si ob tem ognju ogreli svoje šolsko ozke prsi... Če je pri nas kaj takega danes sploh mogoče? Doba »velikega momenta« mineva pri nas za kulturo brezplodno. O tej lepi knjižici, ki je izdana s kulturo in artizmom (pri doslej skoro neznanem založniku), sem čital do danes samo eno večjo oceno. Prinesel jo je list, ki je pod rubriko: »Književnost« najprej na vse mogoče načine hvalil neko obskurno »Črno ženo«, o »Buljbi« pa hotel preveriti svoje čitatelje, da je neke vrste rokovnjaška storija. (prim. »Slovenca« z dne 14. dec. 1910.) Gorje! I. P.

Dr. M. Murko: Zur Kritik der Geschichte der älteren südslawischen Litteraturen. An die Leser des »Archivs für slawische Philologie«. Laibach. 1911.

Povod tej brošuri vseučiliškega profesorja proti »enemu najmlajših slavističnih doktorjev dunajske univerze« (str. 4) je dala kritika, ki jo je priobčil dr. Vladimir Čorović o pisčevi knjigi v 32. zvezku Jagićevega »Archiva«. Da se je upal mlad človek, ki je v svoji kritiki dokazal, da pozna v izvestni meri samo srbsko slovstvo, tako omalovažujoče govoriti o knjigi, posvečeni vsem južnoslovanskim literaturam, kakor je to storil Čorović, to dejanje bi bil prof. Murko lahko pustil, da se samo obsoja. Res ni ničesar drugega zaslužilo. Zato se tudi prof. Murko v svoji repliki samo na videz obrača na svojega kritika, v resnici pa meri, kakor kaže že podnaslov njegove brošure, na »Archiv« in njega — izdajatelja. Kar se tiče Čorovićeve kritike, ima prof. Murko brezdvomno prav; samo o nekaterih njegovih opazkah o njega lastnem znanstvenem delovanju sem skromnega mnenja, da jih ni bilo treba povdarjati tako znanemu in resnemu znanstveniku, kakor je prof. Murko, napram slavističnemu — učencu, a napram čitateljem »Archiva« še manj. V ostalem pa tiči izvir in težišče vsega spora v osebnostih, ki se sedaj še odtezajo javnosti. Glede »Archiva« so mi prišle pri čitanju brošure v spomin besede, ki jih je pisal pokojni Oblak Murku iz Soluna dne 2. febr. 1892: »Sploh se mi pa dozdeva, da naj kratka poročila (v »Archiv«) pišejo samo znane avtoritete, da tedaj mi mlajši ne sodelujemo pri teh ... „Auf das blosse Wort“ pa jaz nobenemu ne verjamem, sicer pa tudi znanim avtoritetam ne, vendar imajo zadnji že več prakse, mnogo obširnejše obzorje in več znanja.« (Dr. M. Murko: Dr. Vatroslav Oblak, Knezova knjižnica, VI. str. 240.) I. P.

Slovensko slovstvo.

»Slovenska Matica« je letos izdala razen »Letopisa za leto 1910«¹⁾ še dve znanstveni in tri beletristične knjige. Med temi pa je ena prevod, druga ponatisek, tako da je v resnici izvirna samo ena, Lahovi »Brambovci«²⁾, ki so označeni kot zgodovinski roman. V tem zvezku pa sta izšla samo dva kosa prvega dela (»Mladost« in »Vojna«), drugi del izide bodoče leto v isti zbirki. Ozadje in čas sta romanu naznačena že v naslovu; godi se v »francoski dobi« na Dolenjskem in v Ljubljani. Podrobnejša, globlja karakteristika te dobe pa pisatelju ni uspela. Jakobinstvo Kristjana je medlo in brez značilnejše karakteristike, Muhičev Gil Blas, ki bi naj tega najstarejšega Muhiča kot drugega glavnega junaka karakteriziral že v uvodu in ki se tudi pozneje še tuintam (str. 77, 123, 134) pojavi kot neumljivo in brezbarvno geslo, pa je v celem romanu za Miho Muhiča le prazna fraza brez pravega izraza in vsebine. »Jakobinec« Kristjan nastopa kot sentimentalni zaljubljenec in romantično nadahnjena mladenič, Muhič, njegov stric in mentor, pa je včasih neverjetno pust deklamator, ki mu je Gil Blas samo na jeziku. Odtod izhaja, da vidimo na teh Lahovih junakih več poze kot individualne karakteristike in več fraz ko dejanj. Tudi to glavno hibo ima roman, da Lah ne gradi, ampak opisuje, da ne ustvarja, ampak meditira nad snovjo ali njenimi deli, ki so mu ravno pred očmi. Tako je ves roman sestavljen iz samih kosov, med katerimi ni prave organske vezi, med katerimi so mnogi nepotrebni. Vse njegovo karakteriziranje oseb sloni na podrobnem opisovanju; na str. 50—51 podaja karakteristiko štirih bratov Muhičev, ki pa jo bravec kmalu pozabi, saj je za ta obsežni prvi del romana popolnoma brez potrebe in pomena, saj ne izhaja iz dejanj teh Muhičev, Zveza med posameznimi kosi je zelo slaba, mnogokrat posiljena, tako da se Lah celo jasno opravičuje zaradi vloge, ki jo igra slučaj v njegovem romanu (str. 109). Dejestvo, da ne ustvarja, ampak opisuje snov in podaja

¹⁾ Letopis Matice Slovenske za leto 1910. Natisnil Anton Slatnar v Kamniku. 8°. 62+XII str. Cena 1 K.

²⁾ Knezova Knjižnica XVII. Tisk »Narodne tiskarne«. 8°. 184 str. Cena 3 K.

O nji svoje vtiske in dojme, je zakrivilo, da sili v tem zgodovinskem romanu marsikje pisateljeva oseba prav neprijetno v ospredje in se vriva med bravca in snov. Naivne opazke »Končno smo v strahu pred vojsko, ki je bil napolnil vso deželo, pozabili na važne ljubljanske novice« (str. 109) in one v uvodu četrtega poglavja prvega oddelka (str. 22) bi resen pisatelj ne zagrešil. Marsikaj bi lahko kar izostalo, predvsem dolgovezni uvodi in meditacije, večkrat kar celo poglavja (n. pr. str. 117—127), potem bi bila snov bolj pregledna in seveda tudi knjiga manjša. Tako pa človek nad samimi posameznostmi izgubi glavno nit in ne ve, komu in čemu bi naj sledil. Lah namreč nima nobene prave ekonomije; vsi ljudje so mu enako važni akterji, o vseh in o vsakem pove, kar le ve in zna, najsi bo potem to potrebno za razvoj dejanja ali ne. Tako izgine snov v samih drobcih, in enkrat je glavni junak Kristjan, drugič Miko Muhič, potem don Pier, Egid Gusič, Konjar, hlapec Andrej ali kdor si že bode, ki ga usoda zamete v poglavje, ki je pod Lahovim peresom ravno na vrsti. V resnici zvemo tudi o pravih brambovcih in njihovem »brambovstvu« iz te knjige bore malo, obljubljaajo se nam pa za drugo. Največ dejanja zavzemajo v tem prvem delu zaljubljene storije in vse, kar se vrti okoli njih; one drže roman zasilo pokonci, saj pa jih je tudi tako množina, da jih bravec le z muko obdrži vse v evidenci.

Knjiga se zove »zgodovinski roman«, a popolnoma po krivem; prej bi ji pristojal naslov: »razmišljanja in meditacije drja. Ivana Laha nad nenapisanim romanom »Brambovci«. Ta roman je premalo enoten, da bi bravca prijel, premalo se mu pozna veselje in razkošje pisateljskega ustvarjanja, da bi se bravec ob njem razgrel. Lah se je lotil snovi, ki ji ni bil kos — kolikor kaže ta fundament, na katerega bo težko postaviti kaj poštenega. Lah se, kakor mnogi naši literati, vse premalo zaveda dejstva, da pomeni beseda »poet« naravnost — »stvarnik«. Da se je tega zavedal, bi se vedel brzdati in bi napisal kaj lepega. Ta prvi del »Brambovcev« pa je tako ostal medla obljuba, ki ji ne moremo prav verjeti, niti od nje kaj posebnega pričakovati.

To vam je Zeyerjev Plojhar¹⁾ čisto drugačna stvar. Večini Matičarjev bo med letošnjimi publikacijami najbolj ugajala in to v zvrhani meri zasluži — dasi z obliko, v kateri smo jo dobili, ne moremo ne ne smemo biti zadovoljni.

¹⁾ Jan Marija Plojhar. Roman. Češki napisal Julij Zeyer. Preložil Podlimbarski. Tisnil Iv. Pr. Lampret v Kranju. 8°. 308 str. — Cena 4 K. [Prevodi iz svetovne književnosti. VII. zvezek].

Za uvod je Podlimbarski napisal šest strani dolg »Predgovor«, ki izkuša podati (po čeških virih) kratek življenjepis in oceno Zeyerja. Pisan je ta predgovor z veliko ljubeznijo¹⁾ in občudovanjem, kakor zaslužita Zeyer in njegov Plojhar. Saj je Plojhar nekak prototip, nekaka slika Zeyerja in vsega njegovega umetniškega naziranja. V Plojharju je kakor v umetno brušenem kamenu zbrano vse, kar je bilo elementov in momentov njegovega umetniškega stvarjanja. Zeyer je bolj resonator in reflektor, ki jemlje za svoje umetniško stvarjanje — sam brez posebne invencije — impulze od drugod, a jih v svojih neverjetno izrafiniranih čutilih tako razdrobi in analizira, da razpriskne tam, kjer bi navadno oko videlo vsakdanjo luč, tisočero mavric, da zadoni tam, kjer bi neuko uho čulo preprost glas, cela harmonija sfer. Temu je primerna tudi neverjetno obsežna klaviatura njegovih umetniških sredstev, ki se rada giblje v največjih kontrastih, ki jo navadno rabi v velikem obsegu, dokler se v nji — kontrast! — ne oglasi osamljeno in otožno en sam glas: spomin na melanholično idilo Havranic ali šumenje ločja v močvirjih rimske Kampanje. Med Havranicami in Kampanjo je mnogo sveta, ali take prostorne in časovne razlike ne prihajajo v poštev za Zeyerja. Lepote željan jo željno grabi, kjerkoli jo najde, iz tega ustvarja nove kombinacije in jih zopet razbija. Monumentalna tragika upanišad, nervoznost narodnostnega boja na Češkem, neznana groza, ki veje iz starega etrurskega nakita, melanholija češke krajine in vsa bohotnost orienta — vse to mu je, kakor občudovana haritativnost krščanske etike in mističnost cerkvenih obredov, samo gradivo, iz katerega gradi svoje stvore; gradi, da jih zopet razbija. Naj ga že imenujemo mistika, pesimista, dekadenta-aristokrata ali že kakorkoli, našli bi pri njem stvari, ki bi govorile proti tej ali oni označbi. V Plojharju odseva

¹⁾ Ta ljubezen je rodila besede na str. 5, da pred letom 1904/5 Zeyerjevo ime „menda najinteligentnejšim našim ljudem ni bilo znano“. Bodi mi dovoljeno ob tej priliki rešiti ime ne „najinteligentnejših naših ljudi“, ampak — mariborskih srednješolcev. Že davno prej smo spoznali Zeyerja, seveda po čudnih ovinkih. Poznali smo ga po prevodih, ki jih je prinesel „Der deutsche Hausschatz“ in po nemškem prevodu „Amisa in Amila“, s katerim je Otto začel izdajati svojo „Slavische Bibliothek“. In z nekakim čudnim spoštovanjem smo gledali svojega kolego (Nemca), ki se je pisal Julius Zeyer in o katerem se je govorilo, da je z našim Zeyerjem v bližnjem sorodstvu. Sam se spominjam, kako me je prišlo, ko je prinesel znanega Karla Dostala-Lutinova „Nový život“, ki si to kakor mnogi drugi, Zeyerja lastil — vest, da je Zeyer „dozpíval živj, svůj.“

velik fatalizem — odlomek upanišad in etrurski nakit sta dva pravcata »fatalna rekvizita« — in ta gradioznost fatuma odseva tudi sploh v Zeyerjevem umetniškem delu. S tem, da ga je pripoznal, ga je spoznal in mu postal enak. Zasužnji si lepoto vsega sveta in vseh vekov, — suverensko gradi ž njo svoje stavbe, da jih potem — saj so njegovo delo — enako suverensko razbije. Odtod ona negativnost njegovega umetniškega ustvarjanja, a ravno v tej suverenosti je vreden občudovanja. Manj poet, zato pa »artifex«, ki mu ni kmalu para. Tudi v njegovem zunanem življenju ne: nemško vzgojeni lesotržec začne s 30. letom pisati eksotične novele in postane eden najznamenitejših čeških pisateljev, mož, ki je v Plojharju opisal vso živinsko nasladnost gospe Dragopulos in deviško udanost Katarine di Soranesi, bi — 60 let star — na smrtni postelji lahko rekel s Prešernom: »Nobena me še ni deklet ljubila.«

Hvaležni smo Matici, da nam je podala prevod tako znamenitega dela, prav nič pa ji nismo hvaležni za obliko tega prevoda. Podlimbarski je sicer znan kot dober stilist, a odbor se je nanj preveč zanesel, in tako smo dobili knjigo, ki bo Matici še dolgo očitala neverjetno malomarnost. Kuriozno je, da je na »Knezovi Knjižnici«, kjer ni imel prav nobenega posla, imenovan urednik, na »Prevodih iz svetovne književnosti«, kjer bi le to s imel dovolj dela, pa ga iščem zaman. Češčina vendar danes med Slovenci ni več tako redka in dragocena stvar, da bi kak urednik takoj ne opazil, kako neverjetno vpreza Podlimbarski našo ubogo slovenščino »do« čeških ojníc. Večkrat tako, da bi človek, ki ne razume češčine, moral pogledati »do« slovarja, kaj pomeni ta ali ona beseda. »Je to« nekaj neverjetnega, kako slovenščino spravljajo Podlimbarski (in naši »Pražani«) »do« naših knjig, če se n. pr.: pogreznejo »do« svojih misli (100), poglobijo »do« študija italjskih umetnin (103), če jih kdo vleče »do« groba (to še ni nič hudega!) [111], če je kdo zaprl svoj pričetni list »do« slučajno odprtega predalca (118) itd. Mnogo besed je direktno prevzetih iz češčine, po nepotrebnem; težko se bo zgodilo s katero tako, kakor se je s poljskim »šelestom«, ki ga je Matija Mračè prinesel s svojim prevodom Sienkiewiczzevega »Z ognjem in mečem«, prevodom, ki je, dasi stilistično danes hudo zastarel, vendar lepo in zaslužno delo. Ta »šelest« prej pri nas ni bil znan (Pleteršnik ga nima!), danes pa naši pesniki že skoro ne morejo shajati brez njega. — Oblike »kristalovanje, pozovanje, improvizovani« so kakor Lahov lokal »v njiju«, pravi — ščurki v močniku; če jih

Matičin odbor gutira — bodi mu, ampak nas ni treba pitati ž njimi.¹⁾

*

Posebne vrste knjiga in vesel pojav so Milčinskega »Pravljice«²⁾, napisane na podlagi naših narodnih pesmi, zbranih v Štrekljevi zbirki, in Valjavčevih pripovedek iz okolice Varaždina. Milčinski, ki se je s svojo prvo knjigo srečno predstavil našemu literarnemu občinstvu, si je s temi pravljicami pridobil trajen sedež v naši literaturi. Sestaviti na podlagi naših narodnih pesmi celotne pravljice z enotno noto, ni bila lahka stvar, ker so naše narodne pesmi ali hudo okrnjene, ali pa (posebno starejše, n. pr. »Mornar« — Štrekelj, SNP, I, štv. 70) take, da se jih človek ne upa lotiti, niti z interpretacijo, ker bi jim potem vzel ves oni nedoumni in nepojmljivi čar, ki veje iz njih. Milčinski je vzel iz ene pesmi večkrat samo motiv, pa ga spojil z elementi, vzetimi iz drugih pesmi in tako ustvaril srečno zaokrožene celote. Da se mu je to posrečilo (in v veliki meri), je znak, da se je z veliko vnemo in ljubeznijo poglobil v našo narodno pesem. Ton pripovedovanja je lehak, neprisiljeno tekoč, vmes pa ga prepletajo narodne in Milčinskega po njih spretno posnete makame. Milčinski pa ni za to knjigo narodnih pesmi samo plenil, ampak je popolnoma v duhu narodovega pripovedovanja podane snovi z novimi elementi zaokrožil. To se posebno vidi na tem, kako spretno je s prav »narodno« modrostjo zaokrožil in zaključil pravljice »Neusmiljeni

¹⁾ K ponatisku Detelove povesti »Pegam in Lambergar« v Matični Zabavni Knjižnici mora podpisani še enkrat povzeti besedo, da zvemo, pri čem da smo. Matičin predsednik je izjavil v lanskem letniku »Naših Zapiskov« (str. 317), da s ponatiskom Pegama in Lambergarja »ni oškodovano nobeno novo slovensko literarno delo in sicer zato ne — ker ga ni«. Nato sem jaz gospodu predsedniku odgovoril na prihodnji strani istega lista, »da mi je natančno znano, kako je Slovenska (Matica) v zadnjem času odklonila spis enega naših najboljših modernih piscev«. Sedaj pa je izšla knjiga sama in ua nje prvi strani naslednja opazka. podpisana od drja. Fr. Ilešiča: »V pojasnilo bodi dodano, da s tem ni zapostavljeno nobeno novo, izvirno delo.« Da ne bomo lovili več slepih, miši, govorim jasno. Po mojih informacijah je Matica lani odklonila Kraigherjevo »Školjko« in, kakor sem videl na lastne oči na rokopisu, Cankarjevo knjigo »Volja in moč« (vsaj en del). Naj se misli o teh dveh knjigah kakor se hoče, toliko je gotovo, da sta ne samo »novi, izvirni« ampak tudi markantni deli naše lanske leposlovne produkcije.

Ivan Prijatelj.

²⁾ Milčinski Fran. Pravljice. Z risbami G. Birolle in M. Gasparija. Založil L. Schwentner. V Ljubljani 1911. 8°. 135 str. V platno vezane 4 K 20 vin.

graščak« (26), »Bridka smrt in Tomaž« (40), »Laž in njen ženin« (76). Onim, ki bodo po teh pravljicah stikali za didaktičnimi vzgledi, pa je prav po narodovo šegavo odgovoril za slovo z izborno predelano pravljico »Gospod in hruška«, ki je v tej zbirki ena najboljših. — Knjiga bo naredila starim in mladim mnogo veselja, ljubiteljem naše lepe literature pa mnogo nekaljenega užitka.

Ilustracije zaostajajo daleč za tekstom in ne kažejo niti sence tiste poglobitve v našo narodno poezijo, kakor jo vidimo pri Milčinskem. Nasprotje med besedilom in slikami je tako veliko, da se večkrat zelo neprijetno občuti, da ovira užitek. Skoro bolje bi bilo, da je izšla knjiga brez ilustracij; potem bi lahko bila mnogo cenejša, dasi tudi sedaj ni predraga. Nje absolutna vrednost pa bi bila brez ilustracij večja. Birolla, ki je izvršil večino ilustracij, posnema tehniko starih lesorezov, včasih še preveč očitno (str. 126) in je po vsem svojem ilustriranju precej tuj naši narodni pesmi; Gaspari ji je sicer za nekoliko bližji, a ni od onega časa, odkar je — popolnoma zagrešeno — ilustriral Kettejeve pesmi, prav nič napredoval. Oba pa imata skupno hibo vseh slabih ilustratorjev; mislita namreč, kar se da v besedah lepo povedati, da se dá to tudi v sliki primerno izraziti — ne vesta, da delata poet in slikar z raznimi sredstvi, kadar hočeta izraziti isto, kakor delata z raznimi sredstvi tudi slikar in kipar. V posameznostih bi se dalo še mnogo očitati. Neprijeten je prvi vtis, ki ga napravi knjiga kar v začetku. Gasparijeve črke na naslovni strani so zastarela nevkusnost, na naslovni sliki je »kraljestvo groze« prava škipetarska vas, »kralj groze« pa tako domač, dobrodušen parkelj. Naslovna slika in oni na str. 2 in 4 se odlikujejo s posebno naivnostjo, seveda ne ono, ki je značilna za našo narodno pesem.

Milčinskega »Pravljice« so vesel pojav in mnogo obetajoč simptom, da se nam pripravlja renesanca našega slovstva in kulture. Mnogo obetajoč zato, ker niso osamljen pojav. Akordi, ki mogočno zvone v Župančičevih (posebno zadnjih) delih, ki jih tudi poprečno izurjeno uho lahko razbere iz Cankarjevega orkestra, Golarja »Pisano polje« in njegova krasna ocena »Slovenskih legend« (Ljublj. Zvon 1911, str. 53—54), vse to so glasniki nove dobe, ki jo bodo vodili zdravi, resni delavci, ki bo temeljila na zdravem, prvobitnem temelju vsake narodne kulture, v narodu in vseh manifestacijah njegovega duha. Vse kaže, da se »tujci« vračajo, zato jih veselo pozdravimo in gostoljubno sprejmimo — saj so naši. Med ta znamenja spada tudi Golarjeva legenda »Čebelarjev greh« (Ljublj. Zvon, 1911, str. 18—27). Nje postanek

se lahko zasleduje do prvih desetletij 13. stol. Takrat je učenec Alberta Velikega, Tomaž Kantipratanec napisal obsežno delo »de naturis rerum«. Poglavlje o čebelah je pozneje »na duhovno vižo« opremil z obširno moralično razlago, znano pod naslovom »bonum universale de apibus«. Bistveno enako legendo ima Tomažev sodobnik, Cezarij iz Heisterbacha v svojem »Dialogus miraculorum« v 8. pog. IX. knjige. Ta legenda se nahaja pri bosenskem predigarju Divkoviću v njegovih »Besjedah« iz l. 1616, na str. 605 b (Nastavni Vjesnik XIX [1911], str. 263. In slovenski predigar o. Rogerij pripoveduje [najbrže po viktorincu Hugonu, ker ni »bonum universale« nikdar izšlo natisnjeno!] v II. zvezku svoje zbirke predig, »Palmarium empyreum« [1743], na str. 209: »Ja Thomas Cantipr. piše eno reč, nad katero zavzeti se more en sledni človek. Bila je ena žena, piše on, kateri te čebele so doli stopale. Podvučena od ene druge žene, vzame ona tu cartanu S. Rešno Tellu per obhajilu, nese taistu, inu ga dene k' tim čebelam: inu glejte, zdajci so one nehale doli padat; so začele iz čistim uskam okoli S. Sacramenta eno Cerkouco zidat; inu kir so jo končale, so one potler raven taiste ostale, inu na ves glas pejele ¹⁾, inu svojega Stvarnika hvalile«. Med ogrskimi Slovenci pa je K ü h a r zapisal pripovedko, ki se v svojem koncu precej zлага z Golarjevo verzijo in ki jo je v »Časopisu za zgodovino in narodopisje« VII [1910], na str. 120 priobčil Štrekelj (l. c. 27. dva lovca in rojár, zadnji odstavek). Če pomislimo, kako važno vlogo je čebelarstvo vedno igralo pri Slovanih ¹⁾ in kako staro je pri njih, potem se veselimo, da smo zopet začuli glas iz naroda, iz katerega govori tisočletna tradicija. Da se je to zanimanje ohranilo in lahko dobivalo vedno nove hrane, za to gre hvala monumentalnemu Štrekljevemu delu, hvala Matici, ki ga je svoj čas omogočila. Izkraj je bilo delo preračunano na 70 pol. Ko pa ga je bilo natisnjenih že nad 170 pol in še vedno ni bilo dovršeno — veselo znamenje, da s to publikacijo še nismo začeli prepozno — se je stališče Matice do nje čudno izpremenilo. Začela jo je odrivati in bagatelizirati ter je tako sama ustvarila med svojimi udi ono razpoloženje, na katerega se je potem sklicevala. Na glavni skup-

¹⁾ »in laudem Creatoris bombizantes« pravi Cezarij.

²⁾ Prim. Murko, Gesch. der älteren südslav. Litteraturen, str. 23 in opazko 18) na str. 209, Štreklja rezultat in opazke v članku »Slovanski elementi v besednem zakladu štajerskih Nemcev« (v zgore navedenem »Časopisu«, 1909, str. 38, s. v. »Lebzeltledel«) in vsekakor zanimivo dejstvo da navaja Maeterlinck v svoji knjigi »o življenju čebel« med porabljenimi viri tudi našega Janše »Hinterlassene vollständige Lehre von der Bienenzucht« iz l. 1773!

ščini 26. aprila 1909 je Matičin predsednik podal program Matice v patetični deklaraciji: »Matica« ni le založništvo, ampak kulturna institucija. Ne gre ji le zato, kaj bi se bolj razpečavalo, ampak pred vsem zato, česa nam je za napredek naroda najbolj treba¹⁾« — a baš to leto je Matica izdala najbolj beraški snopič »Slovenskih narodnih pesmi«, sledeče leto pa sploh nobenega. Tik za ono patetično deklaracijo stoji izpoved, da beletristike ni mogoče voditi — vkljub temu pa Matica ponovno razpisuje častne nagrade po dvesto kron »za najboljša leposlovna spisa o francoski dobi zgodovine ali o ilirskih časih Stanka Vraza in Ljudevita Gaja.« Ali Matica ni pomislila, kje tiči vzrok, da so ti razpisi brezuspešni, ali se ni zamislila, zakaj mora te nagrade ponovno razpisovati? — Matica hoče biti kulturna institucija — in tudi je — in vendar je toliko znamenj, da se vrši naš današnji kulturni napredek že brez nje, in dovolj znakov, da bo šel kedaj tudi — preko nje.

Kakor zbirki narodnih pesmi, tako se je pri Matici godilo tudi bibliografiji, ki se je menda zdela luksuz in zabava, potrebna samo za »bibliografe«. In prav nič čudnega ni, da je sedaj to delo prevzel privatni založnik Schwentner.²⁾ Tako smo dobili prvi katalog slovenskih knjig, ki so na prodaj, sicer ne še popolen, a stremljenje po popolnosti se mu pozna. S tem se jako ugodno razlikuje od dosedanjih katalogov slovenskih knjig. Dosedaj so založniki naznanjali le svoje lastne publikacije in šli pri tem komaj nekoliko dalje (Kleinmayer & Bamberg), edini katalog antikvaričnih knjig (hvale vredno delo) imamo od »Katoliške bukvarne«. Schwentnerjev katalog je prvi poizkus te vrste, sicer ne brez hib, a za prvi poizkus zelo uspel. Kdor ga količkaj pazno pregleda, mora spoznati eminentno kulturno važnost te na zunaj skromne publikacije. Ta katalog je verno zrcalo mizernosti in urezglavosti (z malimi izjemami!) naše književne produkcije, svarilen glas vsem založnikom in onim, ki jim je prospeh slovenske knjige na srcu, vsem, ki se zavedajo važnosti književne produkcije. Smelo se lahko reče, da bi si naši založniki mnogo več zaslužili in imeli mnogo več zasluga za našo kulturo, da so vsaj nekoliko orientirani v slovenski literaturi. To posebno v tej dobi, ko bodo začeli postajati naši prvi boljši pisatelji svobodni za ponatiskovanje in ko se bo našim podjetnim in smotrenim

¹⁾ Letopis za leto 1910, str. 4. — Razprte besede so že v originalu razprte.

²⁾ Schwentnerjev katalog slovenskih knjig 1911. Izdal in založil L. Schwentner v Ljubljani. (Natisnil?) Mala 8°. IV + 84 strani. Cena 50 v.

založnikom odprlo novo in obširno polje knjižne produkcije. In če že sami nimajo časa in prilike za študije v slovenskem slovstvu (ki bi jim bile samo v veliko korist!), pa si naj pritegnejo kako verzirano moč ali vsaj vprašajo za svet, preden kaj izdajo. Književna produkcija ni samo kulturno, ampak eminentno narodnogospodarsko prašanje, posebno pri tako malem narodu, kakor smo Slovenci. To občuti marsikateri založnik na svojem žepu (pa se redko spametuje), to odseva v jarki luči tudi iz tega kataloga, ki mora postati redna vsakoletna publikacija (eventuelno s poluletnimi ali celo četrletnimi dodatki istega formata, da se lahko kratkomalo priložijo). Podrobnosti ne bom navajal, pač pa nekaj želj — da bo ta katalog v bodoče še boljše vršil svojo eminentno kulturno nalogo.

Pred vsem mora biti katalog kolikor mogoče popolen in po poglavjih pravilno razdeljen (čemu je Aškerčev »Izlet v Carigrad« naveden v 3. pogl. med romani, novelami in povestmi?). Dobro je, da so v katalog sprejeti sicer težko dosegljivi ponatiski in navedeni poleg celotnega pregleda zbornikov tudi njih posamezni sestavki. To načelo bo treba dosledno izvesti. Naj si Schwentner za prihodnjo izdajo pritegne dobrega bibliografa — v Ljubljani mu je na razpolago. Nadalje je treba pri vsaki knjigi točno navesti založnika in letnico, kedaj je izšla. Naših založnikov ni toliko, da bi ne mogli shajati s primernimi, lahko umljivimi kraticami, pri letnici pa je treba natisniti samo dve številki, n. pr.: LS 98, K&B 99, SM 00, DM 01, KT 02, GT 03, KB 04 itd. — To bo zelo v zgojevalno vplivalo na naše založnike, saj ima kupec pravico do tega, da ve, kedaj je katera knjiga izšla. Stvari svoje založbe je Schwentner v tem katalogu označil z ležečim tiskom, dasi tega v katalogu samem nikjer ne pove. Reče se lahko, da je — z malimi izjemami (mladinskih spisov žal ne poznam) — založil same dobre knjige. — Vsi ti nasveti kataloga ne bodo občutno razširili; saj bi lahko bil že ta prvi za par strani tanjši, če bi bil bolj ekonomično postavljen. Pregled leposlovnih in znanstvenih časopisov, ki je danes natisnjen na tretji strani ovitka, bo moral priti v katalog sam in se izpopolniti (kje je »Mentor«, kje »Voditelj v bogoslovnih vedah« itd.)? V prihodnjih izdajah se naj med razprodanimi knjigami navedejo le one, katerim se pripravlja nova izdaja. Če bodo prihodnje izdaje tega kataloga, ki nam je kot redna vsakoletna publikacija prava potreba, stereotipirane, bo katalog lahko cenejši (letošnje cene mu ne zamerimo — zasluži jo) in mogoče celo brezplačen. To bi želeli Schwentnerju in prospehu naše književne produkcije.

Še dve stvari nam kliče v spomin ta katalog. Pred vsem bode morala naša kritika odslej mnogo bolj vestno in izčrpno kontrolirati vso našo književno produkcijo, vse založnike in publikacije, nego je doslej. Poleg Schwentnerjevega pregleda celotnega knjižnega trga pa bo Matica morala še izdajati redne obračune o naši vsakoletni knjižni produkciji. Taka bibliografija ni mrtva, ampak plodna za onega, ki jo ume. In umeti bi jo morala pred vsem Matica, danes naša najvišja kulturna instanca, ki pa si pred njo zapira oči. Vršila bi kulturno delo najvišje vrste, če bi mu ustvarjala predpogoje in dajala sredstva, ne da bi se ozirala na efemerna kulturna gesla. Tako bi stopila izven našega današnjega kulturnega vrvenja, a vendar ostala naša najvišja kulturna instanca, ker bi se nihče ne mogel udeleževati današnjega kulturnega dela med nami brez njenih pomočkov. Danes je Matica vsled svojih lepih in dalekosežnih načrtov tako zbegana in vezana, da ne ve ne kod ne kam. Ne nadlegujmo je s prašanjem, koliko onega obširnega programa, ki si ga je naredila pred leti, je do danes izvršila. Kaj pa pomagajo najlepši načrti, če ni moči in sredstev, da bi jih izvršili! Od samih daljnih ciljev smo postali slepi in gluhi za polovičarstvo, v katerem še vedno tičimo in v katerega bomo zlezli še bolj, če se ne bomo o pravem času zavedli. In tega polovičarstva je dovolj na obeh straneh Sotle — samo da Matica meni, da dobimo nekaj več ko polovico, če pomnožimo eno polovico z drugo.¹⁾ Čas je že, da si ogledamo enkrat same sebe, da vpremo svoj pogled nase in da nadomestimo vsaj del naših idealnih eksperimentov s preudarnim, smotrenim delom.

Trdine zbranih spisov je izšla IX. knjiga²⁾. V nji je neznani urednik priobčil šestero stvari precej različnega značaja, izmed katerih pa nobena ne spada pod ta naslov, saj so vse mnogo bolj realne ko njegove »bajke in povesti«. Najboljša med vsemi je na vsak način prva, »Franja«, v kateri opisuje pretresljivo tragiko slovenskega dekleta. Tako globoko še ni noben slovenski pisatelj pojmlil tega konflikta med devištvom in de-

¹⁾ Razen Matice je o tem na vsem božjem svetu uverjen edini Strindberg.

²⁾ Bajke in povesti. VIII. Napisal Janez Trdina. V Ljubljani 1910. Založil I. Schwentner. 8°. 204 str.

klištvom, tujo zaobljubo in lastno željo, kakor Trdina v tej Franji. Učinek je tem večji, ker je pripovedovanje vseskozi stvarno, mirno, večkrat celo hladno in na videz neinteresirano. »Ivan Slobodin« je pisateljeva avtobiografija, dovolj prozorna, da jo umemo in dovolj brezobzirno poštena, da jo verujemo. »Dvanajst lastnosti« in »Dolenjske ženitve« obravnavajo tema, ki je bil Trdini posebno simpatičen, saj ga je baš v tej stvari vse njegovo življenje preganjala zla usoda. Kot profesor je imel nesrečo z ženitvijo (o tem pove komaj par besed), enako nesrečen je bil tudi kasneje, ko se je ženil po svojem srcu kakor kak dolenski kmet. »Dvanajst lastnosti« je pisanih z gorko simpatijo in pravo naslado. »Dolenjske ženitve« pa opisujejo izvore nesrečnih zakonov po Dolenjskem. Iz »Slovenskih novel« in »Omike« odseva oni življenski konflikt, ki je značilen za vse Trdinovo književno delo. Trdina je omikanec po svojem stremljenju in po svojih življenskih načelih, po svojem nagnenju in srcu dolenski kmet, dasi je rojen na Gorenjskem. V resnici pa ni ne kmet ne gospod. Ta konflikt se pozna na vseh negovih delih. Z neko trmo in ljubeznijo se je zaril v dolensko zemljo, da pozabi na vse, kar je bilo. Zatajiti pa preteklosti ni mogel; stvarjem, ki jih v celoti opisuje z ljubeznijo, se pozna, da se mu je tuintam upiralo pero in da je trda beseda le težko ostala nenapisana.

Vkljub temu je ostal vseskozi vprav vzorno stvaren. Nihče drugi se ni tako poglobil v dušo našega naroda kakor on, ki je nšel svetu in se zaprl v Dolenjsko, da bi ga v tem življenju in prisluškovanju nihče ne motil. Ko bomo imeli vse njegovo delo zbrano, se bo prav videlo, kaj nam je in kaj nam še mora postati. Postati kot oseba in kot pisatelj. Njegova najlepša lastnost je čista iskrenost in brezobzirna poštenost, dve stvari, ki sta v naši današnji literaturi redko blago. Saj se človek ž njima v naši javnosti že skoro osmeši. Kako bi sicer politični list, ki je v začetku slavil Trdino kot nekakega literarnega preroka, par let pozneje istega moža smešil kot nekakega čudaškega »rodoljuba z dežele«?

Dr. J. A. Glonar.

Filozofija.

Urejuje dr. M. Rostohar.

K „Uvodu v znanstveno mišljenje“.

I.

Dr. A. Ušeničnik in dr. H. Tuma sta napisala¹⁾ kritiko o moji knjigi „Uvod v znanstveno mišljenje“. To bi bilo sicer samo hvalevredno, zakaj vsak avtor, ki ni zapadel osebni megalomaniji in vé, da se more iz dobre kritike marsičesa naučiti, se bo stvarne, temeljite kritike vedno veselil. V tem notranjem razpoloženju sem pričakoval tudi jaz kritike svojega spisa. Ali tu moram reči, da sem v svojem pričakovanju precej razočaran. Ne zaradi tega, ker bi morda pričakoval kake hvale za svoje delo — tudi ono, ki je raztresena po kritiki, hvaležno odklanjam —, ampak razočaran sem zaradi tega, ker sem zaman pričakoval res prave, znanstvene kritike, kakršne Slovenci na vseh poljih tako živo potrebujemo, in kakršne bi bil moj spis morda le vreden; one kritike namreč, ki zasleduje edino ta smoter, da proučuje spis in poučuje avtorja ter čitajoče občinstvo, pa ne služi v prvi vrsti v to, da se pri takih prilikah nekateri ljudje, ki hočejo biti kritiki, delajo duhovite na škodo stvari in na troške avtorja. Vem, da ta moj očitkec ni nov, ali tembolj je upravičen, zakaj obe omenjeni kritiki sta pravzaprav dve obtožnici moje knjige, ki sem jo kot

avtor dolžan braniti proti neopravičenim očitkom in napačnemu komentiranju njene vsebine.

Vzemimo v pretres najprej dr. A. Ušeničnika kritiko. Dr. U. začne tako-le: Dr. R. se je lotil, da bi napisal logiko za srednje šole, ne toliko iz zanimanja, kakor pravi v uvodu²⁾, ampak bolj iz »nekih dolžnosti«. Med delom pa se mu je zazdelo, da treba iti tuintam preko mej zgolj formalne logike, in taka knjiga ni bila več primerna srednjim šolam. Zato jo je izdal posebej kot »uvod v znanstveno mišljenje«.

Da bi bil spis „Uvod v znanstveno mišljenje“ razširjenje formalne „srednješolske“ logike, tega nisem nikjer trdil in se kaj takega iz predgovora ali uvoda tudi ne dá posneti. Taka pojasnila so potvarjanja resnice, zato jih moram kar najodločneje odkloniti. Resnici na ljubo konstatiram tu nasprotno, da je logika, ki sem jo spisal za srednje šole, izrastla iz rezultatov mojih logičnih študij, kakor sem jih izkušal podati v svojem „Uvodu v znanstveno mišljenje“. Ta slučaj je prvi eklatanten dokaz, kako površno je čital dr. U. moje knjigo, posebe še predgovor in uvod.

Ko govorim v predgovoru o formalni logiki kot upravičeni vedi, ne mislim stem srednješolske logike³⁾,

¹⁾ To, kar ima tu v mislih kritik, stoji v predgovoru, ne v uvodu.

²⁾ V predgovoru na 1. strani rabim za srednješolsko logiko izraz „formalna“ logika (med narekovaji). S tem je dovolj jasno rečeno, da nekateri smatrajo sred-

³⁾ Dr. Aleš Ušeničnik je priobčil svojo kritiko v »Času« 1. in 2. zv. IV. l. Dr. Henrik Tuma pa v »Naših Zapiskih« 9. -- 11. zv. VII. l. (1909).

ki ni niti praktična niti teoretična logika, kaj šele formalna, kakor se pojmuje v najnovejši dobi, ampak srednješolska logika je pravi „mixtum compositum“: kos psihologije, kos noetike, kos formalne logike, in kos vedoslovja oziroma teorije znanosti za apendiks.

Toliko v pojasnilo glede postanka spisa, o katerem v predgovoru direktno pravzaprav niti ne govorim, ampak popisujem le razvoj svojih nazorov o formalni in teoretični logiki kot teoriji znanosti.

Glede razdelitve tvarine je dr. U. pristavil sledečo kritično opazko: „Manj logično je uvrščen drugi del. O napakah mišljenja in vzrokih teh napak je mogoče znanstveno govoriti šele tedaj, ko poznamo že vse pogoje eksaktnega mišljenja in tudi metodo, saj je gotovo vzrok zmot tudi ta, da kdo ne uveljavlja pravih pogojev in ne rabi prave metode znanstvenega mišljenja.“

Tako bi se sicer pričakovalo, ako se sklepa iz apriorističnih premis, ali v resnici temu ni tako. Iz posameznih slučajev naravnega mišljenja se učimo razpoznati pravilno mišljenje od napačnega in abstrahiramo potem pravila eksaktnega mišljenja. Šele, ko se zavedamo napak mišljenja, začutimo potrebo po pravilih in metodičnih navodilih. Slučaji napačnega mišljenja so torej pogoj logike, katere glavna naloga je, dajati navodila za pravilno mišljenje. Ni treba posebej dokazati, da je treba tudi prej raziskovati vzroke napačnega mišljenja, ako hočemo dati dobra metodična navodila. To je naravna pot v razvoju eksaktnega mišljenja, in kar je naravno, to je resnično in zato tudi logično. Seveda moremo tudi proti pravilom in metodičnim navodilom grešiti, ali to so napake „post hoc“, ki jih zagrešimo s tem, da se ne ravnamo po pravilih. Ali te naše napake zato niso drugačne, ako smo jih zagrešili zaradi tega, ker se nismo držali pravil in navodil, ko smo si

jih enkrat postavili, kakor one, ki smo jih zagrešili, ker še sploh nobenih pravil in metodičnih navodil nismo poznali.

Menim pa, da je vendar bolj znanstveno in logično, če obravnavamo v enem odstavku o vseh napakah mišljenja, kakor če bi govorili o napakah, ki jih zagrešimo „post hoc“ zopet posebe šele po metodičnem delu na koncu spisa.

Kritik vidi nadalje v knjigi same nejasnosti. Da mojega spisa ni razumel, mu končno že verjamem; ali dovolil bi si pripomniti, da je očitke nejasnosti dvorezen nož, s katerim se lahko poreže kritik, ko ga vihti proti piscu. Vzrok nejasnosti namreč ni neobhodno na strani pisca, ampak je ravnotako lahko na strani kritika, če je premalo pazljivo čital spis, ali če ima premalo strokovne izobrazbe, oziroma osnovnega znanja iz dotične stroke. V vseh teh slučajih mu bo znanstven strokoven spis ostal vedno v marsičem nejasen. — V našem slučaju pa me nekatere okoliščnosti potrjujejo v mnenju, da je krivdo nejasnosti iskati bolj na strani kritika samega kakor na moji. To izpričujejo deloma njegove opazke, tikajoče se predgovora in ostale vsebine, deloma pa tudi okolnost, da mi je že marsikateri čitatelj mojega spisa izjavil, da v njem ni našel nobenih takih nejasnosti, kakor mi jih sponaša dr. Ušeničnik. Stvar bi bila zame silno bagatelna, ko bi za temi očitki ne tičala trditve, da v moji knjigi kar mrgoli protislovij. Zato je treba te očitke natančneje pretresti. Dr. Ušeničnik pravi n. pr.: „Kaj pomeni to: »Nazor v širšem pomenu je izraz za celoto več posameznih nazorov, ki se odnašajo na eden in isti predmet (živiljenjski nazor, svetovni nazor). Nazor v tem širšem pomenu se navadno zove empiričen pojem«, ko takoj na to pravi: »empiričen pojem se imenuje, če imamo vsebino pojma iz zaznave, imamo jo li iz refleksije, tedaj je refleksiven ali racionalen.«“

Dotično mesto v moji knjigi (str. 15) se glasi takole: „Nazor v

nješolsko logiko za formalno logiko, kar pa je po mojem mnenju napačno.

ožjem pomenu ni nič drugega ko spominjana ali reproducirana zaznava, odnašajoča se na neki predmet t. j. istinitiv, katere zmisel je ta, da je predstava bivša zaznava od gotovega predmeta. Istinitve te vrste so vsekako najelementarnejše. V širšem pomenu se rabi nazor kot izraz za celoto večih posameznih nazorov, ki se odnašajo na eden in isti predmet. Tako govorimo o življenjskem, svetovnem nazoru¹⁾ itd. „Nazor v tem širšem pomenu besede se krije s tem, kar se navadno zove empiričen pojem; zakaj pojem, kakor bomo pozneje videli, ni nič drugega, ko celota večih istinitiv odnašajočih se na eden in isti predmet. Imamo li vsebino pojma iz zaznave, imenuje se empiričen, imamo jo li iz refleksije, tedaj je refleksiven ali racionalen pojem.“

Kaj je v tem protislovnega?

Nahaja se v mojem spisu mesto, kjer pravim: „Ideje sestojijo zgolj iz misli, katerih vsebina torej izhaja iz domišljije; nazivajo jih tudi fantazme, fikcije in s podobnimi izrazi.“ To pa je, kakor zatrjuje kritik, v protislovju s tem, ko pravim, da je misel „vsebina kake povedi, ki more biti resnična ali napačna, zavedna sinteza subjekta in predikata, katere bistveni znak je, da je resnična ali napačna.“

Mimogrede bodi omenjeno, da se dotična mesta ne glasé doslovno tako²⁾, kakor jih navaja dr. Ušeničnik med narekovaji. Tak način referiranja se zove falsificiranje teksta in je nekaj nedopustnega in nevrednega za vsakega, posebe pa še za znanstvenika. To bi pa dr. Ušeničnik vsekako moral vedeti.

Ako pravim, da vznikajo misli iz domišljije in da je bistven znak misli to, da je ali resnična ali ne-

resnična, zopet ni v tem prav nič protislovnega. Dr. Ušeničnik nam bo pač to moral priznati, da je vsaj vsaka istinitiv ali resnična ali pa napačna, tretje je izključeno. Če to prizna, mora pa tudi priznati, da je vsaka misel objektivno vzeta resnična ali napačna, zakaj pojem misel ni povsem različen od pojma istinitiv, ampak istinitiv je relatiiven pojem, ker je vsaka istinitiv pravzaprav misel. Po čemer se istinitiv razlikuje od misli, to je subjektiven moment izvestnosti, ki mislim manjka; v ostalem pa je misel kakor istinitiv zavedna sinteza subjekta in predikata, iz katere more vznikniti izvestnost njene resničnosti ali neresničnosti. Da faktično vznikne taka izvestnost, zato je treba le, da se zavemo razloga njene objektivne veljavnosti. V tem slučaju pravimo, da nam je postala resničnost misli razvidna ali evidentna.

Brez dvoma je, da produciramo nešteto misli, o katerih ne vemo, če so resnične, ali ne in vendar so po sebi že gotovo eno ali drugo, zakaj nam ni dano, da jih naredimo za resnične ali napačne, ampak mi se moremo v ugodnih slučajih tega le zavedati. In ako pravim, da ideje obstoje iz takih misli, je v tem vse soglasno.

Da je domišljija vir naših misli in idej, o tem pač ne more biti dvoma, saj se mora vendar priznati, da se misli in ideje, o katerih vemo, da so produkt domišljije, čestokrat uresničijo, postanejo resnične. Postanejo resnične, to se pravi: za nas postanejo resnične, ko se njih resničnosti zavemo.

Za dokaz navedemo le en historičen zgled. Teorija gravitacije je danes najbolj zaokrožena fizikalčna resnica. Ali pa ni bila Newtonova ideja gravitacije plod njegove velike domišljije? Ideja, o kateri je mnogo let prevdarjal, ali je resnična ali ne, dokler se mu ni končno posrečilo najti za to dokaze? Ali pa niso bile njegove misli o gravitaciji že takrat resnične, ko jih je koncipiral? ko so se mu porodile v glavi? Kakor so bile že takrat resnične, ravno

¹⁾ Pripomnim, da rabijo nekateri filozofi. zlasti empiriokritičisti mesto „svetovni nazor“ (Weltanschauung) dosledno izraz „empiričen svetoven pojem“ (empirischer Weltbegriff).

²⁾ Glej „Uvod v znanstveno mišljenje“, str. 10.

tako bi bile pa lahko takrat že tudi napačne. Da bi misli, ki se rode iz domišljije, nikoli ne mogle biti resnične, to je silno plitev ugovor, o katerem ni treba izgubljati več dosti besed, ker bo pač vsakemu izobražencu znano, da je fantazija mogočen faktor znanstvenega izsledovanja na vseh poljih brez izjeme.

Doktorju U. je ostalo nejasno tudi razmerje med predstavo in pojmom. O mojih tozadevnih izvajanjih pravi: „Rad bi poznal tistega“, ki bi prišel do jasnosti po tej knjigi! Zdaj se ti zdi, da mu je pojem isto, kar predstava (87), potem odločno zanikuje, da ni (89, 91), a potem mu je zopet pojem »celota predstav« (93), celo, da »do pojmov ne pridemo po predstavljanju«, ampak »po funkciji mišljenja« in da nam je »pojmovanje smatrati kot neki poseben način one osnovne funkcije mišljenja, ki smo jo zasledili v istinitvah« (94) a kmalu na to zopet, da »vsako obnovo prvotnega nazora lahko smatramo za pojem; imamo zaznavo knjige, ki leži pred nami; ta zaznava vsebuje znake a, b, c, ... predmeta knjige; zaznava mine, toda po presledku se spominjamo na to zaznavo t. j. imamo pojem o dotičnem predmetu« (111). —

Najprimernejši odgovor na to podamo s tem, da navedemo doslovno dotična mesta, da čitatelj sam presodi in spozna, s kako zbranostjo je dr. U. preštudiral moj spis — nota bene: zato, da ga kritizira.

Na str. 87 se dotično mesto glasi: „Navadno se smatra pojem za predstavo in sicer za tako predstavo, katere vsebina je natančno določena“.

Odločitev o resničnosti ali napačnosti tega stavka bi bila relativno

¹⁾ Ako bi gospod dr. Ušeničnik tega res rad poznal, mu drage volje sporočim njegovo ime. Dotičnik je skromen stud. juris v Pragi.

²⁾ Höfler, Logik 3. § 14. str. 125. (Höfler je sedaj najbolj znan reprezentant tega naziranja, zato sem njega citiral, da se more čitatelj na omenjenem mestu prepričati o resničnosti moje navedbe.

lehka, ko bi imeli natanko določen pomen termina »predstava«. Toda ravno glede tega termina vlada toliko nejasnosti in netočnosti, da se prav pogosto pripeti, da pri enem in istem avtorju pomeni na tem mestu to, na kakem drugem mestu pa zopet kaj drugega. Da različni avtorji rabijo v raznem pomenu termin predstava, tega ni treba posebej povdarjati, ker je dovolj znano. — Nočemo se na nobeno definicijo naslanjati,“ etc.

Dr. Ušeničnik se drzne proglašati za moj nazor o pojmu, kar navajam le kot splošno razširjen nazor drugih in omenjam pod črto celo avtorja, ki to mnenje najbolj izrazito in dosledno zastopa, dočim vendar izrecno na več mestih povdarjam, da pojem ni predstava.

Oglejmo si še mesto na strani 93, kjer baje v nasprotju z onim na strani 89 in 91 zatrjujem, da je pojem celota predstav. Na 93 strani čitaš: „Če si kdo na vaš poziv predstavlja belo, sladko, raskavo, trdo, ne pride do pojma sladkor, če ga že ni sam videl, pa naj so njegove predstave še tako žive in natančne.“

Tako je v vseh slučajih. Posamezne predstave — dasi bi si jih zajedno zavedali — ne tvorijo še pojma. Kakšna je razlika med pojmom sladkorja in predstavami njegovih posameznih lastnosti? Razlika je v tem — kakor nas pouči opazovanje — da imamo v prvem slučaju pred seboj vrsto predstav, ki so med seboj asocijirane, v drugem slučaju, ko govorimo o pomenu besede sladkor, pa imamo predstave v taki celoti, da so posamezne predstave kakovosti, lastnosti nekega predmeta, ki ga nazivamo »sladkor«. Pojem kot celota predstav obstoja v tem, da so njegovi znaki predikati nekega subjekta. Tako celoto pa smo označili za »misel«. Vsak pojem je torej celota, v kateri si mislimo posamezne predstave kot predikate nekega subjekta. Vendar ta subjekt ni nič drugega ko centrum, okoli katerega so osredotočene predstave

kot njegovi znaki. Vsem je enako subjekt. Vanj polagamo vso realnost in kakovost, vendar sam izven svojih znakov ni nič objektivnega, določenega, ampak zgolj subjektivna funkcija, v kateri spajamo določene zaznave oziroma predstave.

Do pojmov torej ne pridemo po predstavljanju, ampak po funkciji mišljenja. Pojmovanje nam je smatrati kot nek poseben način one osnovne funkcije mišljenja, ki smo jo zasledili v istinitvah.

To mesto ima torej vsekako drugačen zmisel, kakor mu ga je dr. Ušeničnik popolnoma samovoljno podteknil.

Neka nejasnost na dotičnem mestu sicer je, ko imenujem pojem kot celoto predstav „misel“. Ko bi se namreč umeval pojem enostransko kot celota misli, bi bilo to v prostislovju z definicijo ideje, ki smo jo označili kot tako celoto. Dotični odstavek, v katerem določno povdarjam, da je pojem prav smatrati za celoto istinitev in da se pojem ravno tako razlikuje od ideje, kakor se razlikuje istinitev od misli, je bil po neprevidnosti iz rokopisa izpuščen pri tisku. V ostalem pa je še nekaj takih mest, ki so po moji lastni krivdi, ker se nisem dovolj oziral na čitajoče občinstvo, ostala nejasna in dvoumna.

Tu bi bil moral zastaviti dr. Ušeničnik svojo kritično ostrino, ali ironijo usode je hotela, da dr. Ušeničnik ravno teh mest ni opazil.

Mesta na strani 111, kjer obširneje razlagam, da je obnova prvotnega nazora že celota istinitev, ne bom citiral, ker je že iz prejšnjega dovolj jasno, da mi je nazor pravzaprav to, kar pojem, seveda nazoren pojem.

Dr. U. se potem zopet povrne k predgovoru in uvodu mojega spisa, ki ga pa ni razumel. Polemizira proti pojmu formalne in teoretične logike, kakor sem ga izkušal na dotičnih mestih določiti, rekoč: „Kako nedostaja jasnosti, je že očitno, da je med znanstvenim in formalno pravilnim mišljenjem temeljna, principijalna razlika“ (str. IV.), v uvodu

pa, »da se mora logika omejiti le na operacije mišljenja, katerih se pri izsledovanju resnice poslužujemo, ravnajoč se strogo po za to določenih pravilih«, in da »tako smotreno mišljenje zovemo znanstveno mišljenje«, zato da »je logika resnično teorija znanstvenega mišljenja« (4) in zopet: »znanstveno mišljenje se ravna natanko po logičnih pravilih in se ne da od nobenih drugih vplivov motiti pri odločevanju o resničnosti ali neresničnosti kake istinitve« (16). Kako se obojna trditev ujema? Hotel je pač reči, da formalna logika ne daje že sama materialnih resnic človeškega znanja, temveč da samo navaja na to, kako se ravnati pri iskanju resnice, toda ali mar znanstveno mišljenje nima prav te funkcije? Tako pravi torej dr. Ušeničnik.

Pred vsem povem, da se to, kar sem rekel v predgovoru o znanstvenem mišljenju in formalno pravilnem mišljenju, popolnoma ujema s tem, kar sem rekel o logiki kot teoriji znanosti. Dr. Ušeničnik je prezrl važen moment, da meni in nekaterim novejšim noetikom formalna logika ni identična s teoretično logiko.

V predgovoru sem izkušal, kolikor mi je bilo mogoče, označiti pojem formalne logike, ki je vse-kakor del one formalne vede, h kateri se prišteva tudi takozvana matematična logika. Formalne logike torej nikakor ne gre identificirati s teoretično logiko, ki izsleduje pravila in navodila mišljenja, katerega rezultati imajo v sebi popolno resničnost. Vsled svojih splošnih pravil in navodil pa je teoretična logika ravno toliko formalna kakor je n. pr. etika, ki raziskuje norme npravnega življenja, ali kaka druga teoretična veda. To se pravi, nobena teh ni formalna veda.

Drugič je napačno misliti, da bi formalna logika navajala na to, kako se ravnati pri iskanju resnice, ampak to nalogo ima zgolj teoretična logika, oziroma teorija znanosti, ki je v tem oziru abstraktna ali splošna veda. dočim je formalna

logika specialna veda, ki ima svoje omejeno področje in v tem področju ne daje prav nikakih pravil ali navodil, ampak zgolj izsleduje slučaje nujnomiselnosti. Zato smo jo nazivali tudi mehanično mišljenje; upamo, da prav primerno, dasiravno tega niti dr. Ušeničnik niti dr. Tuma ni prav dobro razumel. Tega jima ne zamerim, ker je distinkcija med „formalno logiko“ in „teorijo znanosti“ danes, ko še straši po glavah posameznikov sholastičen pojem formalne logike, res težavna. Ali če vsakdanji človek takih stvari ne vé razlikovati, zaradi tega nima pravice, druge, ki so začeli take stvari razločevati, tako arogantno poučevati, kakor to dela dr. Ušeničnik. —

Za konec mi je naredil dr. Ušeničnik dolgo pridigo, ki je sicer ginljiv izraz užaljene verne duše, v ostalem pa nima nobene znanstvene vrednosti. Dr. A. Ušeničnik mi govori tako: „Omeniti nam je le še drugo veliko hibo, ki je ta, da se dr. Rostohar čisto brez potrebe in malomno zaletava v vero. V uvod v znanstveno mišljenje spada gotovo tudi vprašanje o avtoriteti kot viru spoznanja. Pisatelj je torej po pravici obdelal tudi to vprašanje. Na strani 64, ko deli sodbe, jih še mirno deli v avtentične in neavtentične t. j. v take, ki jih smatramo za resnične, zaupajoč v verodostojnost drugih. Pametno tudi dostavlja: »Ker morejo biti končno tudi prevzete istinitve avtentične, zato je razlika med avtentičnimi in avtoritativnimi le relativna; vrednosti avtoritativnih istinitvev nikakor ni podcenjevati«. Na strani 134 pa se spomni, da tudi religiozna vera sloni na avtoriteti in tedaj se razvname: »Da razum podleže slepi veri, ki ga zaslužni ter mu odkazuje, kaj sme in česa ne sme verovati, v katerih mejah se sme njegovo spoznavanje gibati, to je gotovo ena največjih njegovih slabosti in zajedno največja ovira pravega znanstvenega izsledovanja. Najlepši dokaz zato nam je neplodnost srednjeveškega mišljenja, ki je bilo usuznjeno avtoriteti. Pravo znanstveno mišljenje se začne raz-

vijati z bojem proti avtoritativni veri. Suverenost človeškega razuma v izsledovanju resnice postane najvišji princip. Zdrav, krepak razum slepe vere ne pozna in ne priznava nad seboj nobene avtoritete«. Isto ponavlja na strani 147. Ko pa začne govoriti o zgodovinski metodi (str. 177, 245—261) pa zopet mirno priznava, da zgodovina »nič ne izgubi na svoji znanstveni vrednosti«, če tudi sloni le na »avtoriteti«; avtoritativne istinitve imajo vsekako veliko znanstveno vrednost«. Torej samo tedaj, ko gre za Kristusa, tedaj ni eksaktnega spoznanja? A če je, če morem historično spoznati Kristusovo neprimerno osebnost in jo tudi spoznam, zakaj mu ne bi smel verovati, ko mi govori o duši, o Bogu, o posmrtnosti? Že sam s svojim umom spoznam o tem marsikaj, zakaj ne bi smel verovati Kristusu, ki mi odkriva te resnice v višji luči, v novi perspektivi, v globljem smislu? Zakaj ne? Kje je tu kaka sužnost, če verujem njemu, ki me je s svojim življenjem prepričal, da ve, kar govori? Ali niso torej moje istinitve le prevzete od avtentičnih in torej posredno avtentične? Govorite o suverenosti človeškega razuma. Kateri razum pa je suveren? Otročji? Kmetov? Dr. Rostoharjev? Ali ni dejal prav sv. Tomaž Akvinski: Kaj bi porekli o idiotu, ki bi tajil znanstvene rezultate velikih mislecev? Ali ne bi rekli: kako naj bebec sodi o znanju? ali ni to brezumno? Zakaj tega ne rečete o človeku, ki lahko miselno zameta višje spoznanje božjega uma, samo zato, ker njemu ni razvidno? — „Človeški um je nekaj vzvišenega, a čisto samovoljno podstavlja dr. Rostohar, da je najvišji in absolutni kriterij vse resnice; najbolj samovoljno pa, da ni resnice, ki si je nismo osvojili s samostojnim znanstvenim mišljenjem. Poglejmo vendar, koliko spoznav smo si pridobili samostojno, avtentično!

Ali spoznavate iz zgodovine? Kaj smo pa sami doživeli! Ali spoznavate iz geografije? koliko sveta smo pa

sami videli? Ali spoznave iz astronomije? kaliko astronomskih računov smo pa sami revidirali? Ali spoznave iz fizike? koliko eksperimentov pa smo sami naredili? Izločite vse, kar ni avtentičnega, pa bodele videli, kaj je spoznanje poedinca, in vi zahtevate, naj vsak človek, otrok, preprost delavec, z delom obložen kmet, s svojo stroko zaposlen učenjak sam iznova najde vse resnice življenja? Ali ni to brezumna misel? Hvala Bogu, da sije sonce, in da v tem solncu zremo lepi svet! Vi pa hočete, naj bi vsak ob lučki kresnice preiskal, ali res cveto po polju cvetice in kakšne so njih boje. Hvala Bogu, da je naše sonce Kristus in da to solnce sije v cerkvi, in da gledamo v tem solncu božji svet in človeško življenje in večno posmrtnost! Vi pa hočete, naj to solnce ugasnemo in naj vsak sam s svojo lučko nanovo vse prišče. Tako znanstvenost prepuščamo Vaši »suverenosti! Materializem in idealizem, panlogizem in panpsihizem in panenergizem in panteizem, mehanizem in hilocoizem in psihofizični paralelizem itd. itd. in ateizem in solipsizem in nihilizem!

Dr. Rostohar naj še enkrat prečita, kar je napisal o vzrokih napačnega mišljenja, pa bo spoznal, da se tudi sam še ni oprostil »tistega pogubonosnega strankarskega fanatizma, ki slepo prisega na nauke in nazore neke sekte« (144). Ta sekta je brezumna svobodomiselnost, ki misli, da je človeški um mera vse resnice. Ako bo mirno in vedro znanstveno presodil spoznave človeškega uma, bo našel med njimi res mnogo resnic, a tudi to resnico, da je resnica večja in višja, kakor pa jo more doseči in obseči človeški um. To spoznanje rodi ponižnost in ponižnost zopet spoznanje, da vera ni nujno sužnost, marveč, da je lahko najsrečnejša svoboda, svoboda od zmot.

Odstavek dr. Ušeničnikove kritike smo citirali doslovno in nepretrgano, da morejo čitatelji doznati pomisleke in ugovore dr. Ušenični-

kove in slediti našemu odgovoru na nje.

Kar je hotel dr. U. v citiranem odstavku povedati je v kratkem to, da prvič obstoji med tem neko protislovje, ko priznavam tudi avtoritativnim ali neavtentičnim istinitvam znanstveno vrednost, dočim pa zavračam slepo vero v avtoriteto; drugič pa, da ni res, da bi taka vera v avtoriteto ne bila vir pravega spoznanja, nasprotno, da je religiozna vera vir višjega spoznanja, ki je človeškemu razumu nedosežno: da človeški razum torej ni in ne sme biti suveren v spoznavanju in odločevanju, kaj je resnica in kaj ne; tretjič, da baje trdim, da ni resnice, ki si je nismo osvojili s samostojnim znanstvenim mišljenjem.

Da bi mogel dr. Ušeničnik uspešneje polemizirati proti mojim izvajanjem in pri tem vsaj navidez brilirati s svojo bistroumnostjo, zato je priredil citate bolj po svoje. Iztrgal je iz celote posamezna mesta in dal med narekovaje le to, kar je namenom njegovega polemiziranja ustrezalo, vse drugo je prezrl in izpustil.

Citatelji naj primerjajo z dr. Ušeničnikovim citatom le eno mesto iz moje knjige, da se prepričajo, kakšen mojster je dr. U. v tej stroki. Dotično mesto se glasi (str. 64.): »..... Ker pa morajo biti končno tudi prevzete istinitve avtentične, zato je razlika med avtentičnimi in avtoritativnimi le relativna. Vrednosti avtoritativnih istinitiv nikakor ni podcenjevati, da si nimajo za naše spoznanje istega pomena kakor avtentične.«

Mesto »morajo« je postavil v citat »morejo«. izpustil bistveno dopolnilen stavek »dasi... etc. ter postavil piko za besedo »podcenjevati.« — Prav tako samovoljno so konstruirani in potvorjeni ostali citati. Vendar, da se naš odgovor preveč ne raztegne, odkazujemo čitatelje, da si preberejo sami dotična mesta v knjigi.

Jaz trdim pred vsem, da avtoritativne istinitve nimajo iste

znanstvene vrednosti, kakor avtentične, iz tega enostavnega razloga, ker nam ni mogoče njih resničnosti ali neresničnosti direktno pretresati, kakor je to pri avtentičnih mogoče, tako da je lahko vsak dvom glede njih resničnosti ali neresničnosti izključen, dočim pri avtoritativnih istinitvah ni mogoče doseči take izvestnosti. Ako pa jim pripisujem gotovo stopnjo znanstvene vrednosti, tedaj s tem še nikakor ne koncidiram, da bi mogla biti slepa vera v avtoriteto kak vir človeškega spoznanja. Avtoriteten vir¹⁾ in slepa vera v avtoriteto, to sta dve stvari, ki ju skrbno ločim. V svoji knjigi na to razliko tudi opozarjam, in dotičnim mojim izvajanjem bi bil moral dr. Ušeničnik več pazljivosti posvetiti. Ako znanstvenik n. pr. zgodovinar črpa iz avtoritativnih (recimo rajši avtorskih) virov, sprejema istinitve le tedaj, ako vse okoliščnosti z veliko verjetnostjo govore za to, da so resnične, in sprejema jih s pridržkom, da jih takoj zopet prekliče, če bi se izkazalo, da vir ni verodostojen. Ako znanstvenik take istinitve zatrjuje, stori to vedno le pod pogojem, da je vir, na katerega se sklicuje, zanesljiv. Ako pa se nanj sklicuje, tega ne stori le zaradi tega, da bi dal svojim istinitvam potrebno podlago verjetnosti, ampak bolj zaradi tega, da preda s tem odgovornost za istinitve dotičnim virom, iz katerih jih je zajel.

Ta pa, ki slepo veruje v avtoriteto, sprejema istinitve kot resnične zato, ker jih zatrjuje ravno dotična avtoriteta, do katere imamo brezmejno zaupanje kot absolutno zanesljivega vira človeškega spoznanja. Sprejeme jih brez kritike in brez pridržkov. Znanstvenik prej kritično preišče verodostojnost virov, iz katerih hoče zajemati, kdor pa je vdan slepi avtoritativni veri, ta tega ne

preiskuje, ker a priori pomeni avtoriteta zanj višji, zanesljivejši vir spoznanja kakor pa je njegov lastni razum. Oni torej natanko dožene in prej spozna, koliko sme verjeti avtorju, ta pa veruje slepo v avtoriteto, da bi spoznal. Prvemu je osnovno vodilo princip: spoznavam in vem, da smem in koliko smem verovati viru, drugemu pa je vodilo princip: verujem, da spoznam, credo, ut intelligam.

Med avtoritativnim virom in pa med slepo vero v avtoriteto je torej bistvena razlika, kakor je temeljni razloček med avtorjem in avtoriteto. Avtor se naredi za avtoriteto, ako se mu pripisuje nedosežna zmožnost spoznavanja in ga v brezmejnem zaupanju kot absolutno zanesljiv vir resnice povzdignemo nad samega sebe in vse druge.

Za tako avtoriteto so naredili v srednjem veku Aristotela, potem pa Platona etc., ki sta menjaje se veljala za absolutno zanesljiv vir spoznanja v posvetnih stvarih, dokler nista v boju za suverenost in neodvisnost človeškega razuma od vsake avtoritete podlegla.

Kot taka avtoriteta hoče veljati tudi cerkev, ki je vedno posegala in posega še danes v znanstveno raziskovanje človeškega duha, ko se je enkrat oprostil vsake nenaravne nadvlade ali avtoritete.

Tak zmisel imajo moja dotična izvajanja¹⁾, in res ne uvidevam, kaj bi bilo v tem tako protislovnega.

Dr. Ušeničnik pravi, da more historično (t. j. po historično-kritični metodi) spoznavati Kristusovo neprimerno osebnost in da mu sme zaradi tega verovati, ko mu govori o duši, o Bogu, o posmrtnosti. Soglašam popolnoma s tem. Ali pri tem je treba biti le konsekventen in se strogo držati te metode in njenih rezultatov, ki nam kažejo, če ter koliko je njegova osebnost neprimerna, in če ter koliko smem zaradi tega verovati, kar nam govori o

¹⁾ „Avtoriteten vir“ pomeni nam toliko kakor vir avtorja, ne pa vir avtoritete, kar splošno pomeni toliko, kakor višji zanesljivejši vir spoznanja napram razumu posameznikov.

¹⁾ Glej „Uvod v znanstveno mišljenje“, str. 64, 134, 135, 145–147, 177, 246–261.

duši, o bogu in posmrtnosti. Ali argument, ki ga navaja dr. Ušeničnik za resničnost Kristovih nauk, nima dokazilne moči vzpričo dejstva, da sta tudi Sokrat in Hus, svoje prepričanje potrdila s smrtjo, izmed katerih je bil prvi velik hudodelec v očeh vladajočih faktorjev v Atenah, drugi v očeh katoliške cerkve velik krivoverec, kakršen je bil Kristus v očeh Judov.

S tem je dokazano v najboljšem slučaju le to, da so Sokrat, Hus in Kristus bili res prepričani o resničnosti svojih nauk, vendar iz tega nikakor še ne sledi objektivna resničnost njihovih nauk, zakaj zmota ni izključena.

Dr. U. se norčuje na prav trivalen način iz suverenosti človeškega razuma, in vendar hoče z razumom po historično-kritični metodi spoznati in dognati, da je Kristus neka višja luč resnice, verodostojen vir nadnaravnega spoznanja, kar je gotovo vsaj tako težavno, ako ne težje dognati, kakor je spoznavanje o duši, bogu in posmrtnosti. To je očitna nedoslednost. Dr. U. ironično vprašuje, kateri razum je suveren, ali otročji? kmetov? ali moj? To so silno naivna vprašanja, čeprav se opirajo na avtoriteto Tomaža Akvinskega, zakaj suverenost razuma vendar ni vezana na kako gotovo osebo, stan, stranko ali sekto, ampak le na človeški duh vobče.

Pameten zmisel bi imela le vprašanja: ako gre človeškemu razumu po pravici pripisovati suverenost in avtonomnost v spoznavanju ali ne, in če se zatrjuje, v čem obstaja taka suverenost. Tu bi moral navajati dr. Ušeničnik svoje protidokaze in zahtevati natančnejšega pojasnila.

V splošnem se lahko reče, da suveren je oni razum, ki se uklanja le razvidnosti svoji v resničnosti istinitiv, ne pa avtoriteti. Jaz sem trdil in trdim, da je človeški razum najvišja in edina sila spoznavanja¹⁾,

¹⁾ Empirično in pojmovno spoznavanje sta samo dve vrsti spoznavanja, ki se razlikujeta le po načinu, kako pride človeški razum do svojih poznatkov.

da pristoji torej človeškemu razumu popolna suverenost in avtonomija, da v svoji razvidnosti sam odločuje, kaj je pravo spoznanje in kaj je zmota. Pravim, da razvit, konsekvентno misleč razum ne more priznavati nad seboj nobene avtoritete ali kakega višjega vira spoznavanja, za kakršno se proglašajo razodetje. Vsaka vera ima svoje razodetje. Ver je več, imamo torej več razodetij. Vsaka vera hoče biti edino prava, resnična.

Naš zdrav razum nam pravi, da ni mogoče, da bi bile vse vere, ki si po svojih naukih nasprotujejo in se križajo, enako prave in resnične. Kdo bo odločil, če smemo razodetje sploh pripoznavati kot vir spoznanja ali ne, ako ne človeški razum? In če se pripozna razodetje kot vir neke vrste spoznavanja, kdo bo zopet odločil, katero razodetje je pravo, če ne zopet človeški razum, kateremu popolnoma neutemeljeno odrekate suverenost v zadevah spoznavanja. Kakšen višji vir spoznavanja pa je razodetje, če mora razum nad njim razsoditi, ako je pravo ali ne? Ali ne čutite, g. dr. U., v tem logične nedoslednosti?

Suverenost v zadevah spoznavanja, ki jo pripisujemo človeškemu razumu, je postulat logične doslednosti, katerega upravičenost nam potrjuje fakt, da v zadnjih vprašanjih, ko gre za to, kaj smemo smatrati za vir pravega spoznanja in česa ne, apeliramo končno na človeški razum, da o tem odloči. To sem torej trdil in pri tem ostanem, dokler dr. Ušeničnik ne doprinese boljših protidokazov. Skrajno lehkomišelnost in zlobno mi dr. U. podtika, da jaz trdim, da ni resnice, ki si je nismo osvojili s samostojnim znanstvenim mišljenjem, češ, da mora vsak sam zopet vse dognati, kar uči zgodovina, geografija, astronomija, fizika etc. skratka vse znanstvene rezultate posameznih ved da si mora pridobiti samostojno avtentično, če hoče resnico spoznati.

To bi bila res brezumna misel, vendar take misli nisem nikoli niti gojil, niti izrekel.

Jaz trdim na strani 146—147, da si človeški razum ne da sugerirati nobenega prepričanja od kake avtoritete, ampak prizna za resnico le to, kar je jasno spoznal kot tako. Jasno je, da ta človeški razum, prost vseh okov in spon avtoritativne vere udejstvuje svoje poznatke v posameznih vedah kolektivno. Zakaj odkod imamo te bogate zaklade poznatkov, kar jih je vloženih v vedah, če ne od človeškega razuma? Ali jih imamo od kake avtoritete? Ali smo jih zajeli morda iz nadnaravnega razodetja? iz svetega pisma? ali iz papeških enciklik? Dr. Ušeničnik si je menda namenoma izmislil ono trditev, da se je mogel pokazati bolj bistroumnega. Ali je to za resnega moža, ki hoče veljati pri nas tudi za znanstvenika, dostojno, o tem prepuščam sodbo čitatelju.

Dr. Tuma ga je zaradi preočitnih zavijanj malo prijel,¹⁾ na kar je dr. Ušeničnik reagiral v „Času“²⁾, piše: „Kdo taji um in tajinske sile? Cerkev? Ali ni ona, ki je zavrgla na vatikanskem zboru kot herezijo nauk, da človeku ni mogoče s svojim prirodnim umom spoznati Boga? Kdo torej bolj priznava dostojanstvo človeškega uma? Cerkev ali moderni agnosticizem? Ali ni zopet Cerkev, ki je na vatikanskem zboru odločno izpovedala, da ima um tudi glede vere svoje pravice, da namreč umu pristoji dognati avtoritete evangelijskih nauk, ker pravi, sicer vera ne bi bila pametno dejanje (rationabile). Cerkev torej nikakor ne uči, da izhaja vse spoznanje iz razodetja, temveč uči, kakor moderni, le bolj jasno, da more človeški um premnogo resnic sam spoznati, da pa človek vendar dejansko mnogo resnic verjame; loči pa se Cerkev od modernih v tem, da logično priznava poleg človeške avtoritete tudi božjo avtoriteto in zato poleg človeške vere tudi božjo vero. To je katoliško stališče, to pa

je tudi edino pravo naravno filozofično stališče.“ Citiram to zaradi tega, ker je to dodatek k njegovi kritiki moje knjige in se torej indirektno mene tiče. Dr. U. nam tu pod avtoriteto cerkve marsikaj priznava, kar se ž njegovimi prvimi izvajanjmi ne krije in ne strinja. V ostalem pa se prav lepo bere, ko dr. U. razlaga, da cerkev priznava dostojanstvo razuma, da mu priznava celo pravice glede vere, da torej človeškemu razumu pristoji dognati avtoritete evangelijskih nauk, ali v času antimodernistične prisega in afere saškega princa Maks na take nekdane izjave in sklepe cerkve noben pameten človek nič ne dá, ker ve, da je v praksi čisto drugače. V praksi je cerkev vedno avtoritativno posegala v znanost in hotela ex cathedra odločevati, kaj znanost sme učiti in česa ne sme. Ali se more to utajiti? Kdor pripisuje razumu pravo, da dožene verodostojnost razodetja, kakršno je evangelij, ta s tem tudi priznava, da razum nima nad seboj nobene take višje avtoritete in višje luči spoznanja, za kakršno naj bi veljalo razodetje. To sem jaz trdil, kar pa dr. Ušeničnik pobija. In če cerkev priznava razumu tako pravico, tedaj je to, da postavlja poleg naravne luči razuma še vero v avtoriteto kot neko višjo luč nadnaravnega spoznavanja, vsekako velika logična nedoslednost, pa naj že to trdi cerkev ali pa dr. Ušeničnik.

Res je, da ima človeški razum poleg spoznanih resnic tudi ideje, oziroma hipoteze o duši, o bogu, o posmrtnem življenju etc., v katere veruje, ali kritičen razum vé, da so to hipoteze, produkt njegove spekulacije kot odgovor na ona neodvratna vprašanja; kritičen razum vé obenem, da gre tem odgovorom pripisovati le gotovo mero verjetnosti, s katero pa se moramo zadovoljiti radi ali neradi, ker do večje izvestnosti nam o teh vprašanjih ni mogoče dospeti. Ako veruje razum vanje, veruje zato, ker ustrezajo praktičnim potrebam našega življenja, ne veruje pa vanje

¹⁾ V „Naših Zapiskih“ 9—10 zv., IV. l. str. 287—288.

²⁾ „Čas“, št. 2.

kot višje, nadnaravne resnice, katere bi bilo mogoče spoznati le po razodetju, v nadnaravnem razsvetljenju ali s pomočjo milosti božje in človeške volje, v veri, v avtoriteto. Kritičen razum ne priznava nobene avtoritete poleg sebe, ali nad seboj, ampak on sam odločuje, kaj je spoznanje in kaj je zmeta, on sam tudi določuje, kdaj in koliko smemo verovati, kadar nam ni mogoče izvestnosti istinitve direktno dognati.

Znanosti je princip spoznavanja razvidnost človeškega razuma, konfesiji pa je princip spoznavanja vera (v avtoriteto) in sicer princip višjega, nadnaravnega spoznavanja. In tak princip kritičen razum zavrača, ker je nelogičen in se logično doslednemu mišljenju protivi. Zato je pa med znanostjo in cerkvijo danes prepad, ki se ne da drugače premostiti, kakor da se postavi cerkev na stališče znanosti in svoje nauke spravi v soglasje z rezultati znanosti.

V malenkostne opazke dr. Ušeničnika se ne spuščamo, ker jih bodo čitatelji gotovo vedeli v pravi meri oceniti, omenim le še očitek dr. U., češ, da sem fanatik svobodomiselstva. Ako ta očitek zaslužim ali ne, tega ne morem tu zanikovati, menim pa, da fanatizem očitati je najmanj poklican ta, ki se v svojem verskem fanatizmu ni mogel niti toliko obrzdati, da bi bil poročal o moji knjigi resnico in ne povarjal citatov!

Dr. M. Rostohar.

Mirko Černič: **Telesni naš po-
stanek, razvoj in konec.** Gorica,
1910. Cena K 1'60, po pošti K 1'80.

Nimamo še knjige slične vsebine v slovenski literaturi. Zato pozdravljamo to malo knjižico tembolj veselo, zlasti še, ker je v njej pisatelj premagal naše ozko-srčno stališče in poizkusil izpodriniti na tem polju ne le med prostimi ljudstvom, ampak celo med vrstami izobražencev zelo razširjene in po-

polnoma napačne pojme ter si upal pokazati resnico in naravoslovno vedo o človeškem bitju razgaljeno in čisto.

Pisatelj razklada poljudno osnovne biološke pojave, ki se dogajajo vsak dan pred našimi očmi, v našem lastnem življenju. Poleg kratkega uvoda in predgovora popisuje v petih odstavkih splošne lastnosti in način življenja telesnih stanic, ki skupno tvorijo kompleks človeškega organizma. Pozna se pač, da se je boril z mnogimi težočami; posebno preglavico so mu delali strokovni izrazi. Izbral je izmed že znanih najboljših, nekatere pa zavrgel in jako primerno nadomestil; vpeljal je tudi veliko novih terminov, kar se mu je večinoma posrečilo. Le beseda modo nima prave slovenske končnice, bolje bi bilo morda modič, saj je tudi v latinščini deminutiv. Pomen latinske besede „corpus cavernosum“ je sicer zelo umljivo razložen, a za izraz je bil avtor sila v stiski. Bi-li ne bil na mestu luknjičasti ali sesalni stržen, ki je prav podoben bezgovemu strženu in ki kakor suha goba, pomočena v vodo, vsesa vase kri iz sosednjih žil, če se raztegnejo porozne luknjice v tem strženu potom razdražive končnih njegovih živcev. Vsled negativnega pritiska vdre kri vanje.

V prvem odstavku popisuje pisatelj v razumevanje poznejšega na dolgo in široko vse organe, ki sodelujejo pri postanku človeka. Ta odstavek je na vsak način nekoliko preobširen in prenatančen, tudi ne odgovarja intencijam knjige same. Te strani so precej podobne raznim knjigam za babice. Da se razume spočetje, razvoj in rojstvo spočetega bitja, je seveda potreben majhen pregled, a ta naj bi bil le splošen; zato naj bi se pa izdatneje razširili in to z vso upravičenostjo zadnji odstavki te knjižice.

Dobil sem tudi vtisk, da so razna poglavja, zlasti o spolni združitvi prelacivno in predrastično naslikana.

Zadnji oddelki posebno rast in delo so žal samo mimogrede izvedeni. Sicer nam pisatelj obljublja, da nam poda to snov ob drugi priliki v širji obliki, toda tudi pričujoče delo bi se z daljšim razmotravanjem o tem le izpopolnjevalo. — V odstavku „propad in smrt“ je skicirano hiranje in propadanje človeka ravno tako površno le z nekaj vrsticami, dočim je narisana smrt s svojimi vzroki, sicer kratko, a jako predočljivo. Te vrstice nam povejo, kaj pravi znanost in veda o smrti, in imajo namen na ta način zmanjšati strah pred njo, ki je v našem ljudstvu še tako globoko vkoreninjen. Celó veliki mislec Schopenhauer se ni mogel ubraniti te bojazni; smatral je rojstvo kot največje hudodelstvo, ki ga kaznuje narava vedno s smrtjo. Ta strah nam predočuje pisatelj kot neutemeljen. Ti edino zdravi nazori o smrti bi morali prodreti v najbolj zakotno vas, da bi prešel oni strah, pred katerim trepetá celo življenje mož in starec, devica in žena in ki nam ugrablja največ dušne in telesne energije.

Take misli so me spremljale, ko sem čítal Černičevo knjigo. Na vsak način smo s pričujočim delom mnogo pridobili; saj so vendar dela naravoslovne, še bolj pa medicinske vede, na našem literarnem polju bele vrane. Ne le izobražencu, ampak vsakemu, ki se količkaj zanima za našo naravo in nje skrivnostno snovanje, bo knjiga dobrodošla vodnica in učiteljica. Opremljena je vkusno z mnogimi slikami, ki ne malo pomorejo razumevati nje vsebino; pisana je v lepem in jedna-

tem slogu, le škoda, da jo kazijo tupatam tiskovne napake.

Just Bačar.

Ljudsko šolstvo na Ruskem.

Ena glavnih ovir, da Rusija ne more napredovati, je pomanjkanje ljudskih šol. Vlada je torej že predlanskim predložila dumi zakonski načrt, po katerem se uvaja obvezni obisk ljudske šole za vse otroke od 8. do 12. leta. S tem načrtom se je duma bavila v mnogih sejah in ga tuintam bistveno izpremenila. Po tem zakonu bodo vse ljudske šole javne; država plačuje in nadzoruje učitelje, pa tudi pri zgradbah novih šol pomaga občinam in zemstvu. Stroški so proračunani na 100 mil., ker bo treba mnogo tisoč novih šol ustanavljati. Ostre debate so bile posebno o dveh točkah, o jezikovni uredbi in o cerkvenih pravoslavniških šolah. Po vladnem načrtu je učni jezik v vseh državnih šolah ruski, dovoljuje se le v prvem letu kot pripomoček pri poduku krajevni jezik. Večina dume pa je proti ruskim nacionalistom sklenila, da je v prvih letih učni jezik krajevni, ruski pa učni predmet. In navedenih je 12 narodnosti, ki imajo do tega pravico. Glede cerkvenih šol, katerih je 10.000, je duma soglasno z vlado sklenila, da preidejo pod državno nadzorstvo, proti čemur ugovarja sv. sinod. Plače učiteljev in učiteljic so pač pohlevno odmerjene, najbrže le po 360 r. na leto s prostim stanovanjem in petletnicami. Usoda izpremenjenega zakona odvisi še od gosudarstvenega sovjeta (gosposke zbornice).

J. V.

Država in družba.

Urejuje dr. **Bogumil Vošnjak.**

Juri Jellinek.

Dne 12. januarja je umrl v Heidelbergu profesor javnega prava in politike na heidelberški univerzi, Juri Jellinek. Bil je gotovo najznačilnejši zastopnik novodobnega javnega prava. Ustvaril je pred vsem občni nauk o državi. Ni bil pozitivist, ki mu je vrhunec komentiranje pozitivnih zakonov, ampak njegova občna kultura ga je navajala k proučevanju temeljnih problemov o državi in družbi. Njegova izsledovanja niso poslednja beseda vede, gotovo bodo njegovi spisi hvaležno torišče marsikateremu kritičnemu duhu. Pa to nikakor ne škoduje pomenu in važnosti njegovega dela. Jellinkov „Občni nauk o državi“ ostaja vkljub temu ona klasična knjiga sodobnosti, ki se v nji prvo-krat sistematično proučuje vse znanje našega časa o državi. Ako primerjamo Jellinka s predhodniki, moramo spoznati, kako mogočen korak k novemu pojmovanju pomenja Jellinkovo delo. Vsakdo, ki je imel priliko, se poznati s heidelberškim publicistom, je moral občudovati silni intelekt in silno voljo tega izrednega človeka, ki si je priboril avtoriteto, kakor menda noben drugi nemški vseučiliški učitelj. Njegov heidelberški seminar, kjer so bili nekdanje zbrani pravniki od vseh koncev sveta, je zapuščen. Svojemu učitelju morajo biti hvaležni tudi njegovi južnoslovanski in češki učenci. Zanje je sedaj Heidelberg, to mesto najčastitljivejših znanstvenih tradicij, izgubilo ves svoj čar, odkar ni več Jellinka, katerega um je tako bistro analiziral ves kompleks državnih in političnih problemov ter pravnih pojavov.

B. V.

Štefan Lapajne: **Državni osnovni zakoni.** Ljubljana 1911. Izdalo in založilo društvo „Pravnik“.

Društvo „Pravnik“ v Ljubljani, ki izdaja že več let strokovni mesečnik „Slovenski Pravnik“, se je poprijelo potrebnega, trudapolnega in za prireditelje malo hvaležnega dela, zbrati in urediti veljavne zakone v slovenskem jeziku v priročnih, za praktično uporabo namenjenih, s potrebnimi pojasnili in odločbami najvišjih sodišč opremljenih, po strokah urejenih zvezkih.

Nemci že imajo več vrst takih zbirk; med njimi je najbolj znana in razširjena Manzova, brez katere danes noben pravnik ne more izhajati.

„Pravnikova“ zbirka napreduje počasi, kakor je pač to pri pičlem številu delavcev pri nas mogoče, in je dosegla VII. zvezek, ki prinaša zakone javnopravne vsebine: „Državni osnovni zakoni in drugi ustavni in upravni zakoni ter deželni redi in dež. volilni redi slovenskih dežel“.

Trudu, zbrati in urediti ta zvezek, se je podvrgel g. vpokojeni c. kr. okrajni glavar Štefan Lapajne, mož, ki se je pri delu lahko naslanjal na lastne izkušnje dolgoletne prakse. Za delo mu moramo biti tembolj hvaležni, ker sijajne plače, s kakršnimi plačuje n. pr. Manz svoje sotrudnike, pri nas gotovo ni dobil.

Radi enotnega značaja zbirke se je g. prireditelj držal glede oblike in razporeda vzorcev prej izdanih zvezkov, kar je le odobravati.

Nikakor pa se ne morem sprijazniti s stališčem g. prireditelja glede besedila zakonov. Prevzel je

v zbirko besedilo, kakor se nahaja v državnih in deželnih zakonikih in ga oblažil le v toliko, da je „nekatero povsem zastarele izraze in oblike, katere so težko razumljive, zamenjal z najnovejšimi v zakonodavstvu običajnimi“.

To je preozkosrčno stališče. Slovensko besedilo zakonov ni avtentično. Zato ni nobene potrebe, se tako „strogo“ držati oficijelne prestave, zlasti ker uredniki slov. izdaje zakonikov niso bili vedno na višini svoje naloge. Primerjaj zlasti zakon o upravnem sodišču in zakon z dne 26. I. 1907 (I), ki se čita kakor kak slovniški eksperiment! G. prireditelj bi bil storil stvari veliko večjo uslugo, ako bi bil zašel rajši v drugi ekstrem in ne izločil samo zastarelih izrazov, ampak celó predrugačil mestoma ves slog ter ga prikrojil po današnjem načinu izražanja, kakor je v pravni praksi utrjeno. Sam priznava v uvodu, kak velikanski korak je storila slovenska pravna terminologija od leta 1848. dalje; toda v dokaz tega zadostujejo že zakoniki sami; zbirka pa naj bi bila z ozirom na svoj namen povsem moderna, tudi glede jezika.

Toliko splošno. Posameznih hib v tem pogledu ne bom navajal izčrpno, zadostuje naj le nekaj primerov: Namesto izraza „postava“ je g. prireditelj rabil „zakon“, ki je po njegovem mnenju (uvod) edino pravilen. O tem bi se še sicer dalo prepirati. Toda dosleden g. prireditelj tudi tu ni bil, gl. 4, 5, 14, 16 itd. „Penezev“ (st. 6) ni knjižni izraz. „Prevdarek“ (st. 13) bi bilo zamenjati s proračunom; „izdelki ali muštri“ so vzorci; „preobračati državne dolgove“ pravimo konvertirati; „državni zbornik“ je poslanec; pisemska „skrivnost“ je p. tajnost. Za freies Ermessen se rabi na raznih mestih „prosti sprevid“ (67), svobodna sprevodnost (70), svobodno mnenje (27), le danes navadnega izraza „prosti prevdarek“ ni nikjer. Namesto „oblasten“ rabi-mo pristojen, „nastopnik“ = namestnik, „obstanek reči“ = dejanski stan ali položaj. „Nazaj dajanje“ (I)

je zavrnitev, „zopernik“ = nasprot-nik, „nejavna služba“ = nejavna seja itd.

Kar se tiče izbiranja in razpo-redbe snovi, se je g. prireditelj držal, kakor je to naravno, nemških vzorcev, a je pri tem z ozirom na kroge, katerim je knjiga namenje-na, izpustil marsikaj, kar bi sodilo v popolno zbirko. To je knjigo napravilo manj obsežno, pregled-nejšo in deloma porabnejšo, prak-tičen pravnik pa ravno radi tega tudi še nadalje ne bo mogel pogrešati Manzove izdaje.

Ces. manifest, ki odvarja zbirko, bi lahko izostal, ker nima državno-pravne vsebine.

Za zakon o zastopstvu cesar-stva (IV. C.) bi stvarno spadali zakoni o volitvi v drž. zbor, volilni red, zakon o varstvu volilne svo-bode in o neodgovornosti poslan-cev, a so uvrščeni šele pod XIII. do XXI.

Opravičiti se dá, da je izostal zakon o organizaciji državnega so-dišča, postopanju in izvršbi sodeb (spadal bi pred XII.), a da niso sprejeti zakoni z dne 19. III. 94, štev. 53 drž. zak. in z dne 21. IX. 05, štev. 149 drž. zak., s katerimi se izpreminja zakon o upravnem sodišču (XII.), tvori nedopustno ne-popolnost.

Pogrešam tudi zakona z dne 10. VI. 69 štev. 113 drž. zak. o razglasitvi zakonov in naredeb ter tusem spadajoče cesarske in min. naredbe.

Opravnika drž. zbora in za-kona o dietah delegatov bodo po-grešali kvečjemu državni poslanci.

Zakon pod XXIV. o verskem skladu in dopolnilni zakon pod XXVI. spadata pač skupaj. Istotako spada zakon o koal. pravu nepo-sredno za zakon o društvenem in zborovalnem pravu.

Vendar glavna stran zbirke ne leži v razporedbi snovi, ampak v tem, da je g. prireditelj zakone izdatno opremil z najvažnejšimi odločbami najvišjih sodnih dvorov. Navedenih je po vsebini in številki nad 600 judikatov. Po kratki, le

mestoma izvršeni kontroli je soditi, da je porabljeno vse, kar je važnega in dosegljivega; vendar pa se mora končna sodba v tem pogledu prepustiti praksi.

Dr. Ságadin.

Podeželne centrale.

Inženir A. Štebi.

2.

Gospodarski boj tira torej neovrgljivo v izpopolnitev bojnega aparata; iz razvika centralizacije delavne energije se vidi jasno, da je eden glavnih izboljškov bojnih sredstev centralizacija proizvodnje in oddajanja delavne sile. V tem gospodarskem boju je glavno stremljenje: odprava malih posameznih central in gradnja velikih centralnih rezervoarjev. Drugo glavno stremljenje in cilj dalekovidnega gospodarskega gibanja je, najti ono obliko energije, ki se dá kakor nobena druga vsem razmeram prilagoditi in ki je na najcenejšem potu vsakemu konsumentu pristopna. Na ta način je tudi mali industriji mogoče, konkurirati v gospodarskem boju z veleindustrijo in na ta način uspešno participirati na občnem dobičku. Vsakemu poedincu je potem lažje delati in živeti in onim, ki so bili do sedaj odtegnjeni velikemu gospodarskemu življenju, je omogočeno sodelovati in dvigati splošno narodno gospodarstvo.

Kot prvo podeželno centralo lahko imenujemo prenos energije 300 PS iz Laufena v 175 km oddaljeni Frankobrod, ki je izrabljal tamošnji padec Rene, ob priliki frankobrodske razstave leta 1891. v napetosti 30.000 Voltov. To je bil za tedanje razmere pač že nekak eksperiment, a vendar so se s tem prenosom najboljše iztrebili iz bojazljivih glav vsi dvomi izolačne možnosti visoko napetih tokov. Seveda še ni bil s tem prenosom v zvezi nikak ekonomičen dobiček, ker se je — naj velja kar hoče — hotelo, da se dokaže možnost prenosa večje moči na tako oddaljen

kraj in uporaba tokov visoke napetosti.

Ko so zidali centralo v Padernu na Nadiži, ni bil to več eksperiment, ampak najracionalneje izvedeno izrabljanje vodne moči in prenos v 33 km oddaljeni Milan. In od početka do danes deluje ta hidroelektrična centrala najuspešneje in pri naša mestu in okolici veliko koristi. Prenešenih je 13.000 PS od Paderna na Nadiži do Porta Volta pri Milanu. Napetost električnega toka je 13.500 Voltov.

In danes, ko toliko podeželnih central uspešno deluje, ko imamo za vse mogoče slučaje dovolj praktične izkušnje in dovolj dokazov izvedljivosti, lahko zanesljivo govorimo o rentabiliteti in primernosti podeželnih central. Danes, ko je to vprašanje tudi pri nas na Gorenjskem aktualno, je gotovo umestno, ako si ogledamo, v katerem slučaju je pričakovati od velike podeželne centrale blagodejnega vpliva na narodno gospodarstvo dotičnega okraja, ako premočimo pogoje, pod katerimi more živeti in uspevati podeželna centrala, ne glede na to, ako pri naša neposreden dobiček v podobi večprocentnih dividend ali ne.

Pri podeželnih centralah pridejo v poštev tri vrste konsumnih okrajev:

- 1) izključno industrijalni okraji;
- 2) mešani: industrijalni in poljedelski okraji;
- 3) izključno poljedelski okraji.

Prva vrsta je sigurno najprimernejše polje za procvitanje podeželne centrale; te centrale uspevajo razmeroma najboljše, ker imajo navadno malo odjemavcev, a to takih, ki potrebujejo veliko množino električne energije. V električnem pogledu znači to, da ni potrebno posebno veliko kapitala investirati v bakru, povprečno 30—40 % vsega investiranega kapitala zadostuje.

Neugodnejši je vsekakor položaj za podeželne centrale, kjer pridejo v poštev industrijalni (v manjšem obsegu) in poljedelski okraji. K tej vrsti prištevamo okraje na Gorenjskem, kjer se namerava postaviti hidroelektrična centrala. Za uspevanje te

vrste podeželnih central mora biti a priori posebno ugodna podlaga pri realizaciji načrta. Vodna moč mora biti izredno cenena, populariziranje elektrike v dotičnih okrajih v visokem stadiju in živahnem gibanju, nade v prihodnost — kar se tiče industrializiranja dotičnega okraja — posebno ugodne.

Podeželne centrale, ki imajo oskrbovati le poljedelske okraje z električno energijo, so v svoji ožji bilanci vedno pasivne. To je tudi jasno. Pri teh centralah dosegajo stroški v bakru investiranega kapitala 60—70 % vsega investiranega kapitala. Posamezne množine odjemane energije niso v nikakem soglasju z oddaljenostjo poedinih odjemavcev. Ako se vseeno stavijo in se bodo brezdvomno še stavile tudi centrale le za poljedelske okraje, je iskati povoda čisto drugje, kakor pri prvih dveh vrstah podeželnih central. Tu pridejo v poštev v prvi vrsti velika posestva, ki leže zelo ekspanzirano po razširjenih ravninah in katerih gospodarji so najboljše pripravljeni za živahen eksport svojih produktov. Vodna moč leži brezprimerno ugodno, oziroma se dobiva s tolikimi olajšavami od države na razpolago, da je investicija zelo nizka; največkrat pa pride v poštev pri teh centralah parna moč, ker imajo dotični veleposestniki (Henkel-Donnersmark na Prusko-Šleskem) lastne premokope na razpolago. Ne v zadnji vrsti igrajo seveda tudi tukaj posebni privilegiji, kakor, oprostitve od vsake davščine, subvencioniranje od strani države itd. veliko vlogo.

Ako poslednji dve vrsti podeželnih central ne delata s posebnim računskim dobičkom, upoštevati je vendar njun kulturni pomen. Industrializiranje napreduje, blagostanje dotičnega okraja se dviga, ker ni radi rabe elektromotorične moči pri poljedelstvu in v obrtnih delavnicah več take mizerije z delavnimi močmi; za ljudstvo je vsekakor taka centrala visoko izobraževalnega pomena, ker mu daje ta predmet vedno novo snov razmišljanja o novih načinih

obdelovanja, in to je glavna podlaga industrialnemu gibanju. Napačno pa je, ako se že a priori odklanja misel podeželne centrale za mešane okraje. Dettmar (Statistik der Elektrizitätswerke in Deutschland nach dem Stande von 1. IV. 1909) dokazuje zelo dobro, da precejšnje število central v teh mešanih okrajih, kjer je zelo malo industrije, jako dobro uspeva. Res je, da je na Nemškem za to gibanje nekaj ugodnejše polje, a razdalja med našim ljudstvom in nemškim v teh okrajih ni tako velika, kakor se rado navaja po časopisih, seveda le, kakor „to kaže“. Kdor je imel priliko spoznavati te razmere na licu mesta, ne bo več navajal kot glavni argument proti ustanovitvi kakega podjetja našo zaostalost splošne izobrazbe.

Pri projektiranju nove podeželne centrale je seveda v prvi vrsti gledati na to, da so dane garancije potrebe in uspevanja, to so predpogoji zdrave rentabilite. Potrebo take centrale v mešanih in poljedelskih okrajih narekuje skoro vedno pomanjkanje delavnih moči in agilnost dotičnih prebivavcev. Radi pomanjkanja delavcev je zahteva po ceneni in praktični delavni energiji zelo splošna, to je, gibanje za vpeljavo elektrike se dá vzbuditi lahko. Vprašanje je samo, ako je to gibanje prešlo zadosti globoko v prepričanje prebivavstva celega okraja ali če ni uprizorjeno le v spekulativne namene poedinih eksponentov. To gibanje mora biti torej resno in korenito proučeno.

Za garancijo uspevanja podeželne centrale moramo zahtevati, da je železnična zveza konsumentov z ostalimi deli dežele zelo razvita, da ni predaleč od industrialnega centra in posebno še, če le mogoče, blizu morje. Največ upanja pa ima okraj, ki leži v bližini bolj razvite železne industrije, ker v takem okraju so najboljša tla, da se vzdigne industrija, da se z uspehom ustanavljajo nova podjetja in dviguje obrtniški stan. V tej smeri so posebno poklicani obrtni pospeševalni uradi, ki

lahko veliko pomorejo, da ožive to gibanje.

Glavni življenski pogoj vsake podeželne centrale je seveda dobra rentabiliteta podjetja. V tem oziru je treba največje paznosti in temeljitega proučevanja vseh specialnih okoliščin in pričakovanih odjemavcev. Rentabiliteto kake podeželne centrale je kaj lahko računsko dokazati, ako je vprašanje le površno preštudirano, ali celó, ako vé podjetnik, da je interesiranim krogom mnogo na tem ležeče, da se postavi rentabiliteta v ugodno luč. V tem slučaju bo znal vsak podjetnik ta račun tako lepo sestaviti, da bo izgledalo podjetje aktivno. — Koliko takih računov se je že sestavilo, ko je bilo natanko znano, da bo centrala pasivna! In vendar je izgledal rentabilitetni račun zelo ugodno. Računi nikakor niso bili napačni v svoji nastavki, — resnica vsake številke bi se dala dokazati — a vendar bi skrbna in temeljita kontrola lahko našla medveda, ki je bil zavit v lepo suknjo.

Največ načrtov podeželnih central umrje ravno na bolezní pomanjkljive rentabilitete. In kakor že preje omenjeno, je za reelno uspevanje centrale odločilnega pomena, da so stroški izvodne mreže (bakra) v izvršnem razmerju s skupnimi stroški celega podjetja. Točna razmerna številka se seveda ne dá navesti, ker je ta razmernost funkcija mnogoterih posebnih okoliščin. Najbolje delujoče centrale (le za industrijalne okraje) imajo 30—40 %, neugodne razmere pa zahtevajo do 70 % vseh stroškov samo za bakroizvodne mreže. Za rentabiliteto podeželnih central je torej v prvi vrsti dobro merilo ta razmerna številka, ki se mora izkušati, da se kolikor mogoče zniža.

Da se to doseže, je posebno paziti na velike odjemavce. Čim več teh in čim manj poedinih majhnih, tem bolje je za aktivno uspevanje centrale. Popolnoma zavoženo pa je, ako se računa z ozirom na veliko število odjemavcev. Naj bode 7000 ali 10.000 odjemavcev (kakor je bilo slišati v dež. zboru kranj-

skem), to nima prav nikakega pomena za procvit hidroelektrične centrale, marveč je to veliko lahko celo direktno največja nesreča za uspevanje centrale; odločilno je to, kakšni so ti odjemavci. Ako je to veliko število odjemavcev privezano le z nekolikimi vati (par svetilk) na izvodno mrežo, narastejo izvodne mreže tako ogromno, da mora podjetje umreti. V poštev pridejo v prvi vrsti torej večji odjemavci, to so oni, ki jemljejo energijo v elektromotorične svrhe ali pa za veliko množino obenem gorečih svetilk.

Predvsem je seveda tudi potrebno, da je gonilna moč izredno nizka in prav posebno ugodno ležeča. Množina vode mora garantirati uspešno delovanje turbin; poskati je torej vodno moč, ki je v svoji množini zelo konstantna. Ako tega ni, se da pomagati z mogočnim zajezenjem ne posebno dobičkonosnih dolin za potrebni rezervoar. Taki rezervoarji seveda zelo podraže vodno centralo, zato se jim je treba ogniti, če le mogoče.

Daljna neznosna bolezen rentabilitete podeželne centrale je visoko obdačenje vodnih moči. To obdačenje je posebno v Avstriji brezprimerno visoko in zelo često naravnost umori uspešno delovanje centrale. — Tako so po drju. ing. Walterju Konradu izrabljene vodne moči v Avstriji pro P. S. dvainpolkrat, po investiranem kapitalu 5krat tako obdačene, kakor v Švici. Namesto da bi dežele spoznale v izrabljanju vodnih moči občekoristno podjetje, ki mu je treba z nizkimi davki in posebnimi pripomočki pomagati, jih izrabljajo kot direkten vir dohodkov. Tako n. pr. pobira Koroška od vsake turbinske konjske moči približno K 13.— posebnega davka, in k tej svoti pridejo še splošni davki. Na ta način seveda vodne centrale ne morejo uspevati. Podeželne centrale za take okraje niso direkten vir dohodkov, ampak indirekten; radi tega je opustiti vsako prenapeto obdačenje podeželnih central, oziroma vodnih moči.

Ker raste z blagostanjem in industrializiranjem okraja davčna moč dotičnih prebivavcev, razume se ob sebi, da se mora zadovoljiti dežela s temi indirektnimi dohodki.

Za uspešno delovanje podeželne centrale je pa tudi prav posebnega pomena, da je obratno vodstvo v zelo sposobnih rokah. Kajti disponiranje izvodne mreže pri poznejšem izpopolnjenju zahteva zelo veliko praktične izkušnje in izborne zmožnosti pri disponiranju. Zahtevati je torej za vodstvo podeželne centrale celega moža, kateri ima ves aparat v svoji moči in kateri v vsakem slučaju lahko samostojno odločuje pri priklenitvi posameznih konsumentov. Ta voditeljska služba ne sme biti torej mesto kakšne sinekure ali pribežališči kraj ponesrečenih eksistenc. V mnogih slučajih prenesejo taki okraji ves obrat in gospodarstvo podeželne centrale za celo vrsto let privatnemu podjetniku.

To so v splošnem glavni pogoji zdrave rentabilite hidroelektrične podeželne centrale, ki jih je treba pri projektiranju najvestneje proučiti. Pri detajlni izvršbi je seveda še nebroj vprašanj, ki zahtevajo največje skrbnosti pri rešitvi, a ne vplivajo tako zelo na eksistenco centrale, temveč so bolj garancijski pogoji podjetja napram stavitelju centrale.

Ako torej ponovimo najvažnejše točke za uspešno rentabiliteto podeželne centrale, sklepamo, da nam je treba imeti:

1. malo sekundarnih postaj in mnogo velikih odjemavcev;
2. ceneno vodno moč;
3. nizko obdačenje;
4. izredno dobro vodstvo centrale oziroma oddajo obrata privatnemu podjetniku.

Električni del podeželne centrale kot bistven del celega podjetja je takorekoč oni del, ki napravlja najmanj težkoč, bodisi kar se tiče splošnega načrta ali v specijalni izvršbi. Veliko število dobro poslujočih central in praktične izkušnje v posameznih slučajih nam

nudijo dovolj podlage, da to točko laže in temeljiteje v kratkih potezah očrtamo, kakor preje omenjene točke.

Radi velike oddaljenosti posameznih konsumnih oddajališč pride pri podeželnih centralah le visoko napeti tok in sicer 20—50.000 Voltov v pošt. Višjo napetost ima seveda marsikatera centrala, a to so posebne izjeme; te višje napetosti so odločilne le za te izjemne slučaje in ne za splošno presojo. In ker stalni tok¹⁾, oziroma stroji za proizvodnjo tega toka ne dovolijo poljubno visoke napetosti, smo a priori vezani, voliti pri podeželnih centrali valni ali krožni tok visoke napetosti. Nadaljna okoliščina, da te centrale niso izključno za razsvetljavo, ampak da je glavni cilj, dobiti kolikor mogoče veliko konsumentov, kateri potrebujejo tok v elektromotorične svrhe, je brezdvomno, da se odločimo v prvi vrsti za krožni tok. Motorji za krožni tok so cenejši in primitivnejši v konstrukciji in radi tega posebno pripravi v poljedelskih in industrijskih obratih; dalje imajo ti motorji velik naporni moment (Anzugsmoment) in se dajo brez posebno kompliciranih aparatov nagnati. Motorji za eno ali dvofazni valni tok so dražji in komplicirani in potegnejo le ne-

¹⁾ Ker nimamo dosedaj Slovenci še nobene tehnične terminologije, rabimo tehnične izraze zelo različno in poljubno. „Slov. Matica“ pač že dolgo obljubljuje, ustreči splošni želji in izdati tehn. slovar, a preteklo bo najbrže še precej časa, preden bo ta želja izpolnjena. Zato predlagam, da bi se splošno rabilo za »Gleichstrom« = stalni tok, »Wechselstrom« = valni tok in za »Drehstrom« = krožni tok ali trifazni valni tok.

Treba je tehnikom kratkih, jasnih izrazov, in po mojem mnenju predlagani izrazi odgovarjajo tej zahtevi. Gleichstrom — to je enakomerno — stalno v eni smeri in stalno v isti moči tekoči tok — stalni tok. Wechselstrom — se da najbolje primerjati z valovitim gibanjem morja (seveda ako se ne upošteva kratki časni interval med + in — maksimum) — valni tok. Drehstrom = krožni tok — izvajam iz znane karakteristike kroženja magnetičnega polja v statorju elektromotorja.

oteženo (Leerlast), kar jih najčesteje diskvalificira za poljedelske ali industrijalne obrate. V posebnih slučajih kakor n. pr. za železnični obrat pride pač eno ali dvofazni valni tok velikokrat v poštev, a to so le izjeme, ki niso predmet te razprave.

Seveda je krožni tok za razsvetljavo ravno tako porabljiv kakor stalni tok. Edini nedostatek, ako moremo to tako imenovati je, da se krožni tok ne dá porabljati v zvezi z akumulatorji. Ta nedostatek pride pa le pri malih lastnih centralah v poštev, kjer obrat ne dela neprenehoma, ampak samo podnevi. Pri podeželnih centralah odpade ta nedostatek, ker je tukaj tok noč in dan na razpolago radi trajnega upreženja turbinskega obrata. Le kjer se potrebuje tok v elektrotehnične svrhe, tam je seveda transformacija krožnega toka v stalni tok neobhodno potrebna, ker je le stalni tok sposoben za to uporabo. In tudi v tem slučaju ta nedostatek ni tako velik, da bi bil v zvezi z neekonomičnim delom; treba je postaviti en agregat, ki izpremeni krožni tok v stalni tok.

Ta zadnji nedostatek je pa v posebnih slučajih direktno neka prednost tega toka. V vlažnih prostorih, kakor v perilnicah, pivovar-nah itd. je voliti vedno v prvi vrsti krožni tok, ker radi svojega neelektrotehničnega svojstva ne vpliva razkrojevalno na vlažnost prostora kakor stalni tok.

Iz teh navedenih vzrokov je pri podeželnih centrali na mestu v prvi vrsti visoko napeti krožni tok. Tega odvajamo izvodnemu omrežju do posameznih oddajnih malih center in ga tukaj izpremenimo s pomočjo trdnih transformatorjev potem v 110, oziroma 220 Voltov za razsvetljavo ali do 500 Voltov za oddajanje moči (elektromotorjem). Kar se tiče frekvence krožnega toka, je sedaj splošno običajno in radi paralelnega obrata z drugimi centralami priporočati tok s 50 periodami.

Zelo priporočati je tudi, da se v vsakem okraju, kjer postavi posamezen podjetnik svojo malo lastno

centralo in kjer še ni nobene podeželne centrale, že sedaj upošteva, da sčasoma tudi v tem okraju zraste podeželna centrala. Iz tega vzroka je zasnovati takoj spočetka vsako malo centralo v tej smeri, da se potem vsaki čas lahko priklene na omrežje podeželne centrale (glej malo centralo pivovarne alpske gostilničarske zadruga v Lescah na Gorenjskem). Priporočati je torej, da vsak stavitelj male centrale voli krožni tok in si s tem prihrani poznejše stroške pri priklentitvi na podeželno centralo.

Končno bi bilo seveda še govoriti o splošni uporabi in upeljavi električne energije, ker je to življenskega pomena za podeželno centralo. Ker je pa to le mogoče, ako se ima pred očmi izvesten načrt in ne, ako govorimo splošno o podeželnih centralah, to za danes opustim.

Za izvršitev podeželne centrale ni s tehnične strani nobenih težkoč in nobenega riskiranja. Drugače je seveda s trgovskega stališča; tukaj je potrebno, da se vprašanje podeželne centrale najskrbneje in najnatančneje preštudira. Tu je na eni strani največ precenjevanj, na drugi strani zopet preveč pesimističnega podcenjevanja. Zato se mora že od vsega početka sém pomesti z vsemi neosnovanimi upanji, ravno tako se pa moramo tudi otestiti vseh neosnovanih skrbi in predsodkov.

Izrabljanje vodne moči je na vsak način očiten dobiček za tozadevnega posestnika, oziroma za dotični okraj ali dotično deželo. Vsaka podeželna centrala je neovrgljivo izdaten vir dohodkov, ako je njena rentabiliteta zdrava in ako je industrijalno gibanje živalno. Vsaka podeželna centrala je gotovo visoko kulturnega pomena za vse prebivastvo, nedvomljivo velika zaslomba za procvit blagostanja dotične dežele in zelo izdatna vzpodbuja za industrijaliziranje okraja.

Podeželna centrala nam torej predstavlja zaklad narodnega gospodarstva, katerega moramo radi ne-

precenljive vrednosti na vsak način dvigniti, ako so ji predpogoji življenja dani. Nasprotno nam pa je vsaka za izkoriščanje porabna a neizkoriščeno odtekajoča konjska sila za vedno izgubljena.

In ker zahteva gospodarski boj obzirno izboljšanje bojnega orodja, moramo pograbit vsako priliko, da nudimo slabše organizirani večini prebivavstva sredstva v roke, da more korakati z napredujočo kulturo. Vsa nasprotstva našega gospodarskega boja se izenačijo le s tem izboljšanjem bojnega aparata in radi tega bi bil kulturni greh, ako ne izkoristimo svojih naravnih zakladov v lastno obrambo. —

Smeri razvoja čeških bank.

I.

Z razvitkom konjunktura je jako tesno spojen bančni promet, zakaj današnje poslovanje bank obsega vse panoge gospodarskega življenja. Radi tega je najbolj občutno zadela banke denarna in produkcijska kriza leta 1907. in njene posledice so dejstvovale celo leto 1908. — Naslednje leto je bilo že mnogo bolj ugodno nego prejšnje. Večina bolje financiranih bank je dosegla večje uspehe nego v letu 1906., ko je bila namreč konjunktura blizu vrhunca. Večje dobičke so dosegle deloma na ta način, da so poskočili kurzi vrednostnih papirjev — in znano je, da je bil večji del vrednostnih papirjev notiran z višjim kurzom koncem leta 1909. kakor 1908. — deloma pa s tem, da so banke ravno v zadnjem času posebno v Avstriji in na Ogrskem omrežile celo, posebno pa industrijsko gospodarsko življenje s svojim takozvanim posredovalnim delovanjem. — V čem obstoja in kako daleč sega to posredovalno delovanje, nam je kesneje razpravljati.

Vsled tega razširjenega delokroga je bilo gospodarsko in tehnično potrebno, povečati sredstva, da bo možno uspešno operirati na novih poljih. Ta sredstva so v prvi vrsti akcijski kapital. Začetkom leta

1910. so skoro vse večje avstrijske banke povečale svoj akcijski kapital za znatne svote.

V tem pojavu pa moramo odkazati češkim bankam prvo mesto med vsemi avstrijskimi bankami. Ne moremo se čuditi, ako so nemške avstrijske banke s svojo že vkoreninjeno klientelo, s svojim že od nekdaj priznanim prvenstvom v vseh velikih, posebno državnih transakcijah, ob času boljšajoče se konjunktura tudi še nadalje širile svoj delokrog in radi tega povečale akcijski kapital, a izvenredno je, ako so češke banke, ki so razmeroma novejšega datuma — razven ene — razširile svoje posle in radi tega pomnožile svoj akcijski kapital ne le v istem tempu kakor nemške, ampak jih večkratno prekosile. — S tem pojavom so izgubile nemške banke v Avstriji svoje do sedaj neoporečno prvenstvo, če ne v absolutnem, vsaj v relativnem oziru. Ni čuda torej, da se zadirajo nemški časopisi v češke banke ter jim očitajo, da širijo svoj delokrog s tako hitrimi koraki le na ta način, da se spuščajo v nereelna in bolj dvomljiva podjetja, da še celo kratko življenje jim prorokujejo. Dejanski položaj pa je ta, da so imele nemške banke monopol na bančnem avstrijskem polju, in da jih je jako neprijetno dirnilo, ko se je delokrog čeških bank tako razširil, da so izgubile nemške svoje dotlej neomajeno stališče. Vrhutega opazamo, da se češki kapital koncentrira na Dunaju, ki je bil še pred kratkim izključno torišče nemškega kapitala. Češke banke ne ustanavljajo na Dunaju samo navadnih filialk, ampak te filialke odvijajo mnogoštevilne ekspoziture v centrali nemškega kapitala. — Ko si je v pretečenem letu vlada izposodila denar in oddala to posojilo poštni hranilnici, je poslednja paktilarala ne le z nemškimi, ampak tudi s češkimi bankami, kar je bilo še pred enim desetletjem nemogoče. Torej imajo nemški časopisi dovolj vzroka, boječe in zavistno zasledovati razvitek češkega kapitala.

Poglejmo si natančneje na podlagi številke razvitek čeških bank:

akcijski kapital v mil. K

Banke	1907	1908	1909	1910
češke	70	74	108	163
slovenske	4	4	6	9
avstrijske všt. češke	1040.3	1059.6	1106.9	1253

Prvi pogled na to statistiko nas preseneti radi velikega skoka med letom 1909. in 1910. Še nikdar niso pomnožile banke tako ogromno svojega akcijskega kapitala, razven leta 1873. Predvsem pa nas zanimajo češke banke. Do konca leta 1909. so vplačale 108 mil. K akcijskega kapitala, leta 1910. pa 163 mil. K, torej 55 mil. K v enem letu. Akcijski kapital se je torej pomnožil za približno 55%. Istočasno je pa poskočil akcijski kapital vseh avstrijskih bank za 146.1, torej odštevši v češke banke na novo investirani kapital samo za 91.1 mil. K, torej niti za 10%. Ogromen nemški kapital ni mogel letos investirati niti 91 mil. K v svoja bančna podjetja, vključno z ugodnemu času; zakaj en del teh 91 mil. K odpade na poljske, rusinske, rumunske in italijanske banke, ki je pa sicer neznan.

Razmerje 55 % proti 10 % in 55 proti 91.1 mil. K kaže jasno, da ima češki bančni kapital tendenco, povečati se v mnogo hitrejšem tempu nego nemški, in absolutna številka naraščanja kapitala priča, da češka bančna moč ni več v takem razdalju za nemško, kakor se je do sedaj v obče domnevalo. Sicer moramo pripoznati, da je bilo ravno pretečeno leto jako ugodno za zvišanje kapitala, in vse kaže na to, da bo v prihodnjem letu razmerje mnogo neugodnejše za češke banke kakor sedanje.

Vključno temu, da se je kapital zvišal za tako relativno visoke svote, se nima bati nezaposlenosti, ker so gospodarske razmere diktirale denarnim zavodom ta korak. Navadno sledi vsakemu takemu skoku vsled prekapitalizacije stagnacija ali pa kriza. V tem slučaju pa je predvsem poslednja izključena, ker so se posli tako razširili, da so zahtevali še mnogo več kapitala, kakor je bil pred povišanjem na razpolago.

Vključno tej veliki naenkratni zahtevi čeških denarnih zavodov po novem kapitalu, je zadostil češki denarni trg vsem tem potrebam v jako kratkem času. — Kmalu ko je bila proglašena nova emisija, so bile akcije zvišanega kapitala subskribirane brez vsake reklame in apeliranja na češki finančni svet. Nekaj izvenrednega in nepričakovanega pa je doživela „Živnostenská banka“ ob emisiji novih akcij. — Najprej je bilo sklenjeno povečati akcijski kapital za 10 milijonov K, to je od 40 na 50 milijonov. Čez teden dni po tem sklepu je bila ta svota že trikrat subskribirana v skupnem znesku 30 milijonov kron. Kaj takega ni še doživela v Avstriji nobena banka, tudi nemška ne. Le v Franciji, ki je denarna zalagateljica cele Evrope, je bilo doslej možno kaj takega. Tako se je tam v tekočem letu subskribiralo 40 krat posojilo mesta Pariza v znesku 250 milj. frankov.

Ker je bila nova emisija „Živnostenske banke“ trikrat subskribirana, je sklenil občni zbor zvišati akcijski kapital na 80 mil. K, faktično pa se je zvišal do sedaj na 60, torej za 20 mil. K.

Ker moramo presumirati, da so se vdeležili novih emisij čeških bank edino le ali vsaj v pretežni večini Čehi, moramo sklepati iz tega gladkega emisijskega procesa na vpoštevanja vredno finančno moč češkega naroda. Na drugi strani mora imeti češko finančno občinstvo v svoje banke, oziroma njih vodstvo veliko zaupanje, ki ga je pokazalo s tem, da jim je v enem samem letu zaupalo 55 mil. K.

Za povečanje akcijskega kapitala so češke banke zbrale najugodnejši čas, ko je bil namreč denar poceni. V spomladi, ko so se vršile te bančne transakcije, je bil denar jako poceni, zakaj privatni diskont na dunajski borzi je notiral tedaj 3‰—3½‰, medtem ko je sedaj koncem leta 1910. poskočil na 4‰ do 5‰.

Nizki diskont je posledica obilnega blaga na denarnem trgu, je torej znamenje, da leži v predalih raznih denarnih zavodov še mnogo denarja, ki je nezaposlen in ki si išče investiranja. Tudi radi tega so češke banke takim lahkim potom emitirale nove akcije, zakaj pozvale so iz predalov denarnih zavodov nezaposleni denar, ki jim je tudi sledil, da bi se potom investiranja višje obrestoval.

Ne le radi tega momenta je bil za nove emisije izbrani čas prikladen, ampak tudi radi naslednje okolnosti, ki igra še mnogo večjo vlogo nego prva. — Od leta 1907. do sedaj so pretekla tri leta, in depresija, ki je sledila krizi jeseni 1907, je dosegla že svoj vrhunec, oziroma če gledamo to sliko z drugega stališča: konjunktura se je že vzpela čez najnižji nivo, tako da se nahajamo sedaj v dobi boljšajoče se in rastoče konjunktura. In konjunktura ima za večino podjetij in posebno za banke, katerih delovanje se tiče vseh možnih industrijskih podjetij, isti pomen kakor letina za žito. Podjetja bodo prodajala svoje produkte po boljših cenah, posebno podjetja z železom, ki so takozvani „standard“-konjunktura, in bilancirala večje dobičke. To bode trajalo seveda samo do prihodnje gospodarske krize. Preden pa se pojavi prihodnja kriza, je dana češkim bankam možnost, že zdavnaj investirati nov kapital v podjetja, ki bodo prinašala vsled vedno boljšajoče se konjunktura visoke dobičke. Ravno vsled te okolnosti, da se nahajamo namreč v dobi med depresijo in viškom konjunktura, bodo češke banke vkljub

znatno zvišanemu nominalnemu akcijskemu kapitalu ohranile bodočo dividendo vsaj na prejšnji višini.

Ne le ugodno, ampak tudi potrebno je bilo zvišanje češkega bančnega kapitala. — Banke operirajo s tujim denarjem, ki se steka pod raznimi naslovi v njihove predale. Ta denar investirajo banke v različna podjetja ali pa ga zopet izposojajo. Razven s tem tujim vloženim denarjem operirajo banke s svojim lastnim denarjem, ki ga tvorijo nominalna vrednost akcij in rezervni fondi. Iz gospodarskih in bančno-tehničnih ozirov se mora vsaka banka varovati, da bi tuj kapital presegal v pretirani meri lastni kapital. Ker se je pa znatno pomnožil vložen, to je tuji denar, so bile češke banke gospodarsko prisiljene, pomnožiti si lastni kapital, to je akcijski nominalni kapital in rezervne fondе, poslednje z ono svoto, ki jo je tvorila razlika med nominalno in emisijsko vrednostjo akcij.

Da je bilo to potrebno, nam kaže okolnost, da je izkazala „Osrednja banka čeških hranilnic“ ob sklepu leta 1909. v svoji bilanci 17:2 večji tuj kapital nego lastni t. j. 281 mil. proti 15:9 mil. K, medtem ko je bilo razmerje pri „Ljubljanski kreditni banki“ koncem leta 1909. kakor približno 4 proti 1, to je 12:4 tujega in 3:6 mil. K lastnega kapitala; pri velikih nemških bankah na Dunaju je bilo koncem leta 1905. sledeče razmerje: 681 mil. K tujega in 199 mil. K lastnega kapitala, to je kakor 3:4 : 1. Lastni kapital so: akcijski nominalni kapital, rezervni fondi in saldo-dobiček, tuji pa vložki, vdolženi kapital, akcepti menic in bančne zadolžnice.

Da se je ohranilo oziroma pridobilo ravnotežje med lastnim in tujim kapitalom, so morale češke banke, posebno pa omenjena „Osrednja banka čeških hranilnic“, ki je razpolagala z tako ogromno večino vložkov, povečati nominalno vrednost akcijskega kapitala, da so se s tem postavile na solidnejša tla.

Čeprav se je delokrog čeških bank v taki veliki meri razširil, ne bodo vseeno trpele na nadkapitalizaciji, akoravno so razširile lastna sredstva za 55 %, ampak bo na novo vplačani kapital takoj založen v podjetja, ne da bi moral neproduktivno čakati zaposlenosti v predalih bank.

II.

V zadnjem desetletju se pojavlja nova era za banke, ki se uveljavlja vedno bolj in bolj. Koncentracija kapitala, ki je tesno združena s kapitalističnim gospodarstvom našega časa in ki je prišla v pretežni večini do veljave v vseh industrijskih podjetjih, se je udeležila in se še vedno udeležuje pri bančnih podjetjih v do sedaj nepoznani meri. — Bančni kapital se zbira le v maloštevilnih, a zato velikih bankah, medtem ko ostajajo manjši zavodi pri svojem malem delokrogu, ki je neznaten proti delokrogu bančnih velepodjetij. — Češke banke zasledujejo dosledno ta tok, ker stremijo po prilagoditvi k novemu, modernemu gospodarstvu.

Koncentracijo češkega bančnega kapitala nam kažejo podatki:¹⁾

Prve tri: Živnostensko, Češko industrijsko in Osrednjo banko moramo prištevati k velepodjetjem in te tri banke so pomnožile svoj akcijski kapital tekom ravnokar pretečenega leta za 35 mil. K in v teku

zadnjih 4 let za 58 mil. K. Medtem ko je ostalih 7 bank povečalo svoj kapital samo za 18 mil. oziroma 26 mil. K. — Ne le to, da stremijo velebanke, oziroma njihovo vodstvo, povečati akcijski kapital v mnogo večji meri nego manjše, ampak tudi finančni svet sam ima v večja podjetja več zaupanja, nego v mala, kar nam je na eklatanten način dokazalo dejstvo, da je bila trikrat subskribirana nova emisija „Živnostenske“, ki je največja češka banka.

Vprašanje je, ali se more zasledovati ta proces tudi pri naših slovenskih bankah. Na vsak način so naši denarni zavodi, ki prihajajo tu v poštev, tako mladi, da nimajo še svoje zgodovine, in da niso mogli pokazati do sedaj ozko zarisane tendence svojega razvitka. Vendar reči moramo vsaj, da ne zasledujejo naše banke ravno nasprotujoče tendence, kar se mora sklepati iz sledečih podatkov:

	1910	1909	1908	1907
Ljubljana. banka	5	3	3	3
Jadran. banka	4	3	1	1

Torej vidimo, da imamo samo dve banki, ki sta za naše razmere skoro bi rekel velikanski, in da ne nastajajo poleg teh tudi še druga majhna podjetja, ampak da vlada velika razlika med njihovim razmeroma ogromnim delokrogom in delokrogom ostalih denarnih zavodov,

¹⁾	1910	1909	1908	1907	1907—1910
Živnostenská banka	60	40	30	30	+ 30
Češka industrijska banka	25	20	12	12	+ 13
Osrednja b. češk. hr.	25	15	10	10	+ 15
Praška kreditna banka	18	12	6	6	+ 12
Uvěrnf banka	15	10	10	10	+ 3
Bohemia	2	1			+ 1
Moravska agrarna	10	4	2		+ 8
Moravsko-šleska	2				+ 2
Češka banka	4	4	4	2	+ 2
Morav. agrar. in industrij. banka	2	2	2	2	+ —

ki so ustanovljeni pri nas v obliki zadrug. In ravno ta okoliščina, da namreč primanjkujejo prehodna podjetja med najmanjšimi in največjimi, je gotov znak koncentracije.

To tendenco, namreč koncentracijo vsega kapitala v maloštevilna podjetja, zasledujejo tudi druge panoge industrije. Poleg tega pa postajajo banke posebno v zadnjem času središče celega gospodarskega življenja in centrala kapitalističnega sveta, in govoriti moramo o akumulaciji narodnega gospodarstva sploh. Ta novi pojav se nam kaže v tem, da prevzemajo banke že obstoječa podjetja v svojo izključno ali vsaj delno lastnino in pa da se vdeležujejo pri vseh ustanovitvah novih podjetij z intervencijo, kakor se zove tehnični izraz za take bančne transakcije. Že zdavnaj so opustili ti denarni zavodi svojo nekdanjo omejitev na strogo bančne posle, vendar še nikdar tako, kakor ravno v zadnjem času, se niso vrgle s tako silo na ravnokar imenovane intervencije.

Ti novi tendenci zadoščajo češke banke v polni meri. Leta 1909. se je ustanovilo s češkim kapitalom 10 novih akcijskih podjetij, nevštevši lokalne železnice, z 18.3 mil. kron akcijskega nominalnega kapitala, in češke banke so intervenirale v 6 slučajih z 8.6 mil. K, torej so participirale vsega pri novoustanovljenih industrijskih podjetjih s 47% investiranega kapitala. Da so se vdeležile tudi pri drugih industrijskih transakcijah, je gotovo, — s kolikimi odstotki vsega v podjetja založenega kapitala, je nemožno statistično dognati. — Da so pa odstotki še precej visoki, moramo sklepati iz izkaza „Živnostenske banke“: l. 1908. je imela iz komisijskih poslov 1,662.379 K, leta 1909. pa 2,889.935 K dobička, torej za 1,227.556 K večjega, ki rezultira v še precejšnji meri iz razširjenega

intervencijskega posla. — Tudi l. 1910. do novembra je intervenirala „Živnostenská banka“ pri treh novih podjetjih, „Osrednja banka čeških hranilnic“ v enem, „Moravska agrarna in industrijska banka“ v dveh itd. — Radi primere naj navedem, da so velike dunajske banke intervenirale l. 1909. v 5 slučajih z 21.8 mil. K. Vse avstrijske banke so intervenirale l. 1909. s 50% vsega v nova akcijska podjetja investiranega kapitala. —

Kakor vidimo, ne ustanavlja sedaj več v pretežni večini posameznik ali skupina posameznih kapitalistov novih posebno večjih podjetij, ampak sprejele so to nalogo banke v svoj delokrog. In češki kapital se je že dosedaj ali se vsaj izkuša prilagoditi temu novemu gospodarskemu toku. Ker so banke razširile svoj delokrog za vse stroke narodnega gospodarstva, je tudi naravno, da se ta ne lokalizira, ampak da zavzema kolikor mogoče pozitiven teritorij. — Denarni zavodi, ki imajo svoj sedež na Dunaju, operirajo na Češkem, v Galiciji, v Srbiji, Rusiji, sploh po vsej Evropi in prekoračijo večkrat tudi meje kontinenta. „Osrednja banka čeških hranilnic“ je investirala jako mnogo kapitala pri sekanju bukovinskih gozdov ter pri bukovinskem lesnem eksportu. Pa deluje tudi na Slovenskem. Pravzaprav je ravno ta zavod pokazal češkemu kapitalu pot do Adrije posebnoc v Trst. Že leta 1907. je otvoril tam svojo filialko, ki naj bi delovala po tedanjem načrtu: po Kranjskem, Primorskem, Dalmaciji, Bosni in Hercegovini, Hrvatskem in Slavoniji in po Črni gori. Kako naglo se je širil delokrog te filialke, se razvidi iz dolenjih podatkov:¹⁾

¹⁾ Ti podatki so iz „Čescheische Review“ l. III, zv. 4. Wirtschaftliche Beziehungen zwischen den Čechen und Slovenen. Napisal B. V.

	1907	1908	1909
Denarni obrat . . .	15,682.524 K	50,340.637 K	85,111.294 K
Skupni obrat	102,736.044 K	465,670.752 K	643,187.740 K

Vzporedno z naraščajočim obratom je bilo uslužbenih leta 1907. 17. l. 1908. 29 in l. 1909. 32 uslužbencev. „Živnostenská banka“ širi svoj delokrog na slovenskem ozemlju od dne do dne. Ustvarila ali pa vsaj pripomogla je k življenju naši največji banki „Ljubljanski kreditni banki“, založila že precejšnega kapitala v slovenska podjetja ter ustanovila l. 1908. svojo filialko v Trstu. Takoj prvo leto je imela 150 mil. K in l. 1909. 540 mil. K denarnega obrata. —

Radi primere naj navedem razvitek „Jadranske banke“. Ta zavod je bil ustanovljen l. 1906. z 1 mil. K akcijskega kapitala in se je v jako kratkem času nepričakovano razvil, tako da je moral zvišati svoj akcijski kapital na 3 mil. K že leta 1909. in na 4 mil. K l. 1910. Skupni obrat l. 1906. v znesku 311.002.571 K je poskočil l. 1909. na 717.205.923 K in čisti dobiček v ravno tem času od 97.166 K na 257.816 K; dividende pa od 5% na 6%. Koliko češkega kapitala je v tem zavodu, je težko konstatirati, a gotovo je, da so intervenirale češke banke pri ustanovitvi „Jadranske banke“ ter na ta način omogočile njeno tako obširno in plodovito delovanje. —

Ravno tako uspešno in naraščajoče je poslovanje „Ljubljanske kreditne banke“. Akcijski nominalni kapital, ki je znašal do konca leta 1909. 3, je zvišan na 5 mil. K, dividenda od 6% l. 1908. na 6½% l. 1909., in čisti dobiček je dosegel v pretečenem bilančnem letu 299.046 K proti 241.503 K l. 1908. Tudi ta zavod se peča z intervencijami; tako je pripomogel nedavno k ustanovitvi velike opekarne na Kranjskem in drugih podjetij.

Končno naj navedem še „Tržaško posojilnico in hranilnico“, ki sicer ni banka, a se peča večinoma z bančnimi posli. Ustanovljena je bila leta 1892. in tedaj je imela 152.994 K obrata, 8 let kasneje pa 5.902.001 K in l. 1909. 20.410.926 K, čistega dobička: 311 K, 14.994 K, oziroma 61.243 K in hranilnih vlož-

kov: 39.230⁺ K. 1.543.690, oziroma 9.775.262 K. Ti podatki nam kažejo dovolj jasno, da so naši denarni zavodi mladi in da se širijo vedno bolj in bolj ter da stoje na solidni podlagi, saj so nastali iz gospodarske potrebe. — Ker niso niti nadkapitalizirani in ker jim ni treba iskati radi male konkurence z rizikom združenih bančnih poslov, je mnogo upanja, da bodo nadalje uspevali ter z relativno hitrostjo razširjali svoj delokrog. —

Dr. Brezigar.

Ruske državne finance.

Po nesrečni japonsko-ruski vojski, ki je stala Rusijo dve in pol milijardi rubljev, večinoma najetih pri Francozih, vsled česar je državni dolg narastel na ogromno svoto osem milijard, je bila glavna skrb vlade in parlamenta, da se spravi v ravnotežje državni budget, kar se je končno posrečilo. V preteklih letih ni bilo več deficita. Vsled dveh ugodnih žitnih letin so po izjavi fin. ministra Kokovceva leta 1910. državni dohodki presegli izdatke za 300 mil., ki ležijo v gotovini v državnih blagajnah. Navzlic temu je vlada predložila dumi zakon, s katerim se naj uvede tudi na Ruskem *dohodniški davek*, ki bi zadel premožnejše sloje prebivavstva in ne, kakor neposrednji davki, le nižjih slojev.

Finančna komisija dume je priznala upravičenost tega davka, pa tudi potrebo, da se s tem zvišajo redni državni dohodki. Rusija bo imela, da se kulturno in gmotno povzdigne, po poročilu finančne komisije v prihodnjem desetletju ogromne stroške na vseh poljih javnega delovanja. Za zgradbo novih železnic in za investicije pri starih bo treba 900 mil., za kanale in regulacije rek 160 mil., za napravo in popravo morskih luk 220 mil., za tovarne ceste 6 mil., za povzdigo poljedelstva in obrti letnih 10 mil., za ljudsko šolstvo vsled uvedbe šolske obveznosti za vse otroke od

8. do 12. leta 100 mil., ker bo ljudsko šolstvo državno in bodo učitelji plačani od države, za uredbo lokalnih sodišč 20 mil., za uredbo policije 60 mil. K vsem tem zneskom pridejo še izredni stroški za novo vojno brodovje, ki bodo znašali nad 300 mil. Vočigled tako ogromnim izdatkom se mora misliti na nove vire dohodkov in eden teh je dohodninski davek, ki bi znesel takoj spčetka 60 mil. rubljev.

J. V.

Sibirska razstava.

Letos poleti bo v mestu Omsk sredi Sibirije razstava, na kateri se bo pokazalo veliko prirodno bogastvo Sibirije na rudninah, poljskih pridelkih in živinoreji. Za razstavo pa se je že dozdej razven domačinov oglasilo toliko tujih tovarn za poljedelske stroje, in sicer: angleških, francoskih, nemških in severnoameriških, da je za razstavo odločen prostor, dasi obsega 24 oralov, že zdaj premajhen. Sibirija se po priseljencih — lani jih je prišlo iz srednje Rusije 700.000, — čim daljebolj kultivira, pa ima še ogromne prostore posebno ob reki Amur, kjer se gradi nova železnica. Uvaža se že zdaj v Sibirijo za 10 milijonov poljedelskih strojev, izvažajo se pa žito, živina in jako veliko mlečnih pridelkov na Angleško.

J. V.

Prvi nemški sociološki kongres.

(Od 19. do 22. okt. 1910.)

V mestu Goethea in Schopenhauerja, v Frankfurtu ob Meni je zboroval prvi nemški sociološki kongres. Vsa protisocialnost nemškega naroda se pač zrcali iz dejstva, da je trajalo tako dolgo, preden si je priborila sociologija v Nemčiji domovinsko pravico. Pa tej nemški

sociologiji je lastna še v precejšnji meri abstraktnost in nebuloznost nemškega duha, ki se boji živega stika z življenjem. Simmel je predaval o „družabnosti“. On smatra družabnost za formalni element socialnega življenja: „Die Gesellschaft ist zunächst dadurch charakterisiert, dass sie aus den Realitäten des sozialen Lebens die Form des Miteinanderseins herauslöst, dass sie einen bloss gesellschaftlichen Process als besonderen Wert heraushebt und zu selbstständiger Wirksamkeit gelangen lässt“. Predpogoj družabnosti je enakost vseh členov izvestne družbe. Družabnost je meja individualnosti. Družabni takt veže individue v družabnost. Oseba je v družabnosti vsa druga, nego kadar je sama, zakaj izločiti mora objektivne življenske interese in vse to, kar ji je posebno individualno. — Smoter družabnosti je, vstvariti svojemu bližnjiku kar največ užitka (maximum radosti) in ga razbremeniti težav življenja. Velika sorodnost vlada med družabnostjo in igro. — Družabnost je pogosto transformacija konkretne družbe preteklosti. Ves globoki vseobsežni pomen družabnosti se kaže v dejstvu, da nas spajajo vezi z drugimi, kar pomenja neredko največjo življensko tragiko, v najčistejši in abstraktni obliki pa lahko igro in osrečujočo gracijo. — Tönnies je predaval o „smotrih sociologije“, narodni gospodar Weber (Heidelberg) o „sociologiji časnikaštva“, Eulenburg o „selekciji vodilnih poklicev“, Sombart o „tehniki in kulturi“, Ploetz o „rasi in sociologiji“, Troeltsch (Heidelberg) o „religioznem in posvetnem naravnem pravu“, pravnik prof. Gothein (Heidelberg) o „sociologiji panike“. Brž ko izidejo ta predavanja v tisku, namerava „Veda“ o njih še obširneje poročati.

B. V.

